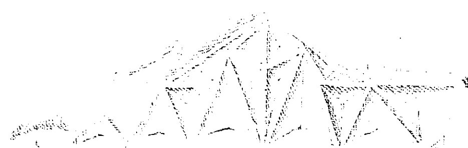
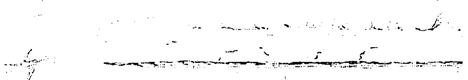
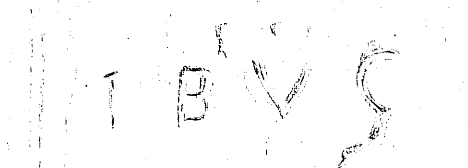
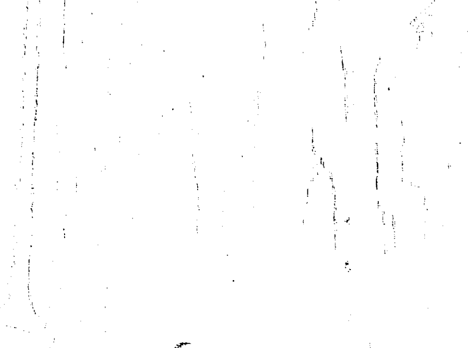
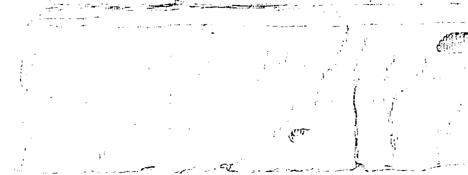

Cres
Cat Sci
entia
Vita
Exco-
latur

DE MOEDERGODINNEN.

De Wal Opschr. N° CXC

DE MOEDERGODINNEN.

EENE OUDHEIDKUNDIG-MYTHOLOGISCHE VERHANDELING,

DOOR

MR. J. DE WAL.

TE LEYDEN, BIJ H. W. HAZENBERG & COMP.

1846.

GEDRUKT BIJ H. R. DE BREUK TE LEYDEN.

DEN HEER

Mr. C. J. VAN ASSEN,

STAATSRAAD IN BUITENGEWONE DIENST, RIDDER DER ORDE VAN DEN NEDERL. LEEUW, LID VAN HET KON. NEDERL. INSTITUUT, HOOGLEERAAR IN DE REGTEN TE LEYDEN.

UIT HOOGACHTING GEWIJD

DOOR

DEN SCHRIJVER.

VOORBERIGT.

Het werk, dat hier aan onzen landgenooten en aan alle beoefenaren der oudheidkunde wordt aangeboden, en aan hunne toegevende aandacht wordt onderworpen, is de eerste vrucht van eene veeljarige studie der voorvaderlijke Mythologie. Het onderwerp zelf zal door deskundigen belangrijk genoeg geacht worden om eene opzettelijke beschouwing en min of meer uitvoerige behandeling te verdienen, omdat het een belangrijk gedeelte uitmaakt van een vroeger wijd en zijd verspreid volksgeloof, en ons vergunt een blik te werpen op het godsdienstig karakter der voorvaderen.

Nieuw durf ik het hier behandelde punt niet noemen: alleen zal ik mij gelukkig achten, zoo het hier geleverde, eenige nieuwe oogpunten tot opheldering van vele onderling verwante vraagstukken zal hebben aangewezen. Eene naauwkeurige, vol-

ledige en met zorg bijeengebragte verzameling der bouwstoffen scheen mij tot nog toe te ontbreken. Velen, (ik erken het gaarne) hebben vroeger over de Moedergodinnen geschreven, maar den meesten schijnt de gelegenheid te hebben ontbroken om alle de gedenkteekenen, die hare namen vermelden, te overzien en in onderling verband te beschouwen. Het was daarom, dat ik al spoedig mijn oorspronkelijk plan, om enkel eene uitvoerige verhandeling met inlassching van den tekst der opschriften, elk ter harer plaatse, te leveren, heb moeten laten varen: het gepaster oordeelende, om alle de opschriften in eene aaneengeschakelde reeks afzonderlijk medetedeelen. Mogt hierdoor welligt aan den vorm van mijnen arbeid eenige schade zijn berokkend, in veler behoeften werd misschien ook daardoor op geschiktere wijze voorzien.

De oudheidvorscher, die soms met de door mij gewonnen resultaten niet kan instemmen, heeft de verzameling der opschriften voor zich, met eene aanwijzing der afwijkingen in den tekst en eene opgave van alle de mij bekende schrijvers, die over elk dier gedenkteekenen vroeger hadden gehandeld; en met die verzameling in de hand is hij in staat, om door zijne meerdere kennis of meer omvattende belezenheid of juister inzigt in de zaak zelve het behandelde onderwerp nader toe te lichten of naauwkeuriger te ontvouwen; en hij wordt in dat overzigt niet gestoord door de tusschenvoeging mijner eigene denkbeelden en gevoelens aangaande betwiste vraagpunten.

—

De beschaafde lezer daarentegen, die, zonder bij voorkeur op epigraphische nasporingen acht te slaan, nogthans zijne aandacht gaarne op de bijgeloovige, en toch godsdienstigen zin ademende denkbeelden des voorgeslachts vestigt, wordt in het doorbladeren of onderzoeken mijner verhandeling niet gestoord of gedwarsboomd door opmerkingen en mededeelingen, die slechts op den kritischen tekst der opschriften betrekking hebben. Echter is ook hier en daar in mijne aanteekening op de opschriften zelve deze en gene geschiedkundige bijvoeging ingeweven, die blijken zal meer voor het onderzoeklievend publiek, dan voor den eigenlijk gezegden oudheidkundige te zijn geschreven.

Van meer dan twee honderd gedenkteekenen vindt men hier de opschriften medegedeeld, waarvan verreweg de meerderhelft onze Matres en Matronen met name noemt. Een treffend blijk, hoe de nasporingen van vele geleerden sedert twee eeuwen het veld der wetenschap hebben uitgebreid. Toen Camden zijne beroemde Britannia schreef, en in Engeland een paar altaren der Moedergodinnen had gevonden, meende hij, dat het vaste land van Europa geene gedenkteekenen bevattede, die de namen van gelijksoortige Mythische wezens droegen! De his Deabus, (zegt hij, Britannia 319,) sive Deis Matribus, scrutando nihil eruere possum (nam in orbis terrarum inscriptionibus praeter quae in altera apud nos reperta non memorantur) nisi quod Enguium oppidulum in Sicilia fuit almarum Matrum praesentia nobile.

—

De eerste, die eene lofwaardige poging in het werk stelde om ons onderwerp toe te lichten, was Chorier, die in zijne oudheden der stad Vienne, het een en ander dienaangaande bijeenbragt. Matres seu Matrae, (zegt Spon, Miscellanea Eruditae Antiquitatis, 106) *exposuit eleganter Doctissimus Chorerius in Viennensium Antiquitatibus, easque ut provinciarum Genios a rusticis primo, inde ab urbanis cultas, a Severi praecipue tempore. Echter heb ik dit werk van Chorier vruchteloos hier te lande gezocht, en mij dienvolgens moeten bepalen tot de opgaven nopens zijnen arbeid in de werken van anderen vervat: hetgeen mij te meer leed doet, naar mate ik met belangstelling de bewijzen van den beroemden Schrijver zoude hebben vernomen, voor zijn gevoelen, dat de moederdienst eerst in lateren tijd van het landvolk door de stadbewoners is overgenomen.*

Na dezen schreef de abt Banier zijne Dissertation sur les Déesses Mères, *in* 1730 *in de Academie des Inscriptions et Belles Lettres voorgedragen en in de* Mémoires *dier maatschappij* (VII. 34—51) *opgenomen. Beperkt was de kring waarin deze Schrijver zich bewoog, en de onbestemdheid zijner resultaten was een noodzakelijk gevolg van de omstandigheid, dat hij ter naauwernood op een tiental gedenkteekenen zijne aandacht vestigde en die in onderling verband beschouwde. Belangrijker voorzeker zijn de nasporingen, die de geleerde Jesuit Martin in zijne* Réligion des Gaulois *bekend maakte, en schoon hij op vele plaatsen kennelijk*

—

moge hebben misgetast, blijf ik echter zijn werk, naast de Antiquitates Septentrionales et Celticae van Keysler, voor een der belangwekkendste geschriften, aangaande de Keltische en latere Gallische Godenleer beschouwen.

Meer nog hebben Lamey en Haeffelin voor de verklaring van ons onderwerp gedaan. De stukken door beiden in de Commentationes Academicae Electoralis Scientiarum et elegantiorum Litterarum Theodoro-Palatinae *geleverd, verdienen nog heden ten dage de aandacht der oudheidvorschers in hooge mate. Van des eerstgenoemden verhandeling* de Matronis earumque monumentis in ducatu Juliacensi nuper repertis (VI. 62—79) *en van des laatstgemelden* Beitraege zur Geschichte der Deutschen Altertümer *is in den loop dezer verhandeling veelvuldig gebruik gemaakt.*

Maar ik vergat bijna onzen Cannegieter te noemen, die in 1734 *zijne alombekende Dissertatio* de Brittenburgo, Matribus Brittis, Brittannica herba, Brittia Procopio memorata Britannorumque antiquissimam per Galliam et Germaniam sedibus, *te 's Gravenhage in het licht zond. Had deze Schrijver zijne aandacht op alle ons thans bekende gedenkteekenen mogen vestigen, zijne ontzagwekkende geleerdheid had welligt alle verdere nasporing voor lateren leeftijd schier onmogelijk gemaakt.*

Het waren deze bijzondere geschriften, die door mij aandachtig werden nagegaan en onderzocht, toen ik mij tot het zamenstellen van dit werkje aangordde: en reeds was hetzelve nagenoeg vol-

tooid, toen mij het Academisch geschrift van den Hoogleeraar Heinrich Schreiber, die Feën in Europa, eine Historisch-Archaeologische Monographie (*Freiburg im Breisgau* 1842) *in handen kwam. Aanvankelijk meende ik, dat door dit geschrift de mededeeling van mijnen arbeid geheel overtollig was geworden. Een nader onderzoek leerde mij dat stuk als hoogstgewigtig en met veel oordeel opgesteld kennen, maar het bleek mij tevens, dat de schrijver eenen anderen weg had ingeslagen, dan dien ik bewandelde.*

Zijne mededeeling der opschriften was verre van volledig, en het is duidelijk, dat hij zich om eene epigraphische vaststelling van den tekst weinig had bekommerd: dat hij daarenboven mijn onderwerp slechts, als een onderdeel van het zijne had beschouwd, en meer bijzonder op de oudste Keltische gedenkteekenen, waarop schriftelijke aanwijzingen ontbreken, zijne aandacht had gevestigd. De oudste Feeënsagen, kasteelen, hutten, Feeëntuinen, Feeënstraten, Feeëndansen, heuvelen en holen, zijn in het gebied zijns onderzoeks betrokken geworden, en in het algemeen hebben inzonderheid de zoogenaamde stomme gedenkteekenen de aandacht diens uitstekenden oudheidsvorschers bij voorkeur gaande gemaakt. Aanlokkend was ook mij deze wijze van beschouwen, maar tevens werd mijne overtuiging gesterkt, dat om hooger in onze geschiedenis op te klimmen, dan tot den tijd der sprekende gedenkteekenen, vooral voor ons vaderland nadere nasporingen noodwendig en eene afzonderlijke behan-

deling dier duistere overleveringen onmisbaar is. Daarom ook vlei ik mij, dat nevens het geschrift van den Duitschen geschiedkundige, mijn arbeid als niet ten eenenmale overbodig zal kunnen beschouwd worden.

Nieuwe bouwstoffen voor mijn werk bragt in de laatste jaren de Bonnsche vereeniging van oudheidsvrienden aan het licht. Ik verheug mij, dat ik daardoor in de gelegenheid ben gesteld, om ook op die Matronen-steenen de aandacht te kunnen vestigen, welke van 1842 *tot* 1845 *aan de oevers van den Rijn zijn ontdekt, en dat ik tevens nog gebruik mogt maken van de uitvoerige beöordeeling der verhandeling van Schreiber, die Lersch in de bedoelde* Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande, II, 124—139 *heeft geleverd. Dat mijns inziens de opmerkingen door dezen schrijver in een kort bestek bijeengebragt de aandacht van alle oudheidkundigen ten volle verdienen, blijkt het duidelijkst uit mijne verhandeling zelve: en hij zal de bedenkingen door mij tegen velen zijner stellingen aangevoerd als een bewijs willen aanmerken van de hooge waarde, die ik aan zijne mededeelingen hechtte.*

Dit zij voldoende om mijn geschrift aan het welwillend oordeel van deskundigen te onderwerpen, wier bedenkingen, 't zij in het openbaar, 't zij aan den ondergeteekenden regtstreeks medegedeeld, ten allen tijde met dankbaarheid zullen worden ontvangen.

Een tweetal platen is bij dit werkje gevoegd.

De bekwaamheid en zorg van den ervaren Lithograaf Hooiberg te Leyden, heeft mij in staat gesteld eene naauwkeurige afbeelding van twee in Nederland bewaard wordende gedenkteekenen te leveren.

Aan de belanglooze en vriendschappelijke ondersteuning van Dr. Janssen, wiens raadgevingen bij de bearbeiding van dit stuk mij menigwerf te stade kwamen, betuig ik ter dezer plaatse even gaarne mijne erkentelijkheid, als aan het welwillend vertrouwen van den Heer Guyot te Nymegen, die mij het onlangs in den omtrek dier stad gevonden altaartje niet alleen ter afbeelding afstond, maar zelfs dat kostbaar gedenkstuk door vriendelijke toezending geheel ter mijner beschikking stelde. De mededeeling van het altaar der Matres Brittae ben ik aan de heusche vergunning van mijnen vriend Leemans verschuldigd. Moge de zorg en kosten, die de uitgevers, ook door ettelijke nieuwe typen voor dit werk te doen vervaardigen, op eene onbekrompene wijze hebben besteed, niet geheel onbeloond blijven.

J. DE WAL.

UTRECHT,
31 *October* 1845.

DE MOEDERGODINNEN.

I.

Dat was eene verhevene gedachte van den ouden dichter der Werken en Dagen, als hij verklaarde, dat in de gouden eeuw hoogere geesten de menschen omzweefden en bezielden en voor hunne belangen waakten. (1) Veel spreekt men van het noodlot, dat eene zoo groote rol speelde in het bijgeloof der oudheid; en de plaatsen der dichters, die op treffende wijze de werking schetsten eener onverbiddelijke noodzakelijkheid op het bestaan der aardbewoners, blijven sints den schooltijd in veler geheugen onuitwischbaar bewaard. Maar ziet men niet veelal over het hoofd (2) die treffende uitdrukkingen, waaruit zoo kennelijk blijkt en waardoor zoo overtuigend wordt aangewezen, dat der schikgodinnen taak,

---

(1) HESIOD. *Op. et D.* 121—126.

(2) Gelijk b. v. BANIER deed, in zijne *Mémoire sur les Parques.* In *Mém. de l'Acad. d. Inscr.* V. 16.

naar het gevoelen der Oudheid, niet enkel bestond in het afweven van den levensdraad der stervelingen, maar ook in de eindelooze en voortdurende zorg, dat hun het goede niet mogt verloren gaan?

Niet alleen het kwade, ook het goede wordt den menschen door de schikgodinnen toegemeten, nu eens naar hare eigene vrije werking, dan weder ter volvoering van den wil der onsterfelijke Goden (1). Archilochus, de jambendichter, herinnerde den grooten Pericles (2), dat Tyche en Moira den menschen alles gaven; en het zoude eene dwaling zijn, zoo men waande, dat de zanger van de eerste al het goede, van de laatste al het kwade beschikt achtte. Dezelfde Pindarus kent in het eene lied (3) aan de Moira het onheil toe, in het andere den zegen (4). En mogt de oudste treurspeldichter niet met volle regt de Moiren de eerwaardigste der Godinnen noemen, waar hij haar de kracht toekent, om de jonge lieden voor eenen vroegtijdigen dood te bewaren, de regtvaardigheid te handhaven, der jongen dochteren het huwelijksheil te verzekeren (5)?

't Was er verre af, dat men zich deze hoogere wezens alleen zoude hebben voorgesteld als geleid-

(1) Zie vooral Prof. P. VAN LIMBURG BROUWER, *Hist. de la Civilisation des Grecs*, VIII. 43. sqq.

(2) ARCHILOCHI *Fragm.* ed. Liebel, p. 146.

(3) PINDARI *Ol.* II. 65.

(4) PINDARI *Nem.* VII. 84.

(5) AESCHYLI *Eumenid.* 944. sqq. Waarom dus sprak LERSCH alleen van *die dunkle, unheimliche Natur der Mören? Bonn. Jahrb.* II. 126.

sters voor den uitwendigen mensch: ze waren hem evenzeer nabij in eenen zedelijken zin. Bij den reeds genoemden lierdichter (1) verwijderen zij zich uit wrevel en misnoegen, als in den kring eens huisgezins tweespalt ontstaat, en elders vinden wij de Venus Urania als de oudste der Moiren voorgesteld.

Wij zeiden zoo even, dat reeds bij Hesiodus van afzonderlijke geleigeesten der menschen gesproken wordt De beschouwing der Schikgodinnen als beschermsters der bijzondere personen, was naauwelijks overeen te brengen met de algemeenheid harer taak; en men dacht zich daarom al spoedig geniussen, afzonderlijke geesten, die de stervelingen, (elk den genen tot wien hij behoorde) bewaakten en behoedden, die de Moiren in hun belang stuurden. Deze waren ongetwijfeld de *μοιραγέται δαιμόνες*, waarvan wij bij Alciphron gewag vinden gemaakt (2), elk hunner de *δαίμων ό τὴν ἡμετέραν μοῖραν εἰληχώς*, gelijk Lysias 't uitdrukt (3). Ja zelfs waren er onder de Ouden, die deze persoonlijke geniussen zelve *μοῖραι* noemden. *Ταυτὰ παντὰ* (zegt Plutarchus) *κατώρθωσε δημοσίᾳ τύχῃ χρώμενος, εἶτα ὑπο τῆς ἰδίας ἀνετράπη μοίρας* (4). 't Verband tusschen deze millioenen persoonlijke geniussen en het drietal Schikgodinnen, dat aller lot regelt, is door eene allegorische uitlegging ligt te verklaren. Ieder wezen heeft

(1) Pindari *Pyth.* IV. 258.
(2) Alciphr. *Epist.* I. 20.
(3) Lys. *Epitaph. in Corinth. Soc.* 27. Tayl.
(4) Plutarch. *de Fortit. Rom.* VII. 284.

naar het gevoelen der Oudheid, niet enkel bestond in het afweven van den levensdraad der stervelingen, maar ook in de eindelooze en voortdurende zorg, dat hun het goede niet mogt verloren gaan?

Niet alleen het kwade, ook het goede wordt den menschen door de schikgodinnen toegemeten, nu eens naar hare eigene vrije werking, dan weder ter volvoering van den wil der onsterfelijke Goden (1). Archilochus, de jambendichter, herinnerde den grooten Pericles (2), dat Tyche en Moira den menschen alles gaven; en het zoude eene dwaling zijn, zoo men waande, dat de zanger van de eerste al het goede, van de laatste al het kwade beschikt achtte. Dezelfde Pindarus kent in het eene lied (3) aan de Moira het onheil toe, in het andere den zegen (4). En mogt de oudste treurspeldichter niet met volle regt de Moiren de eerwaardigste der Godinnen noemen, waar hij haar de kracht toekent, om de jonge lieden voor eenen vroegtijdigen dood te bewaren, de regtvaardigheid te handhaven, der jongen dochteren het huwelijksheil te verzekeren (5)?

'tWas er verre af, dat men zich deze hoogere wezens alleen zoude hebben voorgesteld als geleid-

(1) Zie vooral Prof. P. VAN LIMBURG BROUWER, *Hist. de la Civilisation des Grecs*, VIII. 43. sqq.

(2) ARCHILOCHI *Fragm.* ed. Liebel, p. 146.

(3) PINDARI *Ol.* II. 65.

(4) PINDARI *Nem.* VII. 84.

(5) AESCHYLI *Eumenid.* 944. sqq. Waarom dus sprak LERSCH alleen van *die dunkle, unheimliche Natur der Mören? Bonn. Jahrb.* II. 126.

sters voor den uitwendigen mensch: ze waren hem evenzeer nabij in eenen zedelijken zin. Bij den reeds genoemden lierdichter (1) verwijderen zij zich uit wrevel en misnoegen, als in den kring eens huisgezins tweespalt ontstaat, en elders vinden wij de Venus Urania als de oudste der Moiren voorgesteld.

Wij zeiden zoo even, dat reeds bij Hesiodus van afzonderlijke geleigeesten der menschen gesproken wordt De beschouwing der Schikgodinnen als beschermsters der bijzondere personen, was naauwelijks overeen te brengen met de algemeenheid harer taak; en men dacht zich daarom al spoedig geniussen, afzonderlijke geesten, die de stervelingen, (elk den genen tot wien hij behoorde) bewaakten en behoedden, die de Moiren in hun belang stuurden. Deze waren ongetwijfeld de *μοιραγέται δαιμόνες*, waarvan wij bij Alciphron gewag vinden gemaakt (2), elk hunner de *δαίμων ὁ τὴν ἡμετέραν μοῖραν εἰληχώς*, gelijk Lysias 't uitdrukt (3). Ja zelfs waren er onder de Ouden, die deze persoonlijke geniussen zelve *μοῖραι* noemden. *Ταυτὰ παντὰ* (zegt Plutarchus) *κατώρθωσε δημοσίᾳ τύχῃ χρώμενος, εἶτα ὑπο τῆς ἰδίας ἀνετράπη μοίρας* (4). 't Verband tusschen deze millioenen persoonlijke geniussen en het drietal Schikgodinnen, dat aller lot regelt, is door eene allegorische uitlegging ligt te verklaren. Ieder wezen heeft

---

(1) Pindari *Pyth.* IV. 258.

(2) Alciphr. *Epist.* I. 20.

(3) Lys. *Epitaph. in Corinth. Soc.* 27. Tayl.

(4) Plutarch. *de Fortit. Rom.* VII. 284.

zijn aandeel aan hetgeen het heelal voortbrengt: verpersoonlijkt kan aan hetzelve eene ziel, eene bewegende, werkende kracht worden toegekend: deze werd voorgesteld als de Moira van elk in het bijzonder. En die onberekenbare veelvuldigheid pleegt de Griek door het drietal uit te drukken (1).

II.

Even als bij de Grieken (2) maakt ook in de Noordsche godenleer de mythe der drie Schikgodinnen een schoon geheel uit. 't Waren de Nornen, die ons de Edda als de heilige geesten voorstelt, door wier hand de levensdraad der menschen wordt afgeweven, Urdr, Verdandi, Skuld. Men kent het geheimzinnige lied VOLU-SPÁ:

Eene Esch ken ik, Ygdrasil genoemd:
De haren begoten met wit stof.
Van haar druipt de daauw in het dal neder!
Eeuwig staat zij, altoos groen, aan de Widarbron.
Uit haar treden te voorschijn de veelwetende maägden,
Drie uit elke zee, die onder den wortel heenstroomt:
Urdr heet de eene, Verdandi de andere:
Men groef op het schild, Skuld, de derde.
Zy stellen de wetten vast, zy bestemmen den levensduur
Voor de zonen des tyds en bepalen het noodlot.

---

(1) Zoo verklaart onder anderen KLAUSÉN: *Die Parcen oder Fata*, in *Zeits. f. Alterth.* 1840, 27, 218.

(2) Vergelijking van de Grieksche voorstelling met de Noordsche Mythe, zie bij FINN MAGNUSEN, *Lexic. Mythol.* i. v. *Nornir.* HAMMERICH, *om Ragnaroksmythen og dens Betydning i. den oldnordiske Religion* (Kjobhvn 1836), 116.

De namen zijn zuiver noordsch van oorsprong. Urdr komt, gelijk Verdandi, van *verda*, *vard*, *ordum*, terwijl Skuld van *skula* wordt afgeleid, door welk woord de ontbrekende vervoegingen van den toekomenden tijd worden omschreven (1). En toch, hoe treffend is hier niet de overeenstemming met de Grieksche, door Romeinsche dichters nader ontwikkelde overlevering, zoodat men bijna de eerste uit de laatste zoude verklaren! Urdr duidt het verledene aan, Verdandi het tegenwoordige, Skuld de toekomst. Zoo zeide ook Isidorus: fatum dicunt esse, quidquid dii effantur. Fatum igitur dictum a fando, i. e. loquendo. Tria autem fata finguntur in colo, in fuso, digitisque fila ex lana torquentibus, propter trina tempora: *praeteritum*, quod in fuso jam netum atque involutum est, *praesens*, quod inter digitos nentis trahitur, *futurum* in lama quae colo implicata est, et quod adhuc per digitos nentis ad fusum tamquam praesens ad praeteritum traiiciendum est (2). 't Is geene andere mythe, als die in Griekenland sints eeuwen verbreid was, geene andere verdeeling van werkzaamheid en vereeniging tot hetzelfde groote doel, als die Plato in zijne Republiek had aangewezen (3).

(1) Grimm, *D. M.* I. 376.

(2) *Isid. Etymol.* 8. II. 92.

(3) *Plat. Rep.* X. 617. d. *Καθημένας πέριξ δὶ ἴσου τρεῖς, ἐν θρόνῳ ἑκάστην, θυγατέρας τῆς Ἀνάγκης, Μοίρας λευχειμονούσας στέμματα ἐπὶ τῶν κεφαλῶν ἐχούσας, Λάχεσίν τε καὶ Κλωθὼ καὶ Ἄτροπον ὑμνεῖν πρὸς τὴν τῶν Σειρήνων ἁρμονίαν, Λάχεσιν μὲν τὰ γεγενότα, Κλωθὼ δὲ τὰ ὄντα, Ἄτροπον δὲ τὰ μέλλοντα.* Vgl. Klausen, *die Parcen oder Fata*, in: Zeitsch. f. Alterth. 1840, n°. 27. sqq. p. 222, 18.

De taak der Nornen is allen menschen den tijd des levens te bepalen (1). Zij beslissen. Vésa Nornir, zegt de Hrafnagaldr (2). Zij naderen tot ieder kind, zoodra het ter wereld is gekomen, en doen uitspraak over zijn lot. Zoo lezen wij in de oudere Edda, als Helgi geboren was:

nôtt var î bœ, nornir quâmo,
þoer er öđlîngi aldr um skôpo:
þann bâđo fylki frœgstan verđa,
ok Buđlûnga beztan þyckja.
Snero þœr af afli örlög ätto,
þâ er borgir braut î Brâlundi:
þœr um greiddo gullinsîmo,
Ok und mânasal miđjan festo (3).

Het ligt ten eene male buiten mijn bestek, (4) om na te gaan, of de vergelijking van der Grieken Moiren en de Nornen der Eddaliederen in alle opzigten steek houde. Gräter vooral heeft dezelve bestreden, en op het onderscheid van beiden in strekking en natuur gewezen (5). Mijns inziens kan men met hetzelfde regt de vergelijking van de Moiren en de Parcen der Romeinen afkeuren; ja weinig minder verschil zal de geschiedvorscher tusschen de Moiren onderling aantreffen, zoo hij de voorstelling

(1) Snorr. *Edd.* 18.
(2) *Edda Saem.* 205.
(3) *Helgaq.* 1—4.
(4) Eene duitsche vertolking geeft Schrader, *Germ. Mythologie* (Berl. 1843), 212.
(5) Gräter, *Ueber die Nornen.* In *Nordische Blumen*, Leipz. 1789, 67.

der oudste Grieksche dichters naast die der latere schrijvers op de weegschaal legt. Genoeg zij het te hebben aangetoond, dat noch de Moiren bij de Hellenen, noch de Nornen in het Noorden, schoon alom als noodlotsgodinnen voorgesteld, alleen als donkere wezens werden beschouwd, wier eenige werkkring deze was, dat ze den aardbewoner eenen wissen dood verzekerden.

Reeds de Edda berigt ons, dat er, behalve de straksgenoemde Hoofdnornen, nog andere Nornen waren, die bij de geboorte des menschen zijne lotgevallen en levensduur bepaalden (1). Sommigen stammen van de goden af, andere van de Elfen, anderen van de dwergen (2): uitdrukkelijk lezen wij, dat men zoowel goede als booze Nornen kende (3). Weldra (zegt Gräter) werd de naam zoo algemeen, dat men ook de beschermgeesten, ja zelfs de profetessen en waarzegsters, die zich op eenige wijze aan het leven en de lotgevallen der menschen lieten gelegen liggen, onder den naam van Nornen begreep (4). Echter voerden deze onderge-

---

(1) Zie *Om Odin*, af P. F. SUHM, (Kiöbhvn 1775) p. 281. GRÄTER, *Ueber die Nornen*, p. 69.

(2) *Tafnismál* 13.

(3) Vgl. GRIMM, *D. M.* I. 381. MAGNUS BERONIUS, *de Eddis Islandicis*, in *Daniae et Succiae Literat. Opusc.* ed. J. OELRICHS (Brem. 1774.) I. 140.

(4) Zie b. v. OEHLENSCHLÄGER, *die Götter Nordens*, v. LEGIS (Leipz. 1829.) 333. *Mytholog. Handwörterb.* (Braunsw. 1835.) 167. TKÁNY, *Mythol. d. alt. Teutschen u. Slaven* (Znaim 1827)

De taak der Nornen is allen menschen den tijd des levens te bepalen (1). Zij beslissen. Vésa Nornir, zegt de Hrafnagaldr (2). Zij naderen tot ieder kind, zoodra het ter wereld is gekomen, en doen uitspraak over zijn lot. Zoo lezen wij in de oudere Edda, als Helgi geboren was:

nôtt var î bœ, nornir quâmo,
þoer er öðlîngi aldr um skôpo:
þann bâðo fylki frœgstan verða,
ok Buðlûnga beztan þyckja.
Snero þœr af afli örlög ätto,
þâ er borgir braut î Brâlundi:
þœr um greiddo gullinsîmo,
Ok und mânasal miðjan festo (3).

Het ligt ten eene male buiten mijn bestek, (4) om na te gaan, of de vergelijking van der Grieken Moiren en de Nornen der Eddaliederen in alle opzigten steek houde. Gräter vooral heeft dezelve bestreden, en op het onderscheid van beiden in strekking en natuur gewezen (5). Mijns inziens kan men met hetzelfde regt de vergelijking van de Moiren en de Parcen der Romeinen afkeuren; ja weinig minder verschil zal de geschiedvorscher tusschen de Moiren onderling aantreffen, zoo hij de voorstelling

(1) Snorr. *Edd.* 18.
(2) *Edda Saem.* 205.
(3) *Helgaq.* 1—4.
(4) Eene duitsche vertolking geeft Schrader, *Germ. Mythologie* (Berl. 1843), 212.
(5) Gräter, *Ueber die Nornen.* In *Nordische Blumen*, Leipz. 1789, 67.

der oudste Grieksche dichters naast die der latere schrijvers op de weegschaal legt. Genoeg zij het te hebben aangetoond, dat noch de Moiren bij de Hellenen, noch de Nornen in het Noorden, schoon alom als noodlotsgodinnen voorgesteld, alleen als donkere wezens werden beschouwd, wier eenige werkkring deze was, dat ze den aardbewoner eenen wissen dood verzekerden.

Reeds de Edda berigt ons, dat er, behalve de straksgenoemde Hoofdnornen, nog andere Nornen waren, die bij de geboorte des menschen zijne lotgevallen en levensduur bepaalden (1). Sommigen stammen van de goden af, andere van de Elfen, anderen van de dwergen (2): uitdrukkelijk lezen wij, dat men zoowel goede als booze Nornen kende (3). Weldra (zegt Gräter) werd de naam zoo algemeen, dat men ook de beschermgeesten, ja zelfs de profetessen en waarzegsters, die zich op eenige wijze aan het leven en de lotgevallen der menschen lieten gelegen liggen, onder den naam van Nornen begreep (4). Echter voerden deze onderge-

---

(1) Zie *Om Odin*, af P. F. Suhm, (Kiöbhvn 1775) p. 281. Gräter, *Ueber die Nornen*, p. 69.

(2) *Tafnismál* 13.

(3) Vgl. Grimm, *D. M.* I. 381. Magnus Beronius, *de Eddis Islandicis*, in *Daniae et Sueciae Literat. Opusc.* ed. J. Oelrichs (Brem. 1774.) I. 140.

(4) Zie b. v. Oehlenschläger, *die Götter Nordens*, v. Legis (Leipz. 1829.) 333. *Mytholog. Handwörterb.* (Braunsw. 1835.) 167. Tkány, *Mythol. d. alt. Teutschen u. Slaven* (Znaim 1827)

schikte soorten den naam van Nornen niet meer zoo alleen en bij uitnemendheid als de Hoofdnornen: maar zij werden daarenboven door bijzondere karakteristieke namen van de anderen onderscheiden, waaruit men van zelf hare eigenlijke bestemming kan opmaken. Het schier onder alle volken verspreide, het oude Noorden inzonderheid eigene bijgeloof, de leer van de beschermgeesten of geniën, schijnt in het noordsche Godsdienststelsel aan de voorstelling der Nornen te zijn vastgehecht, ja door haar heengeweven (1).

En zoo zijn wij dan van lieverlede tot die wezens genaderd, wier natuur te onderzoeken, wier werkkring te ontvouwen, het hoofddoel uitmaakt dezer verhandeling. Wat de Nornen van minderen rang in het Noorden waren, dat moeten bij de volken van Duitschen stam de Moedergodinnen geweest zijn. Verhalen van vroegere eeuwen leeren het: de gedenkteekenen bevestigen het. Uit de hoogere mythenkreitsen dalen we neder in de kringen van minder verheven wezens, die aarde en aardbewoners omzweefden, die ook wij aanschouwen door den spiegel der overlevering; een spiegel, waarin tevens de volksbegrippen en denkbeelden van het voorgeslacht menigwerf helder terugkaatsen.

---

41. 't Is vermakelijk te zien, hoe laatstgemelde Schrijver Gräter schier woordelijk heeft afgeschreven.

(1) GRÄTER, t. a. p. 70, 71.

III.

Algemeen was de vereering dezer hooge magtige geesten bij de Germaansche en Gallische volkstammen verbreid. Wij leeren haar kennen, deels uit de gedichten der middeleeuwen, die als onwraakbare getuigen van het volksleven en de begrippen van 't voorgeslacht tot ons zijn gekomen: deels uit de opschriften, die ons den aard, den omvang en de diepe zin dier vereering soms in korte trekken levendig voor oogen stellen. Beide bronnen vloeijen rijkelijk: de eerste echter zuiverder, naarmate vreemde grondstoffen zich minder in de inheemsche hebben gemengd. Taalstudie is de fakkel, die ons vergunt op de eerste een weinig benevelden blik te werpen: zorgvuldig onderzoek van de betrekkingen en den invloed der Romeinsche overheersching op de bewoners van het uitgestrekte Middel-Europa, kan ons de laatste ophelderen. Beide bronnen, hoe verscheiden, zijn ons even belangrijk: uit beiden moet de stof voor ons onderzoek gelijkelijk worden geput.

De taal der opschriften is de Latijnsche. Zijn ze daarom van de Romeinen afkomstig, en gedenkteekenen hunner godsdienstige vereering? In geenen deele. De beheerschers der oude wereld gevoelden datgene wat men in onze dagen uitdrukte door de woorden: de taal is heel een volk. De dagen onzer vernedering hebben hetzelfde geleerd, en beide voor-

beelden zweefden onzen dichter voor den geest, als hij zeide:

Wie vreemden slaafs poogt na te klappen,
Is rijp voor vreemde slavernij!

De volkstaal der Germanen en Galliers werd in de openbare stukken door de Latijnsche verdrongen: wie op beschaving aanspraak maakte, trachte in de fijnere eigendommelijkheden der zoetvloeijende sprake Latiums allengskens thuis te zijn. Kortom, de aanzienlijken begonnen alomme de landtaal voor boersch en wanklinkend te houden (1), en men schaamde zich niet, aan elkander te bekennen, dat men oorspronkelijk Germaansche of Keltische uitdrukkingen voor bastaardwoorden hield (2).

En welke Germanen, welke Galliers nu rigtten tempels en altaren voor hunne goden en hoogere wezens op? De aanzienlijken van den lande, dezelfden, die het meest met de Romeinen te maken hadden, die de Romeinsche zeden 't meest naboot-sten. Zij waren de eenigen, wier vermogen 't hun veroorloofde, om zoo groote uitgaven te bestrijden, als dergelijke outers en heiligdommen vereischten. Zij waren 't, die daarom hunne goden op Romeinsche *wijze*, onder Romeinsche *vormen* vereerden.

En zoo wordt dan die strijd der nieuweren, of

---

(1) » Quia nostri sic rure loquuntur." — » In loco, qui rustico vocabulo Villalupe vocatur." — DUCANGE, *Praef. ad Gloss. Latinit. med. aev.* Vgl. SCHREIBER, t. a. p. 37.

(2) Haec tam rustica, delicate lector, rides nomina? Rideas licebit. MARTIAL. *Epigr.* IV. 55.

de in Duitschland, Frankrijk en elders opgegravene gedenkteekenen van Romeinschen of Germaanschen oorsprong zijn, voor 't grootste deel tot een bloot spiegelgevecht. Haeffelin heeft niet zonder talent alles bijgebragt (1), wat bijgebragt kan worden, om te bewijzen, dat ook Latijnsche opschriften door eene Germaansche hand waren gesteld. 't Zij zoo: maar ik houde ze voor niet minder Germaansch, zoo de Duitscher eenen Italiaanschen handwerksman heeft gebruikt, die zijne eigene werktuigen medebragt en bezigde (2).

Aan den anderen kant behoort men mijns inziens niet uit het oog te verliezen, dat vele der hier bedoelde gedenkteekenen door Romeinen, in den engeren zin van het woord, zijn opgerigt, en toch wel degelijk tot den kreits van de monumenten der Duitsche godenleer behooren. De Romeinsche krijgsman toch nam, wanneer zijn godsdienstige zin, zijne gemoedsovertuiging of de drang van het oogenblik hem daartoe noopte, de beschermgeesten der volkeren, in wier midden hij leefde, gaarne over; alleen behield hij den Romeinschen vorm.

Veelsoortig zijn de namen, die aan deze hoogere

---

(1) Haeffelin, *de monument. antiq. German.* sqq. t. a. p.

(2) Geheel valsch is daarom mijns inziens de voorstelling van Barth, als hij zegt: Von allem dem est nichts rein Keltisch, und wenn gleich Keltische Worte und Begriffe mit erscheinen, so herscht doch das Römische weit vor, welches mit seinem unerschöpflichen Aberglauben auch die unterjochten Länder erfüllte. Zie Barth, *üb. d. Druiden der Kelten und die Priester der alten Deutschen* (Erl. 1826.) 125.

beelden zweefden onzen dichter voor den geest, als hij zeide:

> Wie vreemden slaafs poogt na te klappen,
> Is rijp voor vreemde slavernij!

De volkstaal der Germanen en Galliers werd in de openbare stukken door de Latijnsche verdrongen: wie op beschaving aanspraak maakte, trachte in de fijnere eigendommelijkheden der zoetvloeijende sprake Latiums allengskens thuis te zijn. Kortom, de aanzienlijken begonnen alomme de landtaal voor boersch en wanklinkend te houden (1), en men schaamde zich niet, aan elkander te bekennen, dat men oorspronkelijk Germaansche of Keltische uitdrukkingen voor bastaardwoorden hield (2).

En welke Germanen, welke Galliers nu rigtten tempels en altaren voor hunne goden en hoogere wezens op? De aanzienlijken van den lande, dezelfden, die het meest met de Romeinen te maken hadden, die de Romeinsche zeden 't meest nabootsten. Zij waren de eenigen, wier vermogen 't hun veroorloofde, om zoo groote uitgaven te bestrijden, als dergelijke outers en heiligdommen vereischten. Zij waren 't, die daarom hunne goden op Romeinsche *wijze*, onder Romeinsche *vormen* vereerden.

En zoo wordt dan die strijd der nieuweren, of

---

(1) » Quia nostri sic rure loquuntur." — » In loco, qui rustico vocabulo Villalupe vocatur." — DUCANGE, *Praef. ad Gloss. Latinit. med. aev.* Vgl. SCHREIBER, t. a. p. 37.

(2) Haec tam rustica, delicate lector, rides nomina? Rideas licebit. MARTIAL. *Epigr.* IV. 55.

de in Duitschland, Frankrijk en elders opgegravene gedenkteekenen van Romeinschen of Germaanschen oorsprong zijn, voor 't grootste deel tot een bloot spiegelgevecht. Haeffelin heeft niet zonder talent alles bijgebragt (1), wat bijgebragt kan worden, om te bewijzen, dat ook Latijnsche opschriften door eene Germaansche hand waren gesteld. 't Zij zoo: maar ik houde ze voor niet minder Germaansch, zoo de Duitscher eenen Italiaanschen handwerksman heeft gebruikt, die zijne eigene werktuigen medebragt en bezigde (2).

Aan den anderen kant behoort men mijns inziens niet uit het oog te verliezen, dat vele der hier bedoelde gedenkteekenen door Romeinen, in den engeren zin van het woord, zijn opgerigt, en toch wel degelijk tot den kreits van de monumenten der Duitsche godenleer behooren. De Romeinsche krijgsman toch nam, wanneer zijn godsdienstige zin, zijne gemoedsovertuiging of de drang van het oogenblik hem daartoe noopte, de beschermgeesten der volkeren, in wier midden hij leefde, gaarne over; alleen behield hij den Romeinschen vorm.

Veelsoortig zijn de namen, die aan deze hoogere

---

(1) HAEFFELIN, *de monument. antiq. German.* sqq. t. a. p.

(2) Geheel valsch is daarom mijns inziens de voorstelling van BARTH, als hij zegt: Von allem dem est nichts rein Keltisch, und wenn gleich Keltische Worte und Begriffe mit erscheinen, so herscht doch das Römische weit vor, welches mit seinem unerschöpflichen Aberglauben auch die unterjochten Länder erfüllte. Zie BARTH, *üb. d. Druiden der Kelten und die Priester der alten Deutschen* (Erl. 1826.) 125.

wezens op de gedenkteekenen zijn gegeven. Wij willen ze achtereenvolgende beschouwen, hen telkens vergelijkende met de uitdrukkingen van gelijke beteekenis, ons van elders bewaard gebleven. Ofschoon toch één grondbegrip deze geheele vereering der moedergodinnen bezielde; schuilt nogthans in de bijzondere benamingen een kenmerk der bijzondere oogpunten, waaruit zij bij verschillende gelegenheden en door onderscheidene personen werden beschouwd.

IV.

De eerste naam, aan onze godessen gegeven, waarop wij onze aandacht moeten vestigen, is die van *Matronae*. Het is de meest algemeene en op de altaren (1) meest gebruikelijke benaming. Men zoude haar kunnen vertolken door *eerwaardige vrouwen*, en aan de uitdrukking zelve verbindt zich reeds het denkbeeld van zorg, bestier, beheer, waakzaamheid. In haar ligt daarenboven het denkbeeld van achtbaarheid opgesloten. Men kent uit Gellius (2) de spitsvondige taalkundige verklaring, die zeker oude Grammaticus, met name Aelius Me-

---

(1) Zie Opschr. XXVII—XLV. CXIX—CXXI. CXXIII. CXXV — CXXVII. CXXX—CXXXII. CXXXV — CXXXVI. CXXXVIII. CXLII—CXLIV. CXLVI—CXLIX. CXLII—CLIII. CLV. CLIX—CLXII. CLXV. CLXX—CLXXV. CLXXXII—CLXXXIII.

(2) Gell. *Noct. Att.* XVIII. 6.

lissus, aan deze uitdrukking gaf: waarmede onze Aulus teregt den draak heeft gestoken. Maar 't valt niet te ontkennen, dat de landzaat, van den Romein geleerd hebbende, welk een verheven dunk deze aan het denkbeeld van vrouwelijke bestierster eens geheelen huisgezins hechtte, gaarne die benaming aan zijne beschermgeesten toekende, wier beveiligende waakzaamheid en gezag met die der deftige huismoeders treffend overeenkwamen. Immers Cicero zelf, die van de *matronarum sanctitas* gewaagt, achtte dezen naam zelfs aanzienlijker dan dien van *materfamilias* (1).

Naauw verbonden met deze benaming is die van *matres* (2). Gelijk een moeder zorgt voor hare kinderen, zóó (dacht men) waken deze hoogere geesten voor hen, wier bescherming zij op zich hebben genomen. Daarenboven was de moedernaam niet vreemd voor de bovenaardsche wezens: de Romeinen zelven hadden dien aan onderscheidene godinnen toegekend, vooral dan eigenaardig, wanneer het denkbeeld van *hoede* op den voorgrond treden moest.

Romule Vestaque mater,
Quae Tuscum Tiberim et Romana palatia servas,

zingt Virgilius (3). Men denke aan de Hora Mater,

(1) Cic. *Cael.* 13. Petulanter facimus, si matremfamilias, secus matronarum sanctitas postulat, nominamus.

(2) Vgl. Opschr. XIV—XXVI. CXXII. CXXIV. CXXVII. CXXXIV. CXXXIX. CL—CLI. CLVII—CLVIII. CLXIII—CLXIV. CLXVI. CLXVIII—CLXIX.

(3) Virg. *Georg.* I. 499. Vgl. Ovid. *Fast.* IV. 828.

en de Mater Matuta, die in den opkomenden dageraad hare moederlijke zorg over het geheele aardrijk verbreidde (1). Reeds bij de Grieken vinden wij dien naam van moedergodinnen. Pausanias maakt gewag van een tempel der moeder Plastene (2), en Spon heeft ons een opschrift (3) bewaard,

ΜΑΤΡΑΣΤΙ ΚΑΙ ΔΙΟΣΚΟΡΟΙΣ.

Het zij verre van ons, dat wij (gelijk Banier en andere deden) deze *matres* met onze moedergodinnen, in een noodzakelijk verband zouden willen brengen; maar de oorspronkelijke drangreden, die de menschen tot het bezigen dezer moedernaam jegens hoogere wezens noopte, zal wel alom dezelfde geweest zijn. Eene bijzondere soort van godinnen, met deze benaming bestempeld, werd bij de Cretensiers geëerd, en haar dienst door dezen naar Sicilie overgebragt Plutarchus (4) heeft ons dienaangaande een kort berigt in het leven van Marcellus geboekt; Diodorus Siculus vele bijzonderheden medegedeeld (5). »Daar ligt (zegt deze) op Sicilie eene stad,

---

(1) Lucret. V. 738. Ovid. *Fast.* V. 183. Liv. V. 19. XXVIII. II. XLI. 28.

(2) *Πλαστῆνης μῆτρος τὸ ἱερόν.* Paus. *Eliac.* I. 13.

(3) Spon, *Misc.* 78. Eene andere Syracusaansche Inscriptie: *ΝΙΚΗ ΜΑΤΕΡΩΝ*, deelt Gualterius in *Tab. Antiq. Sicil.* 383 (ed. Haverc.) mede.

(4) Plutarch. *Marcell.* *Πόλις ἐστὶ τῆς Σικελίας Ἐγγύϊον, οὐ μεγάλη. ἀρχαία δὲ πάνυ, καὶ διὰ θεῶν ἐπιφάνειαν ἔνδοξος, ἃς καλοῦσι Ματέρας.*

(5) Diod. Sic. *Biblioth.* IV. 323 (194). *Ἔκτισαν* (scil. Cretenses) *πόλιν, ἣν ἀπὸ τῆς ἐν τῇ πόλει διαῤῥεούσης πηγῆς ὠνό-*

met name Enguium, waarvan de bewoners, toen zij vele schatten zich verworven hadden, een tempel bouwden voor de *matres*, en deze godinnen met uitstekenden eerbied en uitgelezen geschenken huldigden. Men verhaalde, dat haar dienst uit Creta afkomstig was, waar zij voornamelijk geëerd werden. De overlevering zegt, dat door deze *matres* Jupiter in 't geheim is opgevoed geworden, zonder dat Saturnus 't bemerkte. Ter vergelding dezer dienstbetooning, zouden ze ten hemel opgevoerd zijn, en onder de sterren den naam van *grooten beer* er-

---

μασαν Ἔγγυον. ὕστερον δὲ μετὰ τὴν τῆς Τροίας ἅλωσιν Μηριόνου τοῦ Κρητὸς προσενεχθέντος τῇ Σικελίᾳ, προσεδέξαντο τοὺς καταπλεύσαντας Κρῆτας διὰ τὴν συγγένειαν καὶ τῆς πολιτείας μετέδοσαν. ὁρμώμενοι δ' ἐξ ὀχυρᾶς πόλεως καὶ καταπολεμήσαντές τινας τῶν περιοίκων, ἱκανὴν κατεκτήσαντο χώραν. ἀεὶ δὲ μᾶλλον αὐξανόμενοι, καὶ κατασκευάσαντες ἱερὸν τῶν Μητέρων, διαφόρως ἐτίμων τὰς θεάς ἀναθήμασι πολλοῖς κοσμοῦντες τὸ ἱερὸν αὐτῶν. ταύτας δὲ ἀφιδρυθῆναί φασιν ἐκ τῆς Κρήτης, διὰ τὸ καὶ παρὰ τοῖς Κρησὶ τιμᾶσθαι τὰς θεὰς ταύτας διαφερόντως. μυθολογοῦσι δ' αὐτὰς τὸ παλαιὸν θρέψαι τὸν Δία λάθρᾳ τοῦ πατρὸς Κρόνου, ἀνθ' ὧν αὐτὰς εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβιβασθῆναι, καὶ καταστερισθείσας ἄρκτους προσαγορευθῆναι· περὶ ὧν καὶ τὸν Ἄρατον συμφωνοῦντα τούτοις τεθεικέναι κατὰ τὴν τῶν ἄστρων ποίησιν,

ἔμπαλιν εἰς ὤμους τετραμμέναι· εἰ ἐτεόν γε
Κρήτηθεν κεῖναί γε Διὸς μεγάλου ἰότητι
οὐρανὸν εἰςανέβησαν, ὅ μιν τότε κουρίζοντα
[Δίκτῳ ἐν εὐώδει ὄρεος σχεδὸν Ἰδαίοιο
ἄντρῳ ἐγκατέθεντο, καὶ ἔτρεφον εἰς ἐνιαυτὸν]
Δικταῖοι Κούρητες, ὅτε Κρόνον ἐψεύσαντο.

οὐκ ἄξιον δὲ παραλιπεῖν τὴν περὶ τὰς θεὰς ἁγνείαν τε καὶ τὴν κατ' ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν. τιμῶσι δ' αὐτὰς οὐ μόνον οἱ ταύτην τὴν πόλιν οἰκοῦντες, ἀλλὰ καί τινες τῶν ἄλλων περιοίκων θυσίαις τε μεγαλοπρεπέσι καὶ ταῖς ἄλλαις τιμαῖς ἀποσεμνύνουσι τὰς θεάς. ἐνίαις δὲ πόλεσι καὶ πυθόχρηστοι χρησμοὶ προςέταξαν τιμᾶν τὰς θεάς· ἔσεσθαι γὰρ τοῖς τοιούτοις τούς τε τῶν ἰδιωτῶν βίους εὐδαίμονας καὶ τὰς πόλεις εὐθηνήσειν.

langd hebben. 't Ware onbillijk geweest, zoo ik de groote heiligheid dezer godinnen en hare vermaardheid onder de menschen had verzwegen. Niet alleen de bewoners van genoemde stad vereerden haar: ook sommigen der in den omtrek wonende lieden bragten haar door prachtige geschenken en andere eerbetooningen hunne hulde. Zelfs het orakel gelastte aan enkele steden deze Godinnen te dienen, en haar verzekerde, dat zij daardoor zoowel inwendig geluk als uitwendige rijkdom en overvloed zouden deelachtig worden (1)."

't Behoeft niet betoogd te worden, dat Banier (2), die het berigt aangaande deze *matres* alleen uit Plutarchus mededeelt, en de belangrijke verhalen van Diodorus niet schijnt te hebben gekend, in eene kenne-

---

(1) Ook Cicero deelt iets mede nopens de pracht des tempels, die de bewoners van Enguium voor de Moeders bouwden, waarvan Diodorus in de aangehaalde plaats gewaagt: eerstgenoemde voegt er bij, dat Verres zijne euveldaden zoo verre dreef, dat hij ook dit heiligdom niet ongeschonden liet. Hierin echter dwaalde de redenaar, dat hij het aan Cybele toeschreef. Matris magnae fanum (zegt hij) apud Euguinos est. In hoc fano loricas galeasque aeneas, coelatas opere Corinthio — posuerat P. Scipio. *Verr. Act.* II. IV. 44. (97). Aan het slot zijner rede komt Cicero op dit onderwerp terug, en gewaagt hij andermaal van Cybele. Teque (scil. exploro et appello, zegt hij), sanctissima mater Idaea, quam apud Enguinos, augustissimo et religiosissimo in templo, sic spoliatam reliquit (Verres), ut nunc nomen modo Africani et vestigia violatae religionis maneant, monumenta victoriae, fanique ornamenta non exstent. *Verr.* II. V. 72.

(2) *Mém.* 45.

lijke dwaling verkeerde, door deze godessen, voor dezelfden te houden, als de *matres* op de opschriften der Germaansche Oudheid, waarvan het onderscheid ook door onzen Wesseling reeds was aangewezen geworden. Diod. Sic. t. I. p. 323. Maar toch, wie ziet niet in, dat de benaming van *moeders*, die men in Noord en Zuid aan hoogere wezens gaf, op een en hetzelfde grondbegrip rust? Wie verwondert zich over de uitspraak van het Orakel, dat de dienst dier Moedergodinnen dezen aanspoorde, om voor het belang en de ruimste zegeningen harer vereerders te zorgen? Het punt van vergelijking kan niemand ontsnappen.

De vorm *matra*, in de klassieke oudheid geheel onbekend, wordt op de gedenkteekenen der Moedergodinnen meermalen aangetroffen, en ook dan nog verschillend verbogen. Somtijds toch vindt men den dativus pluralis door *matrabus* (1), soms weder door *matris* uitgedrukt (2). Laatstgenoemde verbuiging schijnt sommigen oudheidkenners verdacht te zijn voorgekomen; althans Schreiber geeft in bedenking, of men niet in Opschr. IX en X *mairis* zal moeten lezen (3), waarover hij door Lersch teregt is berispt geworden (4).

Meerdere zwarigheid levert daarentegen de vorm *matrubus* op, welke (blijkens de mededeeling van

---

(1) Opschr. III—VII.

(2) Opschr. VIII—XIII.

(3) Schreiber, *Feen*, 58. (75). 71 (117).

(4) Lersch, in *Jahrb. d. Vereins v. Alterthumsfr. in Rheinl.* II. 125.

Muratori) in het zestiende der door ons bij deze verhandeling gevoegde opschriften voorkomt. 't Is vreemd, dat deze vorm den geleerden Schreiber, (die van hetzelfde gedenkteeken in zijne *Feen* in Europa, 57 (68), gewaagt) niet schijnt te hebben gehinderd. Misschien schuilt hier eene vergissing van den onnadenkenden steenhouwer: mogelijk ook is de uitdrukking aan de achteloosheid des afschrijvers te wijten.

Werden deze godinnen ook *Mairae* genoemd? Ik aarsel geenzins deze vraag bevestigend te beantwoorden, ofschoon ook nog onlangs eene ervaren oudheidvorscher dezen naam voor volkomen valsch heeft verklaard (1). De beide opschriften, waarmede wij de verzameling onzer tot ons onderwerp betrekkelijke gedenkteekenen openden, laten dienaangaande geen' twijfel over (2). 't Is zeker gemakkelijk te stellen, dat men verzuimd heeft te letten op de schuinsche streep, die boven de I op de bedoelde gedenkteekenen moet zijn geplaatst, maar het bewijs dezer stelling ontbreekt ten eene male. 't Was eene gissing, die Keysler voor een oogenblik medesleepte, anderen behaagde. Pro *Mairabus*, (zegt gemelde schrijver) legendam (?) *Matrabus* nemo dubitabit (3). Later echter kwam hij van deze dwaling terug. Non est (zeide hij toen) quod *Mairabus* in *Matrabus* convertamus, quo inclinant omnes fere, qui eam (sc. inscriptionem) hactenus memorarunt.

(1) Lersch, *Bonner Jahrb.* II. 124.
(2) Opschr. bl. 1—3. I. II.
(3) Keysler, *Antiq. Sept.* 275.

Quemadmodum enim in Matrarum adpellatione non admodum scrupulosos fuisse vidimus, ita in aliis Monumentis septentrionalem et celticam Matrum denominationem plane retinuerunt, forte quod Latinam vocem vernaculae non ex amussi respondentem animadverterent (1). Men lette op de afbeeldingen; heeft een der teekenaars de door Lersch verdedigde lezing gevolgd? Zal de moeijelijkheid der verklaring ons doen terugdeinzen voor hetgeen als waarheid zal moeten gelden, tot een ooggetuige ons het tegendeel bevestigt (2)?

't Ware vermetel te beweren, dat de oorsprong van het woord *mar* uit de oudheid naauwkeurig kan worden aangewezen, waar de grootste taalkenner dezer eeuw verklaart, dien noch uit het oudduitsch noch uit het middel-hoogduitsch te kunnen ontwikkelen (3). Welligt heeft eenmaal *mar* den man, *mara* de vrouw aangeduid: van waar het latijnsche *mas* en de naam van den krijgsgod bij de Romeinen, die door mannen den strijd doet voeren (4). *Maer* werd bij de Kelten de gezagvoerder,

---

(1) *Ald.* 394.

(2) Die ursprüngliche Benennung ist wohl *Mairae*, d. i. *Verwaltende*, zegt KNAPP, in zijn opstel: *Deae Mairae zu Mimling-Crumbach*, in: *Archiv f. Hess. Gesch. u. Alterthumskunde*, II. 3. (Darmst. 1841), 538.

(3) GRIMM. *D. M.* 433.

(4) Teregt beroept SCHREIBER zich op ISIDORUS HISPALENSIS, *Etym.* VIII. 50. die zegt: Martem Deum belli esse dicunt, et Martem appellatum, quia per *viros* pugnatur, ut sit Mars — Maris ars. Dit laatste zij even onjuist als het testamentum tes-

het hoofd van eene landstreek geheeten, van waar ongetwijfeld nog het fransche *Maire*, het engelsche *Major* afkomstig is. Zoo werd ook het gebied eens Maeren Mairia genoemd. DUCANGE, in v. (1).

Ging nu dit woord in het vrouwelijke geslacht verloren? Eene menigte voorbeelden bewijzen het tegendeel. *Meii* (plur. *Meiiar*) beteekende in de Eddataal eene *maagd:*

Meyar ordum skal menge trua

d. i. aan maagdentaal schenkt niemand ooit vertrouwen (2). Arnas Magnaeus (een man, wiens gelijken volgens Mone (3) geen Duitsch volk kan aanwijzen) zegt zelf: Forte *Maer* nihil aliud sit, origine sua, quam femina *τοῦ Mar* l. *Maugr*, mas, vir, quasi *vira* (4). Banier getuigt, dat nog ten zijnen tijde in alle de zuidelijke gewesten van Frankrijk het woord *mère* in den regel als *maire* werd uitgesproken: en dit zal nog wel ten huidigen dage het geval zijn (5). Zal men veronachtzamen de voorbeelden, die Schreiber uit de Dictionnaire Celte-Breton van Legonidec bijbrengt? *Merc'h* duidde eene dochter aan, *Merc'h Kaer*, eene

---

tatio mentis, de oorsprong van 't woord kan daarom niet minder naauwkeurig zijn aangeduid.

(1) Ongaarne zoude ik met Schreiber hiermede in verband brengen de woorden Marca, Marchia. De oorspronkelijke beteekenis toch dezer woorden is *grens*, *grensscheiding*. Zie GRIMM. *Deutsche Gramm.* II. 468. 508. Dr. K. T. L. VON LOEW, *Ueber die Markgenossenschaften.* Heidelb. 1829. 1.

(2) HAVAMAL. 75.

(3) MONE, in *Heidelb. Jahrb.* 1822. 439.

(4) GLOSS. ad Add. I. 619.

(5) BANIER, in *Mém. de l'Acad. de Inscr.* X. 61.

schoondochter, *Merc'hoden* eene pop, enz. En wie herkent niet in het hoogduitsche *maehre*, in ons *merrie*, de afkomst van het oude *mar*, *maer?*

Als Eric Olaus (1) verhaalt, dat de Zweedsche Koning Vanlandi, in den slaap werd doodgetreden door een daemonisch wezen, *mara* genoemd (2), doelt hij kennelijk op hetgeen reeds de Ynglinga-Saga (3) daarvan meldde, met ronde woorden zeggende: *Mara trad hann'*. Het verband tusschen deze *mara* en onze *drie mairae* is mijns inziens onmiskenbaar, en genoegzaam, om den naam dier *mairae* op de gedenkteekenen te Metz en Langres te handhaven. Allen twijfel dienaangaande sluiten mijns inziens de *drie Mareie* uit, die zijn overgegaan in een Zwitsersch kinderrijmpje, door Grimm (4) medegedeeld:

rite, rite rösli,
ze Bade stot e schösli,
ze Bade stot e güldi hus,
es lüeged drei Mareie drus.
die eint spinnt side,
die ander schnätzelt chride,
die dritt schnit haberstrau.
bhüet mer gott mis chindli au!

Ook onze Cannegieter zegt ergens van de landlieden: abigunt eas *nymphas* (*matras deas*, *mairas*)

---

(1) Zie Cocquebert-Montbret, Lettre à un ami en Angleterre, sur l'Etymologie du mot *Cauchemare*, in: *Mém. d. l. Soc. R. des Antiq. de France*, IV. 299.

(2) Olai *Hist. Suec.* I.. 27. »Qui in somno a daemone suffocatus suecico nomine *Mara* dicitur."

(3) Ynglinga Saga, c. 16.

(4) Grimm, D. M. I. 388*.

hodie rustici osse capitis equini tectis iniecto, cuiusmodi ossa per has terras in rusticorum villis crebra est animadvertere. Nocte autem ad concubia equitare creduntur et equos fatigare ad longinqua itinera. Illud namque datum *deabus* illis magisque, si rusticorum fabulis credimus, ut manentes loca peregrina adeant in equis manentibus, qui tamen viae labores sudore testantur. Nuper confabulatus mecum villicus aegerrime ferebat equos suos proxima nocte exagitatos defluente per corpora sudore; causam cum quaererem respondit iratus, *mairam* nocturnam equitasse (1). Juist de schutsgodessen worden in de Noordsche liederen bij voorkeur met den naam *meriar* bestempeld (2).

V.

Een andere naam, waarmede deze wezens werden aangeduid (3), is die van Junonen (*Junones*). Hare gelijkheid met de Matronen, ware die ook niet van elders bekend, blijkt reeds daaruit voldingend, dat men op gedenkteekenen hier *Matronis Junonibus* (4) leest, ginds *Junonibus Matronis* (5). Plinius getuigde dat men den geleigeest, in wien

(1) Cannegieter, *de ara ad Noviomag. repert.* 25. Zie ook Grimm, *D. M.* 1194. Wolff, *Niederländ. Sagen*, 688—690.

(2) Zie Finn Magnusen, *Lex. Mythol.* i. v. Thörkelin, *Specim. Glossarii*, 618, 624.

(3) Opschr. XLIV—LXVI. CXLV.

(4) Opschr. XLIV.

(5) Opschr. XLV.

elk zich zelven eene afzonderlijke godheid schiep, zijnen genius of Juno noemde. Quum singuli (zegt hij) ex semet ipsis totidem deos faciant, Junones geniosque adoptando sibi (1). En van daar, dat Quartilla bij Petronius van haren eigenen Juno gewaagt (2) Eindelijk vinden wij nu eens van *Matronae Gabiae* (3) dan weder van *Junones Gabiae* gewag gemaakt (4).

Op zeer weinige gedenkteekenen vinden wij onze godinnen *Fata* genoemd (5). Sedert de parcae (zegt Grimm) uit de verbeelding des volks waren verdwenen, vormde de romanische taal uit het zakelijke woord eene nieuwe uitdrukking als persoonsbenaming, uit *fatum* het Italiaansche *fata*, het Spaansche *hada*, het Provençaalsche *fada*, het Fransche *fée* (6). Men heeft uit het vrouwelijke geslacht, waarin dit woord in de nieuwere taaltakken voorkomt, ook aan het latijn van later dagteekening een vrouwelijk meervoud *fatae* opgedrongen. Grimm, ofschoon het opschrift *fatae* bezigende, schijnt echter het woord als ten eenemale zonder voorbeeld te beschouwen. Ook bij de latere latijnsche schrijvers vindt men het, zelfs in eene persoonlijke beteekenis, alleen in het onzijdige geslacht gebruikt. Ausonius zegt in zijnen *gryphus ternarii*

---

(1) Plin. *Hist. Nat.* II. 5.
(2) Petron. *Satyr.* 25.
(3) Opschr. CXLII—CXLIV.
(4) Opschr. CX. CXLV.
(5) Opschr. CX—CXVII.
(6) Grimm, *D. M.* I. 238.

numeri, van de gratiën en schikgodinnen sprekende: *tres Charites*, *tria Fata:* waren toen een vrouwelijk fatae· bekend geweest, hij had zeker niet de beide geslachten gebezigd, om wezens van dezelfde soort aan te duiden. Procopius, een schrijver uit de zesde eeuw gewaagt van een huis aan het Romeinsche forum, dat τὰ τρία φατὰ genoemd werd, en hij merkt daarbij op; οὕτως γὰρ Ῥωμαῖοι τὰς μοιρας νενομίκασι καλεῖν (1). Door deze opgaven geleid zal men zich ook hoeden voor eene verkeerde uitlegging van het opschrift, door ons onder n°. CXIII medegedeeld. FATIS FAT beteekend daar *fatis fatalibus*, niet *fatis*, *fatabus*, gelijk sommigen wilden. Zie de aanteek. Opschr. bl. 84. Wat toch zoude het zijn, dezelfde wezens eerst *fata* te noemen, daarna *fatae*? Eene onverklaarbare *tautologie*. Liever dan aan eene eenigzins pleonastische uitdrukking gedacht, waarbij wij in de herhaling alleen eene versterking van de grondgedachte vinden. Het bijwoord *fatales* voor onze godinnen, was daarenboven niet ongebruikelijk. Nigellus Wirekeri (2) verhaalt in zijn Speculum Stultorum (vervaardigd omstreeks het jaar 1200):

Ibant tres hominum curas relevare sorores,
Quas nos *fatales* dicimus esse *deas*.

Echter blijft het mij zeer onwaarschijnlijk, dat de

---

(1) PROCOP. *de bell. Goth.* I. 25.
(2) GRIMM, *D. M.* 695. Nachträge.

fata werkelijk eenige betrekking hebben tot de Germano-Gallische moederdienst: liever zoude ik hare vereering, ook buiten de grenzen van Italie voor zuiver Romeinsch houden: terwijl later in Duitschland en Frankrijk het begrip van Feen ontstond uit eene zamensmelting van de schikgodinnen der Romeren met de voorstelling der matronen uit de Germaansche Mythologie gedurende de eerste eeuwen onzer jaartelling.

Slechts twee gedenkteekenen maken van het *Herae* melding. Het een, in Aquitanie gevonden, is slechts ten deele leesbaar, terwijl ook het ander te Die in Dauphiné opgedolven bezwaarlijk met overtuiging wordt toegelicht. 't Laatstgemelde opschrift heeft sommigen aan de Hera der Grieken, de Juno der Romeinen doen denken; waartoe mijns inziens de plaats der ontdekking geenzins aanleiding heeft.

Ook treffen wij op een altaar, en wel te Weissenburg in Hongarye onze godinnen aan onder den naam van *Dominae:* een' naam, welks gelijksoortige beteekenis met matres, matronae, door geen der uitleggers is betwijfeld.

De *Nymphen*, die in de Grieksche en Romeinsche Mythologie een zoo aanzienlijke rol speelden, ontmoeten wij eveneens onder de Keltische en Germaansche godinnen. De oudheid had dezen naam verknocht aan al, wat berg en woud en bron en veld beschermde: en de Romein, die de plaatselijke Moeders der Germanen huldigde, bragt de eigenschappen, aan deze toegekend, met die zijner Nymphen in verband. Daaruit ook ontstonden andere

bijnamen, der Matres gegeven, Campestres, Sulevae, Silvanae, enz.

VI.

Veelsoortig waren de namen, aan de Moedergodinnen gegeven: *uitgebreid* ook was hare vereering. Zoo ver 't bijgeloof der Germaansche en Keltische volkstammen reikte, ja verre buiten de grenzen der landen, door dezen bewoond, zijn de gedenkteekenen dier vereering aanwezig.

In het Noorden van Italië zien wij op vele plaatsen de Junonen gehuldigd, ofschoon 't ook daar niet aan altaren ontbreekt, die der eigenlijk genoemde Matronen en Matres werden opgerigt. Van de Matres toch gewagen ondersteenen te Ascoli (1), en in de nabuurschap (2), van de Matronen anderen te Milaan en in de omstreken (3) ontdekt. Soortgelijke vond men te Saluzzo (4), te Como (5) te Pallanza (6), te Cremona (7), en elders. Als Junonen daarentegen zijn dezelfde hoogere wezens vereerd geworden in opschriften bij de reeds genoemde plaatsen Como en

---

(1) Opschr. XV.
(2) Opschr. X.
(3) Opschr. XXVIII, XXXII, XXXV, XXXVIII, XLI.
(4) Opschr. XXIX.
(5) Opschr. XXX.
(6) Opschr. XXXI.
(7) Opschr. XXXIX.

Cremona (1), te Brescia (2), te Verona (3), te Bergamo (4) Parma (5) en in vele andere oorden (6) ontdekt. Ja tot in Rome zelf bragt men de dienst van de Moedergodinnen over (7). Vooral ook te Aquileia zijn de haar gewijde gedenkteekenen menigvuldig (8). De onafgebrokene betrekking, die de Galliërs eeuwen lang aan de bewoners van Gallia Cisalpina verbond, is de natuurlijke oorzaak, die een zoo groot aantal dezer gedenkteekenen aan deze zijde der Po te voorschijn riep.

In Frankrijk en aan de oevers van den Rijn had de moederdienst haren hoofdzetel. Betrekkelijk gering is het aantal der gedenkteekenen, die wij in de uitgestrekte gewesten van eerstgenoemd land ontmoeten. Vraagt men, waaraan deze opmerkelijke bijzonderheid zij toe te schrijven, zoo schijnt het het antwoord niet verre te zoeken. Vooreerst toch was de Romeinsche kunst in Frankrijk niet zoo algemeen verbreid, als in de aan den Rijn gelegen gewesten. 't Noorden van Gallië levert bijna geene gedenkteekenen op, die de hand der Italiaansche

---

(1) Opschr. XLV. L.

(2) Opschr. XLVI. LIII. LV. LVI. LVII. LX. SCHREIBER gewaagt hier steeds van *Brixen*, eene stad in Tyrol: de dwaling schijnt opmerkelijk. Zie *Feen in Europa*, 45.

(3) Opschr. XLVIII. LXVI.

(4) Opschr. XLIX.

(5) Opschr. LI.

(6) Opschr. XL. XLII—XLIV. LII.

(7) Opschr. XXXIII. XXXIV. XLVII. LXXXVIII.

(8) Opschr. LXII. CXII. CXVII.

kunstenaars verraden: alleen het zuiden en oosten, de oevers van Rhône en Moezel, doen den aanschouwer op vele, dikwerf heerlijke gewrochten uit de eerste eeuwen onzer jaartelling staren. Ten anderen is niet alles, wat de tijd en het vandalismus verborg of ten deele vernielde, aan het licht gebragt en nagevorscht: de ijver, thans in vele oorden van Frankrijk voor de oudheidkunde en verwante wetenschappen ontwaakt (1), geeft gegronde hoop, dat eerlang welligt ook meerdere altaren en geloftesteenen, die tot ons onderwerp in betrekking staan, aan de geleerde wereld zullen worden kenbaar gemaakt. Nopens het tot hiertoe ontdekte zij volgende schets voldoende.

Het opschrift van een tempel der Herae werd in Aquitanie ontdekt, zonder dat wij de juiste plaats hebben kunnen nasporen, waar die ontdekking geschied zij. In de nabijheid van den Atlantischen Oceaan, te Bourdeaux (Burdigala) de aloude hoofdstad der Bituriges, is de dienst der Junonen zigtbaar (2), en van dezelfden zijn in een tegenoverstelden uithoek des lands, te Rollainville in het Voge-

---

(1) Jammer is het, dat het voortreffelijke werk van den Markies DE CASTELLANE, *Inscriptions du V au X siècles recueillies principalement dans le midi de la France*, zich niet mede over de vroegere eeuwen uitstrekt. Hetzelve is opgenomen in de *Mémoires de la Société des Antiquaires du Midi de la France à Toulouse*, 1838—1842. Wat het thans door de Parijsche geleerden gevormde plan, om alle oude opschriften vereenigd uit te geven, zal opleveren, moet de tijd leeren.

(2) Opschr. LXIII.

sische gebergte, de sporen aanwezig (1). Ook in de nabijheid van de Jura, te Besançon, weleer het beroemde Vesontio, getuigt een gedenkteeken van de dienst der Matres (2), terwijl, gelijk wij reeds vroeger opmerkten, het beroemde Metz (3), waar de Druidische Priesteresse aan de Nymphen offerde, een der beide aan de Mairen gewijde altaren opleverde. 't Andere werd te Langres, eene weinig noordelijker dan Besançon gelegene stad,gevonden (4), waar tevens een beroemd monument, aan de Wegbeschermsters geheiligd, werd opgedolven (5).

Vond men te Bourdeaux een gedenkteeken der Junonen, twee andere plaatsen eveneens nabij de Garonne gelegen, Auch en Bagnères, bragten onderscheidene altaren aan het licht, waarop de Nymphen vermeld zijn (6). Ook een te Auxerre gevonden offersteen getuigt van de hulde, die men aan de boorden der Yonne aan de plaatselijke beschermgeesten bragt (7). Geen gedeelte van Frankrijk echter kan in rijkdom aan aloude gedenkteekenen met de boorden van de Rhône en het bekoorlijke Provence wedijveren. Lyon, het wereldberoemde Lugdunum, waar telkens nog talrijke opschriften wor-

---

(1) Opschr. LVII.
(2) Opschr. IV.
(3) Opschr. I. LXXVIII.
(4) Opschr. II.
(5) Opschr. XCVI.
(6) Opschr. CLXXXIV. CLXXXVIII.—CXC.
(7) Opschr. CLIV.

den ontdekt (1), heeft gelijk het naburige Aisnay (2) ettelijke aan de Moedergodinnen gewijde offersteenen opgeleverd (3). De beroemde kerk der Abtdij van St. Petrus te Vienne, opgevuld met de overblijfselen des Christelijken geloofs van een eerwaardig voorgeslacht, omvat, te midden der grafsteden en sarcophagen van de abten Willem en Leoninus en anderen, als ware 't om een zegeteeken te bewaren van de overwinning, die het Christendom over de Heidenen behaalde, de geloftesteen, die Catitius Sedulus aan de eerwaardige Moeders wijdde (4). Te Grenoble, en Die (5), ontdekte men de altaren van Feën en Heren.

Weinige steden uit deze landstreek hebben aan de Oudheidvorschers een zoo groot aantal van belangrijke gedenkteekenen aangeboden, als de aloude koopstad der Vocontiers, het thans onaanzienlijke Vaison, dat eens door Plinius de bondgenoote van Rome, door Pomponius Mela de eerste stad van Gallia Narbonensis genoemd werd. Daar is het altaar gevonden, dat Euneus aan de Matrae toewijdde (6); daar bragt welligt de gansche bevolking der stad aan de Moedergodinnen hare hulde (7): daar

(1) Zie b. v. MILLIN, *Voyage*, I. 442. vgl.
(2) Opschr. XX.
(3) Odschr. VIII. XI—XIII. CXXVII.
(4) Opschr. XIV. Zie ook Opschr. IX. CXVIII. CLXXIV.
(5) Opschr. CXIV. LXVIII.
(6) Opschr. VI. Vgl. Opschr. XXV.
(7) Zie Opschr. XVI. en de aanteek. aldaar.

vonden de Nymphen en de *Proxumae* vercering en aanbidding (1).

Ook te Aix, waar in later dagen bij de beroemde feestlijke optogt, door Koning Reinier ingesteld, ook de Parcen der Oudheid werden nagebootst (2), was de dienst der Moedergodinnen oudtijds in zwang, waarvan het gedenkteeken getuigt, dat Titus Pomponius Felix haar deed oprigten (3). In de nabijheid van een paar kleinere plaatsen in den omtrek, zijn insgelijks een paar opschriften ontdekt, wier strekking met de hiervoren aangewezene geheel overeenkomt (4).

De laatste stad van Frankrijks zuid-oosthoek, waarvan wij gewag moeten maken is Nismes. 't Ware bevreemdend geweest. zoo onder de honderde gedenkstukken, daar opgegraven en nog telken jare aan het licht gebragt, geene altaren waren gevonden, waarop men van de dienst der Moedergodinnen gewag vindt gemaakt. Nu eens zien wij alle de ingezetenen aan de Junonen offeren (5), dan wederom de Woudgodes nevens andere godinnen vereeren (6),

(1) Opschr. LXXVII. CIV. CV.

(2) Zie Millin, *Voyage*, II. 319.

(3) Opschr. XXIII. De verzameling van den Raadsheer Thomassi de Mazaugues, waarvan wij enkele malen melding maken, schijnt later in het bezit te zijn geraakt van de St. Vincens, een' veelgeprezen' oudheidkenner: terwijl zijne handschriften nog ten huidigen dage op de Bibliotheek te Carpentras worden bewaard.

(4) Opschr. LIV. CIX.

(5) Opschr. LIX. Vgl. LXIV.

(6) Opschr. XCII.

eindelijk aan de Proxumae door bijzondere personen hulde betuigen (1).

VII.

Alleen in het noordelijk gedeelte van Spanje, heeft men eenige weinige gedenkteekenen gevonden, die ten bewijze strekken, dat de Moedergodinnen ook aan gene zijde der Pyreneeën werden vereerd. Vooral in de nabijheid van dien ontzagwekkenden bergketen, tusschen welks schakels de wieg stond der Romanische talen (2), ontkiemde de dienst der Faten (3). Te Corunna zien wij een altaar oprigten voor de Gallicische Moeders (4), waaruit blijkt, hoezeer tot de verste stranden haar dienst was uitgebreid: terwijl Arganda ons een geloftesteen vertoont, die der Nymphen gewijd werd (5).

Ook in Engeland, ja tot in Schotland zelf, heeft men de duidelijke sporen der Moederdienst aangewezen. Cambden vooral en de uitgevers der Archaeologia hebben ons den inhoud van menigvuldige daartoebetrekkelijke gedenkteekenen bewaard, die nog ten huidigen dage in die landstreken worden aangetroffen. De Matres zelve ontmoeten wij in

---

(1) Opschr. CLXVI. CLXVII. Zie nog Opschr. CXI.
(2) Schreiber, Feen, 69.
(3) Opschr. CXIV.
(4) Opschr. CL.
(5) Opschr. LXX.

Cumberland (1), in Durham (2), in Lancasshire (3), in Schotland (4), de Nymphen in Northumberland (5), waar ook de Matronen vereerd werden (6), in Durham (7), de Campectres bij den muur van Antoninus (8), in welks nabuurschap ook voor de *Matres Alatervae* een geloftesteen was opgerigt (9). Opmerkelijk schijnt het, dat de Moederdienst zich in deze streken beperkte tot de gewesten, waar de Romeinsche heerschappij zich allengskens had uitgebreid.

Nergens echter schijnt de vereering der Moedergodinnen zoo zeer in zwang te zijn geweest, als aan de boorden van den Rijn, en langs die der tallooze rivieren, die zich in deze hoofdstroom ontlasten. Het aantal der tot hare dienst betrekkelijke gedenkteekenen, die op het grondgebied onzes vaderlands gevonden werden, is tot hiertoe niet belangrijk: het bepaalt zich tot vier of vijf geloftesteenen en altaren (10). Maar dat de tijd, of liever de ijver van hen, die zich ten onzent ten huidigen dage met oudheidkundige nasporingen onledig houden,

---

(1) Opschr. XXVII.
(2) Opschr. XVII. XXII.
(3) Opschr. XIX.
(4) Opschr. LXIV,
(5) Opschr. LXXIV.
(6 Opschr. CXIX.
(7) Opschr. LXXIII.
(8) Opschr. LXXXVII.
(9) Opschr. CXXII.
(10) Opschr. XCIV. CXXX. CLVII. CXCIII.

waarschijnlijk ook hier te lande door nieuwe ontdekkingen nog meerder licht over ons onderwerp zullen verspreiden, dit vertrouwen we te gereeder, vermits ook in dit opzigt een voor weinige dagen ingesteld onderzoek nieuwe bouwstoffen heeft opgeleverd (1).

Wenden wij ons naar Rijn-Pruissen. De stad Xanten, en het dorpje Birten, beroemde namen, bij allen, die het gebied der Oudheidkunde betreden, trekken het eerst onze aandacht (2). De beide aan de Matres Brittae gewijde opschriften, een gedenkteeken der Cesatenen, het beroemde altaar der Matres Quadruburgenses, en een ander, aan de Treveren gewijd, zijn allen in dezen omtrek gevonden. Nevens deze plaatsen verdienen Gulik, Rodingen en Keulen genoemd te worden. Bij eerstgenoemde stad werden tien (3) tot ons onderwerp betrekking hebbende steenen ontdekt: Keulen leverde een nog grooter aantal op, waarvan het opvallend is, dat zij schier allen tot dezulken behooren, waarop bij de Moedertitel eene plaatselijke benaming gevoegd is (4): en in het Museum te Mannheim werden vier altaren van dezelfde soort bewaard, die

---

(1) Opschr. CXCI.

(2) Zie Opschr. CXXXIII—CXXXV. CLVIII—CLXIV.

(3) Opschr. CXXXVI. CXXXVII. CXXXVIII. CXLVII. CXLIX, CLX. CLXXI. CLXXII. CLXXV.

(4) Opschr. CXV. CXXIII. CXXV. CXXXII. CXL—LXLV. CLIII. CLXXVI. CLXXVII. CLXXXII. CLXXXIII.

allen te Rodingen zijn aan het licht gebragt (1). Andere door ons medegedeelde opschriften werden te Bürgel (2), Zülpich (3), Atorf (4), Andernach (5), Schueppenburg (6), Hersel (7), Deutz (8), Bonn (9), Loewennasser (10) Anweiler (11) en Fettenhennen (12) gevonden.

In het Groothertogdom Hessen, zoo rijk aan Romeinsche Oudheden, vonden te Alzey de Nymphen in alle de stedelingen hare vereerders (13), voor welke ook aan de bron te Mombach en te Castel een altaar was opgerigt, terwijl eindelijk onder de bouwvallen van het klooster Dahlheim te Mentz, een verbrokkeld gedenkteeken is ontdekt (14) der Weggodinnen, die ook te Bichofsheim gehuldigd werden (15). Slechts ééne plaats in het koningrijk Beyeren, de stad Amorbach in het Odenwald, heeft

(1) Opschr. CXLVI. CLXX. CXLVIII. CLXXII.
(2) Opschr. CLXI.
(3) Opschr. CXXIX.
(4) Opschr. CL. CLII.
(5) Opschr. XXVI. LXI.
(6) Opschr. XCI.
(7) Opschr. CXLI. Door anderen (zie hierna) wordt Keulen als de plaats der ontdekking opgegeven.
(8) Opschr. XCIII.
(9) Opschr. CLXVI. CXXVIII.
(10) Opschr. CLIX.
(11) Opschr. CLXV.
(12) Opschr. CLXVII.
(13) Odschr. LXXII.
(14) Opschr. LXXX. CXCIII. CI.
(15) Opschr. XCVII. LXVII.

onder veelvuldige Romeinsche oudheden, een gedenkteeken der Nymphen opgeleverd (1), terwijl voor eenigen tijd op eene mij onbekende plaats in het noorden dezes lands een altaar der Suleven is gevonden (2).

Niet belangrijker voor ons onderwerp is het Groot-Hertogdom Baden, waartoe slechts één te Neidenstein bij Sinsheim aanwezige geloftesteen kan gebragt worden (3): alleen is het twijfelachtig, of niet tevens een ander met de vicus Bibia in betrekking staand opschrift te Iffigheim of Sandweyer is ontdekt (4). Rijker oogst heeft Wurtemberg voor onze nasporingen opgeleverd: de Ettenacherberg (5), Rottweil (6), Benningen (7), Böckingen bij Heilbronn (8), Kösching (9) en Cannstadt (10) bragten niet verwerpelijke bouwstoffen bijeen.

Eindelijk zijn op het Oostenrijksche grondgebied ettelijke opschriften ontdekt, waarvan wij, en anderen vóór ons, gebruik hebben mogen maken. Bij Weenen zelf vond men in de bouwvallen van Carnuntum hoogst belangrijke overblijfselen van eenen

---

(1) Opschr. LXXI.
(2) Opschr. XC.
(3) Opschr. CXXIII.
(4) Opschr. C.
(5) Opschr. LXXVII.
(6) Opschr. XCVIII.
(7) Opschr. LXXXIV.
(3) Opschr. LXXXIII. CLXII.
(9) Opschr. LXXXVI.
(10) Opschr. C.

tempel (1), in Stiermarken drie altaren, aan de Grensgodinnen en de Nymphen gewijd (2), welke laatste ook in Carinthie vereerd werden (3): in Tyrol ontdekte men een gewigtigen geloftesteen der Fata (4), terwijl op de grenzen tusschen beide laatstgenoemde landstreken, waar Gadolus als eene plaatselijke godheid verschijnt, een opschrift gevonden is, waarop de Acounae staan vermeld (5), die ook te Salzburg voorkomen (6). Ja tot in het verafgelegene Zevenbergen strekte zich de dienst der Moedergodinnen uit (7).

VIII.

De eerste eigenschap der Moedergodinnen, die uit alle de gedenkteekenen te voorschijn treedt, is de *zorg voor den mensch, bij zijne intrede in het leven.*

Dit denkbeeld ligt uitgedrukt in den naam zelven der *Moeders*, *Matres*, sterker nog in dien van *Junonen.* De Keltische benaming, die deze godinnen, als zoodanig, in overoude tijden droegen, is ons onbekend, daar wij geene Noordsche gedenkstukken uit

(1) Opschr. XCV.
(2) Opschr. CVI. CLXXIX. LLXXX.
(3) Opschr. LXXXI.
(4) Opschr. CXIII.
(5) Opschr. CVII.
(6) Opschr. CVIII.
(7) Opschr. VII. XXI. LXIX.

die dagen bezitten: misschien schuilt zij in de Ilithyia der Grieken, die, volgens Pausanias, van de Hyperboreers tot de Hellenen was overgegaan (1). Schreiber heeft de belangrijke opmerking medegedeeld, dat op sommige Keltische muntstukken het woord *Illycci* duidelijk te lezen staat, terwijl op dezelfden een hoofd met halsring en diadeem wordt gevonden (2). Maar wie zou den kundigen oudheidkenner in de navorsching van eenig verband tusschen beide benamingen durven volgen?

't Woord Ilithyia geeft niet anders te kennen als de *komende*. Eens *kwam* zij, volgens de fabel, tot de in barensnood zuchtende Latona (3). Sedert *kwam* ze steeds, op het smeekgebed der zwangeren, ter hulpe. Hoe zacht en troostvol (zegt Böttiger) moet niet reeds de naam der Godin voor de door weeën overkropte lijderessen geweest zijn. Een dubbeld leven en sterven ligt op de waagschaal van een beslissend oogenblik. De gebedene godin, die verlossing aanbrengt, *komt*. Alles is gered, ontbonden (4).

Het verhaal van Pausanias is voor ons betoog hoogst belangrijk. »Niet verre van de kapel van

---

(1) Pausan. I. 18.

(2) Schreiber, Feen in Europa, 143.

(3) Böttiger, *Ilithyia oder die Hexe, ein Archaeologisches Fragment, nach Lessing.* Weimar 1799, bl. 10, 11. Dezelfde Verhandeling is later herdrukt in Böttiger's *kleine Schriften, Archaeologischen und Antiquarischen Inhalts*, door Sillig uitgegeven.

(4) Böttiger, t. a. p. 11.

Serapis (zegt hij) is eene tempel van Ilithyia gebouwd, die, van de Hyperboreers komende, de in barensnood verkeerende Lato op Delos hulpe bood. Van dezen zouden, naar de Deliers zeggen, de overige Grieken den naam dezer Godin hebben vernomen. Nog op dit oogenblik offeren de Deliers aan Ilithyia en zingen haar den lofzang van Olen toe. Daarentegen zijn de Cretensiers van meening, dat Ilithyia eene dochter van Hera is (1)."

Zoo heeft dan hier de overlevering ons een verband tusschen de Keltische en de Grieksche mythologie aangewezen. Ilythia is de godin der geboorte in het Noorden, ook in het Zuiden. In beider geschiedenis zien wij haar later in het meervoudig getal vermenigvuldigen. De helpsters der barenden bleven bij de Kelten onder onbekende namen voortleven, terwijl ze ons als *Matres*, *Matronae* en *Junones* zijn kenbaar gemaakt: in de Grieksche Mythologie vertoonden zich de *Ilithyiae* weldra op het tooneel der overlevering (2).

Αλκμήνης δ᾽ ἀπέπαυσε τόκον, σχέθε δ᾽ Εἰλειθυίας.
Τᾷ μὲν ὁ χρυσοκόμας πραΰμη —
Τὶν τ᾽ Ελευθώ συμπασέστεσασέν τε Μοιραῖς.

Hetzelfde denkbeeld, drukt de dichter uit (3) als

---

(1) Pausan. I. 18. 14.

(2) Hom. Ilias XIX. 119.

(3) Pind. *Nem.* VII. 1. Cf. d'Arnaud, *de Diis Adsessorib.* 149. Böttiger, t. a. p. 18. De Scholiast heeft op deze plaats deze opmerking: *Τουτὰ γάρ φησιν, ἐπεὶ δοκοῦσιν παρὰ τὸ τῶν ὠδίνων καιρὸν παρεστάναι καὶ ἐπικλώθειν τὰ τῆς εἱμαρμένης.*

hij Ilithyia aanroept, als gezellin der diepdenkende Moeren:

Ἐλείθυια, πάρεδρος Μοιρᾶν βαθυφρόνων,
Παῖ μεγαλοσθενέος. ἄκουσον,
Ἥρας, γενέτειρα τέκνων. — —

Bij Callimachus zijn zij als vroedvrouwen op 't geboortefeest van Diana werkzaam (1). Ook bij Euripides vervullen zij gelijken pligt (2). Terwijl dezelfde (3) elders zegt:

Καὶ νυκτὸς κείνας ἐξ ἀρχᾶς
Λοχείᾳ στεῤῥὰν παιδείαν
Μοῖραι συντείνουσιν σὺν θεᾷ.

Erlangen we hier niet nieuwe bewijskracht voor de meening van hen, die de Mairae der Gedenkteekenen met de *Μοιραὶ* der Grieken in verband brengen? Eleutho, *Ilithyia*, treedt bij Pindarus met de Moeren op, om de barende te helpen (4). Apollo zelf zond ze tot zijne geliefde: dezelfde Lucina, die *hier* met de Moiren de verlossing van Evadné bestuurt, wordt elders de *goede spinster* genoemd.

De opschriften zelve geven ons menigwerf voorbeelden aan de hand van eerbetoon, aan de Moedergodinnen geschonken bij de geboorte, bij de intrede van het leven. Wat toch gaat ouders meer

---

(3) *Iphig. in Taur.* 205.
(4) PINDAR. *Olymp.* VI. 71.

ter harte, dan dat het kind, door hen met angst en zorg verbeid, gezond en onder gelukkige voorteekenen de wereld intrede? Vereenigd brengen ze daarom onze godessen hunne hulde: en waar de vader welligt afwezig is, doet het de moeder, mede namens haren echtgenoot (1). Heeft hare verbeelding deze tegen de naderende ontbinding verontrust, een nachtgezigt spoort haar aan, om een altaar te wijden voor de hoogere wezens, wier zorg alles wel zal doen afloopen (2).

Niet anders worden ons in de overleveringen de *Feën* geschetst. Hier zien wij de *fate* bij een pasgeboren kind verschijnen en het aan hare borst koesteren (3): ginds worden de *feën* genoodigd om peetmoeders te zijn en wordt haar eene eereplaats aan 't geboortemaal bereid (4): elders wederom worden ons *dames*-faées in witte kleederen voorgesteld, die in het woud Brezeliande bij de bron van Berenton aan een kind geschenken brengen (5).

Als eene bijzondere soort van Nornen heeft ons de Noordsche Mythologie de Fylgien kenbaar gemaakt. Zij zijn de godinnen der geboorte, die den mensch van het eerste oogenblik zijns bestaans omzweven en de gulden draad zijns noodlots onder de zaal der maan vasthechten. Behooren zij tot de

---

(1) Opschr. 31. XLVIII.
(2) Opschr. 35. LIV.
(3) Pentam. 5. 5, bij Grimm. *D. M.* 383.
(4) Grimm. t. a. p.
(5) San Marte, *Arthursage*, 157.

goede Nornen, zoo kan de sterveling veilig op hare gunst betrouwen: als weldadige Hamingiën zullen ze hem ten allen tijde beschermen (1).

IX.

Niet alleen bij de geboorte van den mensch, ook *gedurende den verderen loop zijns levens*, hing veel van de gunst der Moedergodinnen af.

Men schreef haar algemeen eenen bijzonderen invloed toe op de lotgevallen der aardbewoners. Duidelijk is dit te bespeuren, waar ouders voor hunne kinderen, echtgenooten voor elkanderen, bloedverwanten voor hunne naaste dierbaarste betrekkingen de gunst dezer hoogere wezens trachtten te winnen. Zoo werd door Erucacio (verbasterde naam van eenen Kelt) aan de Moedergodinnen nevens Ceaiius en Mars een geloftesteen gewijd *voor hemzelven en de zijnen* (2). Matusius deed hetzelfde aan alle de goden en godinnen, maar in de eerste plaats aan onze Matronen (3). Niet anders zien wij zekeren Caius Vidius Julius wegens de Nymphen (4), Marcus Aurelius Veronius Verus ten opzigte der Arsacische moeders handelen (5). Ja wij vinden op een ander

(1) Zie Legis, Alkuna. *Nordische u. Nord- Slavische Mythologie* (Leipz. 1831), 159.

(2) Opschr. XXVII. Vgl. Opschr. II.

(3) Opschr. XXXVI.

(4) Opschr. LXXVII.

(5) Opschr. CXXIV.

gedenkteeken, 't welk Sattonius Juvenilis voor de Biviae, Triviae en Quadriviae oprigtte, duidelijk uitgedrukt, dat hij zulks deed *tot zijn heil en dat der zijnen* (1). En aan wien kon de landzaat met meer regt en met inniger vertrouwen in deze bewoordingen dien eerbied en die huldebetuigingen brengen, dan aan de godessen, waarvan de middeleeuwsche dichter getuigde, *dat zij rondgingen, om de zorgen der menschen te verligten* (2)?

Somwijlen liet bij 't oprigten eens geloftesteens de vader de gedachte van eigen heil varen, om zich te bepalen bij dat zijner *kinderen* (3), *pro natis suis*: en de naastbestaande verheugde zich het geluk des eenigen zoons van een' harer betrekkingen aan de beschermende Moeders te mogen opdragen (4). Zelden slechts vinden wij de personen, voor wier zegen eene gelofte werd gedaan, met name op de gedenkteekenen genoemd (5): en waar wij zulks vinden uitgedrukt, herkent men veelal dadelijk de betrekking, die er tusschen den aanbevolene en de vrome vereerders der Goden bestond.

Slaan wij de Noordsche bronnen op, we zien geheel op gelijke wijze de zorg der ouders voor hunne kinderen voorgesteld. Bekend is te dien aanzien het verhaal van Saxo Grammaticus, aangaande

---

(1) Opschr. C.

(2) Zie bl.

(3) Opschr. XLI. LX.

(4) Opschr. LIII. Vgl. Opschr. LVII.

(5) Vgl. Opschr. LV. LXVI.

den dapperen Friedlef, die voor het heil van zijnen zoon Olav de godspraken der Nornen raadpleegt. Mos erat antiquis (zegt hij) super futuris liberorum eventibus *parcarum* oracula consultare. Quo ritu Fridlexus Olavi filii fortunam exploraturus, nuncupatis solenniter votis, deorum aedes precabundus accedit, ubi introspecto sacello (1) ternas sedes totidem *nymphis* occupari cognoscit. Quarum prima, indulgentioris animi liberalem puero formam uberemque humani favoris copiam erogabat. Eidem secunda, beneficia loco, liberalitatis excellentiam condonavit. Tertia vero protervioris ingenii invidentiorisque studii foemina sororum indulgentiorem aspernata consensum ideoque earum donis officere cupiens futuris pueri moribus parsimoniae crimen affixit. Ita aliarum beneficiis tristioris fortunae veneno corruptis, accidit, ut Olavo pro gemina munerum ratione permixta liberalitati parcitas tribueret cognomentum.

X.

Aan sommigen der Moedergodinnen werd de *bescherming eener bijzondere soort van plaatsen* toegeschreven.

---

(1) Grimm, (*D. M.* II. 386) maakt hieruit op, dat er dus een *tempel* moet geweest zijn: Stephanus daarentegen (Not. Uberior. in Sax. Gramm. 134), dezelfde meening mededeelende, voegt er bij: Cave putes. Sed intelligit hic forte Saxo antrum quoddam vel speluncam, quae sacrata Nymphis sedes erat.

Hiertoe rekenen wij in de eerste plaats de veldgodessen, *campestres.* Dat dezen tot de kring der matres behooren te worden gebragt, blijkt niet alleen uit de voorstellingen dier hoogere wezens zelve, maar ook inzonderheid uit een der gedenkteekenen (1) dat uitdrukkelijk van *matres campestres* (2) gewaagt, terwijl het zelfstandig naamwoord doorgaands (3) kortheidshalve is weggelaten. En geen wonder, dat men in de veldgodessen moedergodinnen vereerde: de rijkdom toch der aarde werd door dezen over hare vereerders uitgestort, en de vruchten en bloemen die ze in hare handen en in den hoorn des overvloeds dragen, zijn de voortbrengselen van den akker of de sieraden des velds.

Met deze *campestres* hangen de boschgodessen, *Suleviae*, ten naauwste zamen, ja men vindt op een enkel gedenkteeken de laatsten onmiddellijk met eerstgenoemden verbonden. (4) Niet op alle gedenkteekenen wordt haar naam gelijkelijk gespeld: nu eens heetten ze Suleviae (5), dan weder Suliviae (6), hier Sulevae (7), ginds Sulfae (8), elders

(1) Le Monument de Fabretti (Cons. n°. LXXX.) conforme cette vérité, puisqu'il fait touche du droit, que les Sulèves et les Champêtres de l'inscription ne sont que les Mères et Matrones du bas relief, qui est audessus." Martin, R. d. G. II. 180.

(2) Opschr. LXXXV.

(3) Opschr. LXXX—LXXXIV. LXXXVI. LXXXVIII.

(4) Opschr. LXXXVIII,

(5) Opschr. XCI.

(6) Opschr. XCII.

(7) Opschr. LXXXVIII. XC.

(8) Opschr. LXXXIX.

wederom Silvanae (1). Door alle deze benamingen zijn mijns inziens de Moedergodinnen uit hetzelfde oogpunt beschouwd, en ik aarsel ook geenzins om met Keysler en Schreiber (2) de Matronae Suebae en Lutatiae Suebae (3) tot denzelfden kring te brengen. Waarom echter de laatstgemelde schrijver de Sulevae en Silvanae niet voor volkomen dezelfde wezens houdt, maar haar alleen eene gelijksoortigheid van innerlijke beteekenis en uitwendige omstandigheden toekent, hiervan moet ik erkennen de oplossing schuldig te blijven.

XI.

In geenen deele mag (zegt Lersch) omdat gewoonlijk deze Matres, Matronae, in het meervoudige getal voorkomen, daaruit worden afgeleid, dat oorspronkelijk op onderscheidene verschillende godheden ware gedoeld. Integendeel schijnt de voorstelling van éénen *genius loci* in het eenvoudige getal alle deze namen en beteekenissen ten grondslag te liggen. Maar even als 's menschen genius bij de Romeinen door *twee* slangen werd aangeduid, gelijk de *temporum felicitas* op munten door *vier* knapen met de vruchten der onderscheidene jaargetijden werd voorgesteld, gelijk de *aequitas Au-*

---

(1) Opschr. XCV. LERSCH voegt hier *sulfiae* bij, die ik echter nergens heb vermeld gevonden. *Bonn. Jahrb.* II. 128.

(2) KEYSLER, *Antiq. Sept.* 140. SCHREIBER, *Feen*, 52.

(3) Opschr. XCIII. XCIV.

gusti op eene munt van Maximinus door *drie* uitgedoschte vrouwen werd verpersoonlijkt, terwijl ze op eene munt van Hostilianus slechts als *eene* vrouw verschijnt, zoo werd de oorspronkelijke voorstelling van *eenen* genius loci later in *drie* vrouwelijke wezens gescheiden (1).

Daar is in dit denkbeeld veel, dat ons juist en der waarheid overeenkomstig toeschijnt: mits men hetzelve niet, gelijk Lersch deed, te algemeen opvatte. Vooreerst toch is het ontegenzeggelijk een dwaalbegrip, dat de voorstelling eener plaatselijke godheid zich in drie vrouwelijke gestalten zoude hebben opgelost. Er is zeker in het aloude volksgeloof eene opmerkelijke overeenkomst tusschen de eigenschappen van den genius loci en de Matronae: doch zoo de dienst der laatsten eene ontwikkeling geweest ware aan die der eersten gegeven, zoo had noodwendig de Moedervereering ook de huldiging der *genii locales* moeten verdringen. Het tegendeel is waar. Juist in die oorden, waar wij gedenkteekenen der Matres aantreffen, is eene gelijktijdige vereering van de plaatselijke geniussen zigtbaar. Voorbeelden zijn bij Orelli en Steiner bij menigte te vinden. Men lette op het opschrift, door ons onder n°. CLXIV medegedeeld. Daar zien wij Paternius Perpetuus een' geloftesteen wijden aan de *Matres Treverae*. Zouden deze den *genius Treverorum* hebben vervangen? Het tegendeel blijkt uit een opschrift dat waarschijnlijk niet ouder is

(1) Lersch, *Bonn. Jahrb.* II. 125.

dan het door ons medegedeelde, in 1781 te Trier gevonden (1), waarop de *genius* dezer plaats uitdrukkelijk staat vermeld:

MINIBVS AVGVSTI
ET GENIO TREVERORVM
IOVI SAC. LVC. AEL.
ARAM FACIT.

Nog sterker treedt de onjuistheid van de stelling des Duitschen Oudheidvorschers aan het licht, wanneer wij onze aandacht vestigen op het beroemde gedenkteeken voor de Matres Quadruburgae opgerigt (2). Die steen toch behoorde tot eenen tempel, niet bij uitsluiting aan de genoemde *matres*, maar tevens aan den *genius loci* gewijd. Zoo waren de eersten niet in stede van, maar te gelijk met den laatstgenoemden de voorwerpen der heidensche aanbidding.

Eene aandachtige vergelijking der gedenkteekenen met hetgeen ons van elders, nopens dit raadselachtig vraagpunt eenig licht kan verschaffen, heeft mij tot de overtuiging geleid, dat men onderscheid behoort te maken tusschen de moedergodinnen, wanneer ze voorkomen als beschermsters van bijzondere personen, en deze zelfde wezens, wanneer haar eene meer algemeene werkkring wordt toegeschreven. In 't eerste geval komen zij zeer dikwijls in het enkelvoudig getal voor, in 't laatste nimmer. In geen geval zoude ik durven beweren, ge-

---

(1) Zie STEINER, *Cod. Inscr.* II. 99. 808.
(2) Opschr. CLVIII.

lijk Lersch doet, dat het begrip van eenheid in dat van drievuldigheid is overgegaan: veeleer zoude ik van meening zijn, dat beide voorstellingen nevens elkander voortdurend zijn bewaard gebleven (1).

't Lag in den aard der zaak, dat de besturende genius van één enkel mensch, geheel en bij uitsluiting beschouwd in betrekking tot dien persoon, als één op zich zelf staand wezen werd voorgesteld. Daarop doelt Plinius als hij op de meermalen aangehaalde plaats zegt: singuli homines ex semet ipsis totidem deos faciunt, Junones geniosque adoptando sibi. In dien zin spreekt er ook een bij Petronius van *zijne* vertoornde Juno. 't Zelfde overal heerschende volksbegrip is ook levendig uitgedrukt en omschreven in onzen onlangs uitgegeven *Lekenspiegel* (2), waar in de voorstelling des engels (schoon aan den Bijbel ontleend) 't alom geldende beginsel duidelijk te voorschijn komt.

---

(1) Lersch beroept zich hier op *Lucina* en *Lucinis*, welke laatste uitdrukking op een Lyonsch opschrift zoude voorkomen, waarvan Schoepflin (Alsat. Illustr. I. 81) melding maakt, *Lucinis Matribus*. Echter zij hier opgemerkt, dat Schoepflin niet eenmaal het opschrift mededeelt, en daarenboven ook de aanhaling van twee woorden (waarschijnlijk uit een ouder werk geput) geheel onjuist is. Kennelijk bedoelen beide Schrijvers het door ons onder n°. VIII beschrevene gedenkteeken, waarop niet *Lucinis*, maar *Lychnis*, niet *Matribus* maar *Matris* te lezen staat.

(2) Der Leken Spiegel, uitgeg. d. M. de Vries (Leid. 1844) bl. 26.

dan het door ons medegedeelde, in 1781 te Trier gevonden (1), waarop de *genius* dezer plaats uitdrukkelijk staat vermeld:

MINIBVS AVGVSTI
ET GENIO TREVERORVM
IOVI SAC. LVC. AEL.
ARAM FACIT.

Nog sterker treedt de onjuistheid van de stelling des Duitschen Oudheidvorschers aan het licht, wanneer wij onze aandacht vestigen op het beroemde gedenkteeken voor de Matres Quadruburgae opgerigt (2). Die steen toch behoorde tot eenen tempel, niet bij uitsluiting aan de genoemde *matres*, maar tevens aan den *genius loci* gewijd. Zoo waren de eersten niet in stede van, maar te gelijk met den laatstgenoemden de voorwerpen der heidensche aanbidding.

Eene aandachtige vergelijking der gedenkteekenen met hetgeen ons van elders, nopens dit raadselachtig vraagpunt eenig licht kan verschaffen, heeft mij tot de overtuiging geleid, dat men onderscheid behoort te maken tusschen de moedergodinnen, wanneer ze voorkomen als beschermsters van bijzondere personen, en deze zelfde wezens, wanneer haar eene meer algemeene werkkring wordt toegeschreven. In 't eerste geval komen zij zeer dikwijls in het enkelvoudig getal voor, in 't laatste nimmer. In geen geval zoude ik durven beweren, ge-

(1) Zie Steiner, *Cod. Inscr.* II. 99. 808.
(2) Opschr. CLVIII.

lijk Lersch doet, dat het begrip van eenheid in dat van drievuldigheid is overgegaan: veeleer zoude ik van meening zijn, dat beide voorstellingen nevens elkander voortdurend zijn bewaard gebleven (1).

't Lag in den aard der zaak, dat de besturende genius van één enkel mensch, geheel en bij uitsluiting beschouwd in betrekking tot dien persoon, als één op zich zelf staand wezen werd voorgesteld. Daarop doelt Plinius als hij op de meermalen aangehaalde plaats zegt: singuli homines ex semet ipsis totidem deos faciunt, Junones geniosque adoptando sibi. In dien zin spreekt er ook een bij Petronius van *zijne* vertoornde Juno. 't Zelfde overal heerschende volksbegrip is ook levendig uitgedrukt en omschreven in onzen onlangs uitgegeven *Lekenspiegel* (2), waar in de voorstelling des engels (schoon aan den Bijbel ontleend) 't alom geldende beginsel duidelijk te voorschijn komt.

---

(1) LERSCH beroept zich hier op *Lucina* en *Lucinis*, welke laatste uitdrukking op een Lyonsch opschrift zoude voorkomen, waarvan SCHOEPFLIN (Alsat. Illustr. I. 81) melding maakt, *Lucinis Matribus*. Echter zij hier opgemerkt, dat SCHOEPFLIN niet eenmaal het opschrift mededeelt, en daarenboven ook de aanhaling van twee woorden (waarschijnlijk uit een ouder werk geput) geheel onjuist is. Kennelijk bedoelen beide Schrijvers het door ons onder n°. VIII beschrevene gedenkteeken, waarop niet *Lucinis*, maar *Lychnis*, niet *Matribus* maar *Matris* te lezen staat.

(2) Der Leken Spiegel, uitgeg. d. M. DE VRIES (Leid. 1844) bl. 26.

Elc mensche, so wie hi si
Heeft enen ynghel, die hi
Bevolen is, omdat hi sal
Den menschen hoeden overal
Jeghen des viants subtijlheden,
Die haer nette altoos spreden,
Omme den mensche te vane
Ende aen die ziele te verslane.
En dade des ynghels hoede,
Hi maecte ons tongoede
Lyf ende ziele ende alle dat
Des ons zoude zyn te bat.
Maer alse wi lude ende stille
Algader onsen wille
Den duvel consenteren,
So laet hi ons gheberen,
Alse diet niet ghebetren en can.
Maer altoos is hi ons an
Mit sinen subtilen vermane,
Om uten zonden te stane;
So gherne behieldi in die ere
Die ziele, die hem syn here
Op trouwe bevolen heeft.
Ende so wanneer die ziele sneeft,
So is die ynghel verzeert:
Ende als zi haer te duechden keert
Ende die zonden wille laten,
So wert hi blide utermaten,
Om dat hi dat behouden zal
Dat hem zyn here op trouwen beval.

Had dus *een* persoon *éénen* genius, zoo moet de bescherming eens huisgezins van *drie* personen aan *drie* geleigeesten zijn opgedragen geweest. Bestond het uit tien personen, zoo waren tien geleigeesten

denkbaar. Was het wonder, dat men dit laatste getal tot *drie* zamentrok, kortom, dat men het denkbeeld der veelvuldigheid met dat van het *drietal* vereenzelvigde?

Een andere bewijsgrond voor zijne stelling heeft de meergenoemde oudheidkenner gezocht in de omstandigheid, dat de godin Fortuna nu eens in 't enkelvoud, dan weder in 't meervoudig getal (als Fortunae) voorkomt. Altaren toch en geloften vinden wij deze gewijd bij Gruter, Thes. LXXII, 3. 1. Eveneens heeft Gruter (1) ons navolgend opschrift bewaard:

FORTVNIS ANTIATIBVS
M. ANTONIVS RVFVS AXIVS
DAMASCO S. D. D.

Waarbij Orelli uit Muratori een tweede mededeelt:

M. OFASIVS
FIRMVS. MARVS
CORNELIVS MARI F
CLV. COSSINVS
PRAEFECTVS. FABRVM
TRIBVNVS. MILITVM
LEG. XIIII GEMIN VICTRIC
CVRATOR LVSVS IVVEN
II VIR PATRONVS COLON
FORTVNIS ANTIATIBVS
D. D.

Voegt men hierbij, dat op een schild te Panormo FOR. VICTRICI. ANTI. te lezen stond, 't geen Orelli ins-

(1) Gruter, Thes. 72. 3. Orelli, Inscr. Lat. I. 1738, 1740.

gelijks door *Fortunis victricibus Antiatibus* verklaart, zoo zijn de Fortunae, als Romeinsche godinnen, genoegzaam gestaafd. Doch wat bewijst dit voor het Germaansche of Keltische volksgeloof? Geen der aangehaalde opschriften heeft daartoe eenige betrekking; zelfs de ontdekkingsplaatsen dier gedenkteekenen zijn binnen Italie beperkt, en 't ware een vermetel dooreenmengen van vreemdsoortige bestanddeelen, zoo men hieraan voor de opheldering van ons onderwerp eenige waarde hechtte.

Dan (zegt men) er zijn voorbeelden, dat dezelfde godinnen, die nu eens in het meervoudig getal voorkomen, elders in het enkelvoud worden genoemd. Is dit waar, zoo is mijne stelling valsch, en geef ik gaarne aan Dr. Lersch toe, dat zijne denkbeelden de proef der toetsing beter kunnen doorstaan. Maar ik vrees, dat men eerst nevens sommige Matronae ééne Mater dichtte, om daarmede het gelijktijdig of achtereenvolgend bestaan van Matronae en Mater beiden te bewijzen. Zoo kennen wij de *Matres Alatervae* op een in Schotland gevonden gedenkteeken (1). Te Xanten vond men een opschrift, door een huisarts aan de godin *Alateivia* gewijd (2). Scherpzinnige oudheidkenners gisten om der namen wille, dat er betrekking tusschen beide deze hoogere wezens bestaan moest, ja dat de Alateivia niet anders dan eene mater Alaterva wezen konde. De vorm Alateivia (zeide men)

(1) Opschr. CXXII.

(2) Wij zullen op dit opschrift terugkomen in eene eerlang uit te geven verzameling van Mythologische gedenkteekenen, die ter perse is.

heeft niets opvallends; de verandering van *r* in *i* is juist dezelfde, als in het Italiaansch de *l* in *i* in *flumen*, *fiume*, enz. Zie Diez, Grammat. d. roman. Sprach. I. 246 (1). Vergelijking noch gevolgtrekking kunnen mijns inziens de proef eener strenge kritiek doorstaan. Of zal men eerst de Alateivia tot eene Alaterva maken, en dan weder uit het bestaan dezer Alaterva het gevolg afleiden, dat de matres ook in het enkelvoud voorkomen? Ik zoude liever de verandering van Alateiva in Alaterva ter zijde schuiven, tot dat men mij getoond hebbe, dat ook eene Arsacia, eene Aflia, eene Arvagasta op gedenkteekenen voorkomt.

Niet anders is het met de Matronae Andrustehiae gelegen (2). Ook hier wordt eene Britsche godin aan Germaansche matronen opgedrongen. Waarom toch zoude hier de naam der Brittannische Andraste (3) ten grondslag liggen? Gaarne erkennen wij, dat bij Dio Cassius (4) de Britsche Amazone Bunduica voorkomt, een gebed rigtende tot de godin der overwinning, die zij onder den naam Andraste aanroept, ofschoon het tevens uit diezelfde plaats van den Griekschen geschiedschrijver blijkt, dat de naam Andate meer gebruikelijk schijnt geweest te zijn: *οὕτα γάρ καὶ τὴν νίκην ὠνόμαζον καὶ ἔσεβον αὐτὴν περιττότατα* (5). Gaarne ook zoeken wij naar de

(1) Lersch, Bonn. Jahrb. II. 128.

(2) Opschr. CXXIII.

(3) Lersch, Bonn. Jahrb. II. 129.

(4) Dio Cass. LXII. 6.

(5) Zie Martin, Rél. d. Gaul. II. 13.

betrekking, die deze godheid tot de Gallische Andarte moet gehad hebben: en verheugen wij ons het spoor te kunnen nagaan, dat tot eenige meerdere kennis van dit duistere punt der Noordsche Mythologie leidt. Maar om zonder grond van deze Andate eene mater Andraste te vormen, en daaruit wederom een bewijs te putten, dat de matres Andrustehiae in het enkelvoudig getal voorkomen, waarlijk, dit schijnt mij de perken eener bezadigde kritiek te overschrijden.

Meerdere moeijelijkheid zoude welligt het opschrift kunnen baren, door ons onder n°. CLXXVIII medegedeeld. Ware het toch zeker, dat wij op dat gedenkteeken van *Matres Sironae* gewag vinden gemaakt, terwijl de Sirona als afzonderlijke godheid elders niet zelden (1) voorkomt, zoo zoude de stelling van Lersch daardoor ongetwijfeld aanmerkelijk worden ondersteund. Maar 't opschrift is slechts uit één schrijver bekend, van wien anderen het even bedorven moesten overnemen, als hij het mededeelde: en dit is dan ook de reden, waarom Lersch zelf hieruit geenerlei gevolgtrekking tot onderschraging van zijn gevoelen heeft durven afleiden (2).

Schijnbaar strijdt met het door mij verdedigd gevoelen de opmerking, door velen gemaakt, dat uit het Romeinsche *fatum* de *tria fata* in de Germaansche Mythologie als het ware zijn ingeslopen. Maar

---

(1) Zie Steiner, Cod. Inscr. I. 176. 305. II. 25. 41.

(2) Lersch, Bonn. Jahrb. II. 129.

ook hier moet men voorzigtig zijn in het schiften der Romeinsche en Noordsche bestanddeelen, waaruit het volksgeloof langzamerhand is zaamgeweven. Gelijk ik boven zeide, komt het mij hoogst twijfelachtig voor, of men die weinige gedenkteekenen, welke op keltischen bodem zijn gevonden en waarop de *fata* zijn uitgedrukt, wel tot de Mythologie van Kelten of Germanen mag brengen, en of ze niet veeleer te houden zijn voor overblijfselen eener zuiver Romeinsche eeredienst, buiten Italië zoo menigvuldig zigtbaar (1). In allen gevalle hebben wij geen spoor hoegenaamd ontmoet, waarlangs wij tot

---

(1) Op munten van Diocletianus en Maximianus zijn de woorden *fatis victricibus* gegrift: drie vrouwen zijn op dezelve afgebeeld, waarvan de eene een hoorn des overvloeds in de linkerhand houdt; eene draagt alleen eene roeispaan in de regterhand, terwijl de beide anderen te zamen een soortgelijk werktuig vasthouden. Vgl. Spanhem. de praest. et us. Numismat. 639. Eckhel, Doctr. Num. VIII. 6, beiden aangehaald bij Schreiber, Feen, 49: ook Mionnet, Médailles Romaines, II. 142 et 153. Hoe men over deze afbeelding denke, hetzij men haar voor eene mythische, hetzij voor eene historische voorstelling houde, zeker is het, dat zij geheel Romeinsch is. En zoude nu deze zelfde voorstelling, die op het gedenkteeken (Opschr. CXIV.) dat te Valencia werd ontdekt, iets met het Germanische volksgeloof te maken hebben? 't Is zeer waarschijnlijk, en althans in geenen deele bewezen. Daarbij houde men ten overvloede in het oog, dat buiten Spanje alleen in het zuiden van Frankrijk, en onmiddellijk aan Italie grenzende landstreken, waar het Noordsche bijgeloof slechts zeldzaam doordrong, en nooit zich als volksgeloof mogt vestigen, eenige aan de *Fata* gewijde altaren zijn gevonden.

het vermoeden zouden worden geleid, dat het *fatum* als zoodanig ooit eenige rol in de Noordsche Godenleer hebbe vervuld.

Vooral schijnt mij de wijze waarop de Moedergodinnen op de gedenkteekenen zijn voorgesteld, het gevoelen van Dr. Lersch voldingend te wederleggen. Geene enkele afbeelding is ons bewaard gebleven, waarop slechts ééne *mater* voorkomt. Wel is ons een steenen beeldje bekend, waaraan het hoofd ontbreekt, doch dat duidelijk eene vrouw voorstelt, die een mandje met vruchten op den schoot draagt; doch wie bewijst ons, dat deze (gelijk Dr. Janssen (1) meent) ongetwijfeld eene mater of matrona is? Wel bezit de Heer P. O. G. Guyot te Nymegen een metalen beeldje, ten vorigen jare in de Hunerberg aldaar gevonden (2), gekleed als eene Nehalennia doch zonder aegisvormig manteltje, insgelijks een mandje met ooft in haren schoot houdende, doch is het wel uitgemaakt, dat men in dit gedenkstuk eene *mater* moet herkennen?

Ja, de voorstelling dezer godenbeeldjes heeft treffende overeenkomst met die der *matres*, maar heeft zij het niet tevens met die van Nehalennia? Kan het niet zijn, dat het voorgeslacht, dankbaar voor een' gelukkigen oogst of de rijke zegeningen van een vruchtbaar jaargetijde, eene plaatselijke godesse of een ons met name onbekend hooger wezen in die beeldjes vereerde? Gaarne vereenigde ik mij met het ge-

(1) Janssen, Rom. Beeld. en Gedenkt. in Zeel. 19.

(2) Afgebeeld bij Janssen, t. a. p. Pl. IV. 9. *a*, *b*, *c*.

voelen van mijnen geleerden landgenoot, zoo ik immer onder een zoogenaamd materbeeld den naam van ééne moedergodin had gespeld gezien: tot hiertoe echter mogt ik zoodanig voorbeeld nergens ontdekken.

Dan — beschouwen wij de tot dusver bekende, meestal gebrekkige, afbeeldingen der moedergodinnen van naderbij: overal zullen wij drie godessen nevens elkander geplaatst vinden.

1. Het gedenkteeken te Wachlendorf gevonden, afgebeeld bij Gruter. Boven het opschrift (n°. CLXV) ziet men de drie vrouwenbeelden voorgesteld.

2. Het gedenkteeken der Cesatenen, n°. CXXXVI, afgebeeld bij Lamey, en naar dezen bij Schreiber. Drie zittende vrouwen zijn daarop in verheven werk geplaatst, allen met volle appelkorven in den schoot: de middelste schijnt geen hoofddeksel te hebben; de beide anderen dragen een kapsel of hoofdsieraad van wijden omvang.

3. Het gedenkteeken der Axsinginehen, afgebeeld bij Lersch, (n°. CXXXII). Ook hierop vertoonen zich drie vrouwen in zittende houding, op een sierlijk rustbed geplaatst. Of zij iets in handen of schoot dragen is mij onduidelijk: de middelste draagt een vierkant voorwerp voor de borst, waarvan ik (vermits ik het gedenkteeken tot hiertoe niet mogt aanschouwen) het ware karakter niet kon nagaan. Opmerkelijk is het, dat hier al de Moeders een ringsnoer om den hals dragen: terwijl overigens de hoofden der twee aan de einden zittende godinnen ook hier met het omvangrijke kapsel zijn getooid.

Lersch vermeldt nog, dat de middelste een meer jeugdig voorkomen schijnt te hebben, dan de beide anderen (1).

4. Het gedenkteeken der Gavadiae, (n°. CXLVI) afgebeeld bij Lamey. Hierop zijn alleen de borstbeelden der drie matronen voorgesteld, zoodat men hare houding of de voorwerpen, die zij geacht worden te dragen, niet ontwaart. De middelste draagt geen hoofdsieraad, de beide anderen wederom het straksbedoelde kapsel; allen zijn ze eveneens met een halssnoer versierd.

5. Het gedenkteeken der moeders, in den omtrek van Kleef gevonden, eerst op het huis Wisse en daarna te Kleef door Cuperus gezien en afgeteekend (2).

6. Het beroemde bas-relief der Mairae te Metz, afgebeeld bij Keysler en Martin. Deze afbeeldingen zijn echter zoo verschillend, dat men in verzoeking komt, om aan geene van beiden groote waarde te hechten. Van de bij Martin voorkomende plaat deel ik de beschrijving bij het opschrift n°. I. mede.

7. Het bas-relief boven de deur der kerk te Aisnay (3). Ook hiervan gaf Martin eene afbeelding. De drie moeders zitten nevens elkander, allen (zoo 't schijnt) met ongedekten hoofde. Alleen de middelste, die den hoorn des overvloeds torscht, schijnt een snoer om den hals te dragen.

---

(1) Lersch, Centralm. Rh. Inschr. I. Pl. tegenover bl. 25.
(2) Cuper, Apoth. Hom. 266.
(3) Zie Opschr. bl. 26.

8. De steen, ingevoegd in den muur te Mimling-Crumbach in het Odenwald, die de begraafplaats omgeeft. Vermits dit gedenkteeken hier te lande nog onbekend schijnt te zijn, en veel naauwkeuriger dan de anderen is beschreven, acht ik het doelmatig, de mededeeling over te nemen, deswege door Knapp gedaan (1). Het is van zandsteen vervaardigd, en de achterzijde gladgehouwen: het onderstuk (waarop welligt een opschrift geplaatst was) is verloren geraakt. De vóórzijde stelt eene nis voor, wier boogsgewijze ronding op twee zuilen rust, waarvan de eene nog bewaard en met een kapiteel versierd, de andere daarentegen in hooge mate geschonden is. Het bovenste gewelfde deel der nis heeft inwendig een bevallig muskelvormig versiersel, dat aan het ondereinde zich in acht schildvormige afrondingen splitst. Drie vrouwen zitten in de nis geheel op de gewone wijze. De stoelen, waarop elk harer geplaatst is, zijn duidelijk zigtbaar: de beide zetels der aan de zijden geplaatste moeders zijn laag, doch van hooge rugleuningen voorzien: de zetel der middelste is veel hooger geplaatst doch zonder rugleuning, terwijl deze hare voeten op een verheven bankje laat rusten.

Het gelaat der middelste figuur is zeer geschonden; echter is het duidelijk merkbaar, dat zij regt vooruit ziet, terwijl de beide anderen eenigermate naar de linkerzijde staren; zoo is alleen haar reg-

---

(1) Archiv für Hess. Geschichte u. Alterth. II. 531.

teroor (niet haar linker, gelijk Knapp meldt) zigtbaar.

Het hoofdversiersel der middelste godin is met een band onder de kin toegehaald, terwijl losse linten langs de schouders schijnen te fladderen.

Het hoofdsieraad der aan beide zijden geplaatste figuren, schijnt geheel gelijk aan dat op de vorengenoemde gedenkteekenen zigtbaar: Knapp noemt het een boogvormig hulsel. Het is niet op den vlakken grond des steens uitgehouwen, maar meer verheven opgewerkt, bestaande uit vervooruitstekende en aan het hoofd vastgehechte dikke kransen. Dit hulsel houdt straksgemelde schrijver voor eene soort van hoed, dienende om het gelaat tegen de kracht der zon te beschutten, niet voor een nimbus.

De kleedij der drie godinnen bestaat uit een boven- en een onderkleed. 't Onderkleed sluit digt om den hals en hangt in ruime plooijen tot op de voeten neder. 't Bovenkleed is over de schouders geworpen en op de borst door eene soort van haak zaamgesnoerd. Onder de borst breidt het zich uit, bedekt de armen, en hangt tusschen de knieën in twee stroken neder. Aan de randen heeft het opperkleed eene soort van boordsels, die zoowel op de borst, als ook aan de benedenstroken bij de in het midden en ter regterzijde zittende godinnen duidelijk zigtbaar zijn. Het beloop der kleedingplooijen is op alle beelden tamelijk gelijkvormig; alleen komt bij de ter linkerzijde geplaatste figuur het been niet zoo duidelijk van achter het kleed te voorschijn als bij de beide anderen. Elk der drie go-

dinnen houdt in beide (onbedekte) handen eene ronde schulpsgewijs gevormde met rond ooft (waarschijnlijk dus appelen) voorziene schaal, die op een cirkelvormig voetstuk in den schoot rust.

9. Een bas-relief in de kerk te Unterheinbach in het Hohenlósche gemetseld. Hetzelve is van zeer ruwe bewerking, maar vertoont nogtans zeer duidelijk drie zittende, met lange smalle kleederstroken bedekte vrouwen (1).

Men zou kunnen twijfelen, of dit gedenkteeken, wel der moedergodinnen is gewijd, vermits de gezegde vrouwen, in stede van ooft, takken in hare handen dragen.

10. Een bas-relief, de moedergodinnen voorstellende, te Dyon nog ten huidigen dage bewaard wordende. Ofschoon het zeer geschonden is, zijn echter de drie zittende vrouwen nog duidelijk zigtbaar. Het doet mij leed, ondanks alle aangewende moeite, zelfs de afbeelding, die van dit gedenkteeken voor vele jaren is in het licht gegeven, niet te hebben mogen aanschouwen (2).

11. Het gedenkteeken der Matronae Afliae. Eene afbeelding van hetzelve vind ik nergens, maar eene beschrijving gaf Lersch in het Bijblad bij de Keulsche Courant. Het is (zegt hij) wat minder rijk en smaakvol bewerkt, doch zeer gewigtig en nagenoeg even goed bewaard als dat der Axsinginehen. Drie

---

(1) Zie Hanselmann, wie weit der Römer Macht u.s.w., Pl. 10.

(2) Zie Legouz de Gerlan, Diss. s. l'Origine de la ville de Dyon et sur les Antiquités découv. sous les murs bâtis par Aurélien, (Dyon 1771) Pl. XXXI. Millin, Voyage, I. 246.

figuren zijn in eene nis zonder voorgevel geplaatst. Aan de zijstukken ziet men twee offerdienaars, waarvan de een eene drinkschaal en de andere eene mand met vruchten draagt.

XIII.

Belangrijk vooral zijn de vele gedenkteekenen, die ons op de Moedergodinnen wijzen, als *beschermsters van bijzondere volksstammen en plaatsen.* Hier verschijnt de oudheidkunde in een onafscheidelijk verband met de vroegere topographie: beiden ontsteken voor elkander eene helder lichtende fakkel.

Tot de bescherming van bijzondere *volksstammen* hebben mijns inziens betrekking:

1. De *Matronae* en *Matres Pannoniorum* et *Delmatarum* (1). Het behoeft niet ontwikkeld te worden, dat hier op de Pannoniers en Dalmatiërs wordt gedoeld: alleen verdient het opmerking, dat de deze godinnen vermeldende gedenksteen op eenen grooten afstand is gevonden van de landstreken, waar de genoemde volkeren woonden.

2. De *matres Brittae* (2). Opmerkelijk is het, dat op twee opschriften deze godinnen zijn genoemd, die beiden terzelfder plaatse gevonden zijn en beiden door soldaten van de dertigste legioen zijn gewijd. Lersch schijnt slechts één derzelve te hebben gekend (3). Dezelfde schrijver meent eveneens van

(1) Opschr. CXXVII.

(2) Opschr. CXXXIII. CXXXIV.

(3) Bonn. Jahrb. II. 131.

Brittonische moeders gewag gemaakt te vinden, doch ongaarne zouden wij hierin met den geleerden oudheidvorscher instemmen. Het Amorbachsche opschrift toch maakt enkel van de Nymphen melding, zonder dat eene nadere aanduiding daarbij zij gevoegd, en het woord *Brittones* slaat alleen op de vereerders der godessen, niet op deze laatste zelve (1).

Dan, welke Brittische moeders zijn in de beide straksgemelde opschriften bedoeld? De beschermsters der bewoners van het eiland aan de overzijde der Noordzee? Ik geloof deze vraag bevestigend te moeten beantwoorden, en 't komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat Landacus en Valerius op dat volk eene naauwere betrekking hadden, dan ons thans bekend is. Anders echter was dienaangaande het gevoelen van Cannegieter (2). Zeker is het, dat deze gedenkteekenen bij Xanten, misschien wel te Birten, gevonden zijn. De naam van laatstgemelde plaats (Birten, Britheim, Birtheim), deed onzen voortreffelijken oudheidkundigen dáár eene verblijfplaats der Britten zoeken (3), en hij is daar-

(1) Opschr. LXXI.

(2) Cannegieter, Brittenb. 38, 39.

(3) In illa ergo regione quaerendus est Brittorum populus, et ne diu quaeras, en tibi Birten vel Berten, vicus hodie haud longe dissitus ab oppido Xanten. Aliena ergo sunt a vero, quae Pighius (*Herc. Prodic.* 26) de pago Britheim sive Brittarum Matrum regione populique Britannici vico comminiscitur. Sub radice collis atque Praetorii (inquit) Agrippinam Coloniam versus ad Rhenum pagus est cui a loco Veterum Castrorum aliquid nominis adhuc residum est, nam corrupta voce Beerthemum nunc

in door In de Betouw (1) gevolgd; terwijl Janssen het niet onwaarschijnlijk acht, dat deze naam van Britsche cohortes of alae in Romeinsche dienst afkomstig zij (2). 't Laatste denkbeeld komt mij op verre na niet onverwerpelijk voor; maar even eens acht ik het niet twijfelachtig, dat ten tijde van onzen Valerius en Landacus nog het oude Vetera bloeide, en noch de naam Birten noch de matres Brittae als beschermsters dier plaats bekend waren.

3. De *Matronae Senones* (3). Ongetwijfeld hebben deze betrekking op de Senonen (4), dien magtigen volksstam der Galliërs, in Rome's geschiedenis met eene zwarte kool geteekend (5). Ten tijde dat het ter harer eere opgerigte altaar is gewijd, was deze volksstam in engeren kreits besloten, en had hij een gedeelte van Champagne bezet bezuiden de Seine (6). Misschien echter moet men hier het woord *Seno* niet door *Senonibus*, maar door *Senonis* verklaren, in welk geval de Senonische moeders te beschouwen zijn, als beschermsters der stad Senoni

---

incolae vernacula lingua vocant Veterheimum enim rectius appellarent, quasi veterum mansionem, nomine ex latina et antiqua Belgica voce composito.

(1) In de Betouw, ad Smet. de Castr. veter. 12.

(2) Janssen, Gedenkt. der Germ. en Rom. 90. 3.

(3) Opschr. CLXII.

(4) Vgl. Festus in v. Serv. ad Virgil. Aen. VIII. 556.

(5) Schreiber, Feen in Europa, 59. 79. Lersch, Bonn. Jahrb. II. 132. Orelli, Inscr. Helvet. 212. 324.

(6) Zie Steph. Byzant. i. v. Caes. B. G. II. 2. V. 56. VI. 2. VII. 68.

(Sens), in het gebied des straksgemelden volksstams gelegen (1).

4. De *Matronae Vediantiae.* De Vediantiërs waren een Ligurische volksstam, door Ptolemaeus (2) en Plinius (3) vermeld. Oppidum Vediantiorum civitatis Cemelion, zegt laatstgenoemde, en juist de bewoners van dezen staat worden genoemd op het door ons onder n°. CLXXXIV medegedeelde opschrift. Ook op andere gedenkteekenen komen zij herhaaldelijk voor (4).

5. De *Matres Gallaicae* (5). De plaats der ontdekking van het gedenkteeken, waarop deze moeders staan vermeld, doet reeds het vermoeden ontstaan, dat wij hier aan de bewoners der Spaansche Provincie Gallicië te denken hebben, zoo men niet reeds van elders de gens Gallaica kende. Plinius noemt haar bij name (6), en 't was op haar erf, dat de rijkste goudmijnen gevonden werden, waarvan Martialis gewaagt (7).

Let men op hetgeen hierboven is betoogd ten aanzien van de zorg der moedergodinnen bij 's men-

---

(1) Zie Eutrop. X. 12. Zosim. II. 54. 4.

(2) Ptolemaeus, Geogr. III. 1. t. 1. p. ed. Nobbe.

(3) Plin. Hist. Nat. III. 7.

(4) Vgl. Spon, Miscell. 163. Cannegieter, de Brittenb. 25. Juist ons opschrift heeft gediend, om de oude spelling des naams bij Ptolemaeus te verbeteren. Zie Ukert, Geogr. de Gr. a. Römer, III. 301.

(5) Opschr. CL. Vgl. Martin, R. d. G. II. 153.

(6) Plin. Hist. Nat. VIII. 67.

(7) Martial. X. 16. XIV. 92. XIV. 39.

schen geboorte, zoo kan het niet vreemd schijnen, dat juist de Gallaici dezen huldigden. Bij hen toch werd, volgens de stellige berigten der Ouden, niet alleen alle werk van den landbouw ten allen tijde door de vrouwen verrigt (1), maar deze schuwden dien arbeid niet, ook wanneer zij ter naauwernood uit het kraambed waren opgestaan (2). Mogelijk is het, dat Titus Fraternius eene dochter aan een ingezeten der Gallicische landstreek had uitgehuwelijkt, en dat de vaderlijke zorg, beducht voor het leven der jeugdige vrouw, die 's lands wijs zou moeten volgen, juist daarom aan de Gallaische moeders zijne eerbiedige hulde bragt.

6. De *Matres Frisavae* (3). Geheel stem ik in met Lersch, die erkent, dat op den voor deze godessen opgerigten geloftesteen de Friesche Moeders bedoeld worden. Al te spitsvondig toch is de verklaring van Cannegieter, die de Frisaven van de Friesen onderscheidt. Equidem autem (zegt hij) Frisavos non alios puto, quam Frisiabones, quos Frisaeones dixit, quisquis auctor fuit huius tituli apud Gruterum, DC. 13:

HILARVS
NERONIS CAESARIS
CORPORE CVSTOS
NATIONE FRISAEO
VIX. A. XXXIII.

---

(1) Sil. Italic. Punic. III. 350.

(2) Vgl. Posid. Rhod. p. 134, ed. Baken. Varro, de Re Rust. II. 10. Diod. Sic, IV. 227.

(3) Opschr. CXXXIX.

V namque et B litterae sunt, quarum altera in alterius locum saepe transiit; ipsam autem literam V saepe extritam reperies atque elisam. Frisavi autem et Frisaevones non magis distincti fuerunt quam Franci et Francones, aut Frisii et Frisiones (1). Geheel echter zoude onze verklaring in duigen moeten vallen, zoo men op het gedenkteeken TRISAVIS moet zoeken, gelijk, als eene afwijkende lezing, bij In de Betouw is voorgedragen (2).

7. De *matres Treverae* (3). Dat deze op de Treveri betrekking hebben, is schier door alle uitgevers erkend. Men behoeft niet met Schreiber hier te denken aan de beschermsters der stad Trier (4), aan wie uit de verte het te Birten (niet, gelijk genoemde schrijver opgeeft, te Kleef) ontdekte opschrift zoude zijn gewijd; immers niet ten onregte wordt door Cannegieter beweerd, dat waarschijnlijk eenmaal het gebied der Treveri zich langs den Rijn naar het Noorden over eene wijde uitgestrektheid heeft uitgebreid (5). Ook Lersch, die vroeger twijfelde, of wel de naam dezer godessen eene aardrijkskundige beteekenis kon hebben (6), is later van deze meening openlijk teruggekomen (7).

---

(1) Zie Cannegieter, Britenb. 26. Ook Ukert, t. a. p. III. 371, beroept zich op dit gedenkteeken.

(2) In de Betouw, Opschriften op Alt. en Gedenkst. 48.

(3) Opschr. CLXIV.

(4) Schreiber, Feen, 60.

(5) Cannegieter, Brittenb. 36.

(6) Lersch, Centralmus. Rh. Inschr. II. 28.

(7) Lersch, Jahrb. d. V. v. A. im Rh. II. 132.

8. De *matronae Nersihenae.* Het is niet twijfelachtig dat wij hier de beschermsters voor ons hebben der gouw Neers en van het dorpje Neerssen, niet verre van Neuss, het Novesium der Romeinen, gelegen, waarlangs de Niers heenvloeit, een riviertje, aan welks oevers het door ons n°. CLXXI medegedeelde gedenkteeken werd gevonden, dat bij Keunberg in het Guliksche ontspringt, en zich bij Gennep in de Maas ontlast (1).

XIV.

Dat de bescherming van sommige bepaalde *plaatsen* aan de moedergodinnen werd toegeschreven, kan uit de volgende voorbeelden blijken.

1. De *matronae Lanehiae* (2). Het is naauwelijks twijfelachtig, dat aan deze godinnen de bescherming werd toegekend van de plaats, waar het haar gewijde altaar gevonden werd, het stadje Lechenich. Nergens elders wordt, voor zoo ver ik heb kunnen nagaan, deze naam in vóór-christelijke oorkonden aangetroffen, en het is dus bij uitsluiting ons gedenkteeken, dat van de hooge oudheid dezer stad getuigt.

2. De *matronae Hamavehae* (3). Sommigen hebben gemeend dezen te mogen houden voor de beschermsters van eenen bijzonderen volksstam, namelijk der

(1) Zie Janssen, Gedenkteekenen, 171.

(2) Opschr. CLV.

(3) Opschr. CLII. CLIII.

Chamaven(1). Bijaldien, gelijk Lersch te kennen geeft, bij eenige schrijvers de Chamaven Hamaven werden genoemd, of de verwisseling der *ch* in *h* niet geheel ongewoon was, gaarne beaamden wij deze verklaring van der Hamavehen naam. Dan, waarom niet liever (gelijk Lersch zelf vroeger deed) met andere schrijvers naar eene plaats gezocht, waarop die benaming gevoegelijk kon slaan? Schreiber heeft de vroegere opmerking van Lersch beaamd, dat niet verre van Gulik, en dus ook niet ver van de plaats waar een der aan de Hamavehen gewijde altaren is gevonden, een dorpje Hambach ligt. De naam klinkt echter mijns inziens te nieuwerwetsch, dat wij zijne oudheid zoo hoog zouden mogen ophalen. Liever zien wij met Keysler naar eene plaats rond Hamm genoemd. Ham (zegt deze) Germanis sylva dicta. Hoc autem non sylvam ipsam quam locum a sylva denominatum significat (2). Ook een Ham ligt in de nabijheid van Gulik, en teregt heeft, mijns bedunkens, Steiner op dat oord gewezen (3).

3. De *matres Quadruburgenses* (4). Niet moeijelijk is het dezen tot eene bepaalde plaats terug te brengen; maar bezwaarlijk is hare juiste ligging op te sporen. Ammianus Marcellinus noemt onder

(1) Lersch, Jahrb. II. 134.

(2) Keysler, Antiq. Sept. et Celt. 271.

(3) Steiner, Cod. Inscr. II. 47. Wat Buddingh (Verhand. over 't Westland, 157) van de Hammavehen (sic) wil maken, verklaar ik niet te begrijpen.

(4) Opschr. CLVIII.

de plaatsen, die Julius Caesar aan den Rijn veroverde, ook Quadriburgum op. Castra Herculis, Quadriburgum, Trecesimae, Novesium, Bonna, Antunnacum et Bingio. Velen meenden dit Quadruburgum te vinden in het dorp Quadraad, tusschen Gulik en Keulen gelegen; anderen (gelijk Alting) zochten het in een oord, Wasserburg geheeten. Mannert geeft het tegenwoordige Millingen in Gelderland (1) als ter plaatse van het oude Quaduburgum gebouwd op, en Lersch laat zich met den strijd zijner voorgangers niet in, door het enkel als eene stad in Gallia Belgica aan te duiden, hetgeen niet eens juist schijnt (2). Aannemelijker is de meening van Cannegieter (3), die juist de plaats, waar de geloftesteen der Matres Quadruburgenses gevonden is, Qualberg, voor het Quadriburgum van Ammianus houdt, daar ook juist deze plaats op sommige oude landkaarten Quatburg wordt genoemd. Oude Romeinsche munten, door Hagenbuch gevonden, staven de juistheid dezer gissing. Wel is later eene oude sints lang verworpene meening door Steiner wederom opgerakeld en verdedigd, maar zijne pogingen komen mij mislukt voor. » Het woord Quadruburgum (zegt hij) stamt af van het duitsche Wasserburg (?). Nu moet Burginatium, dat bij Kalkar lag, dat Wasserburg zijn, want de syllabe *ach* beteekent water, en het geheele woord heeft

(1) Mannert, Geogr. d. Gr. u. R. II. 248.
(2) Lersch, Jahrb. II. 132.
(3) Cannegieter, Brittenb. 27, 28.

betrekking op een' burgt aan het water (1). Liever dan ons met deze afleidingen op te houden, volgen wij hier onzen Cannegieter geheel.

4. De *Matronae Afliae* (2), waaraan ik gaarne de rivier de Eifel zou verbinden, ware het niet dat ons Lersch een dorpje Afflen, in het Keulsche Graafschap Arensberg, Ambt Balve, had aangewezen (3).

5. De *Matronae Rumanehae* en *Rummehae*. Al de vroegere uitgevers van Gruter tot Steiner hebben deze godinnen tot een dorpje Rumenheim of Rumesheim teruggebragt. Steiner voegt er bij, dat dit plaatsje digt bij Gulik en niet verre van eene Romeinsche sterkte is gelegen. Nergens echter heb ik op kaarten of in andere aardrijkskundige werken dit Rumenheim kunnen ontdekken, en nu ik bij Schreiber van een » eingegangenen Dorfe Rumenheim" (4) en bij Lersch van een » zweifelhaftes Rumanheim" (5) lees, wordt het mij hoogst bedenkelijk of wel immer in het Guliksche zoodanige plaats heeft bestaan. Misschien hebben de oudere schrijvers nimmer van een aldus genoemd dorp, maar enkel van een oord gewaagd, dat met die

(1) Steiner, Cod. I. Rh. II. 134.

(2) Opschr. CXX.

(3) Opschr. CLIX—CLXI. Lersch, Centralm. I. 27.

(4) Schreiber, Feen, 67.

(5) Lersch, Rh. Jahrb. II. 134. Zoo zegt ook Lamey, t. a p. 75: Quaesivi equidem Rumanheim, vicum Juliacensem, sed non inveni. Lamey leidt het woord af van *Raum*, en doet de Rumanehae als beschermsters der jaargetijden voorkomen.

benaming werd bestempeld, waarvan de lateren eene bevolkte plaats gemaakt hebben. Cognomen (zegt Pighius, van onze gedenkteekenen sprekende) inditum fuit a loco, qui nunc etiam Rumenheim, quasi Romanorum mansio, dicitur (1). Welligt ware het gepaster hier aan het dorp Rumelen te denken, dat nog ten huidigen dage niet verre van Meurs is gelegen (2).

6. De *matronae Vacallinehae* (3). Het gevoelen, dat men deze moeders als de beschermsters van het plaatsje Wachlendorf behoort aan te merken, is reeds zeer oud. De nabuurschap van die plaats en het dorp Anweiler, waar een der tot haar betrekking hebbende gedenkteekenen gevonden werd, gaf hiertoe geredelijk aanleiding. Echter schijnt men thans de juistheid van dat gevoelen te betwijfelen. Schreiber toch geeft het alleen op als eene heerschende meening, en Lersch schijnt die onaannemelijk te achten (4). Geheel verwerpelijk achten wij het denkbeeld van Steiner (5) dat de naam Wachlendorf uit den naam der topische godin zoude zijn ontstaan: het tegenovergestelde alleen is mogelijk.

7. De *Matronae Ausuciatium* (6). Het is blijk-

---

(1) Pigh. Herc. Prod. 72.

(2) Zie over eenen eerwaardigen bewoner dezer plaats Janssen, Gedenkteekenen, 48 vgl.

(3) Opschr. CLXV. CLXVI.

(4) Schreiber, t. a. p. 61. Lersch, Jahrb. II. 134.

(5) Steiner, C. I. Rh. II. 129.

(6) Opschr. XLIII.

baar, dat dezen op de plaats, waar het haar noemende opschrift gevonden werd, betrekking hebben, en bevreemdend, dat zij aan de aandacht van Lersch zijn ontsnapt.

8. De *Matres Arsaciae* (1). Minder gaarne zoude ik dezen tot Arsace, eene stad in Medië (2) brengen, waarvan Lersch gewaagt, en liever hier aan eene plaats van denzelfden naam in Hispania Baetica denken (3).

9. De *Nymphae Griselicae*, die waarschijnlijk tot Greoulx in betrekking staan.

10. De *Matronae Axsinginehae*, met wier naam men niet ten onregte dien van het kerkdorp Assinghausen, in het ambt Brilon, vergelijkt.

Wij hebben geene meerdere voorbeelden noodig, schoon 't welligt niet onmogelijk ware ook andere namen der Moedergodinnen met die van sommige in de middeleeuwen reeds bekende plaatsen te vergelijken. Was het dan nu wonder, dat juist de ingezetenen van eene bepaalde *plaats* te zamen onze godessen vereerden? Hier zien wij de bewoners der vredestraat te Metz een altaar voor de Mairen oprigten (4): elders de ingezetenen van Nismes te gader hunne hulde aan de Junonen bieden (5): ginds die van Alzey hun offer brengen aan de Nym-

---

(1) Opschr. CXXIV.

(2) *In Syrië*, zegt Lersch, Jahrb. II. 132, 't geen eene misstelling schijnt te zijn. Strabo noemt haar Arsacia.

(3) Vgl. Schreiber, Feen, 57.

(4) Opschr. I.

(5) Opschr. LIX.

phen (1). Arete noemde den naam niet der Nymphen harer woonplaats, en duidde ze enkel door Nymphae loci aan (2), en het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat Caius Sexticius Cabarsus, toen hij een gedenkteeken aan de *Matronae et Vicanae* heiligde, door de uitdrukking *vicanae* enkel de *matres vici* verstond.

XV.

Dan, gemakkelijk is het om, bij eene oppervlakkige vergelijking der namen van plaatsen en personen, een punt van overeenkomst te vinden, en daaruit oogenschijnlijk belangrijke gevolgtrekkingen te maken. Ook hier komt het mij voor, dat de oudheidkundigen aan hunne zucht tot verrassende resultaten menigwerf te veel hebben opgeofferd. 't Zij mij daarom vergund, nog kortelijk stil te staan bij die Moedergodinnen, die door sommige schrijvers ten onregte tot *bepaalde plaatsen* en *volkstammen* schijnen te zijn teruggebragt.

1. De *Matres Aufanae* of *Aufaniae* (3). Vermits op denzelfden steen Pannonische en Delmatische moeders herdacht werden, door een tribuun der legio I Minervia, die toch in Bonn hare standplaats had, zoo mag daaruit (zegt Lersch) ten opzigte der Aufani-

(1) Opschr. LXXII.
(2) Opschr. LXXVIII.
(3) CXXVII, CXXVIII, CXXIX, CXXX, CXC.

sche Moeders, die in Bonn en Nymegen voorkomen de gevolgtrekking worden afgeleid, dat zij evenzeer op een volk, op verren afstand wonende, betrekking hebben (1). Martin heeft ze dan ook werkelijk tot eene bepaalde stad teruggebragt, en wel tot Offen of Buda, de oude hoofdstad van Hongaryë (2). En zeker, met de gedachte van Pannonië en Dalmatië liet zich die aan Hongaryë gemakkelijk verbinden.

Andere uitleggers hebben (mijns inziens teregt) met deze verklaring zich minder kunnen bevredigen, zonder echter veelal daarvoor iets anders in de plaats te geven. Eae Aufanae Matronae, in Pannonia Dalmatiaque notae salutisque Severi custodiam habentes, quae fuerint, ignorare facilius est quam assequi (3). Scherpzinnig is in dezen de gissing van Cuperus, die oordeelt, dat men den naam van Aufaniae ontleend hebbe aan een dorp Aufana bij Trier, bekend in de reiskaart van Antoninus. Doch in de beste en oudste handschriften van deze reistafel wodt dit dorp niet Aufana, maar Ausana of Ausava geheeten (4).

---

(1) Lersch, Jahrb. II. 131.

(2) Martin, R. d. G. II. 165.

(3) Spon, Miscell. 107.

(4) Zie Wesseling, ad Itinerar. Anton. 372. Zonderling is het dat Wilhelm Müller zijne meening »dass diese gottheiten nach dem locale ihrer verehring benannt scheinen," door geene gronden staaft. Zie Geschichte u. System d. altdeutsche Religion (Gött. 1844), 48. 1.

Sommigen hebben getracht onze Matronae Aufanae met de bekende Tamfana of Tanfana in verband te brengen. Aan hunne spitse mag Reinesius gesteld worden. Wie kent niet den tempel van Tamfana, waarvan Tacitus gewaagt? Caesar (zoo lezen wij bij hem, Annal. I. 51). avidas legiones, quo latior populatio foret, quatuor in cuneas dispertit, quinquaginta millium spatium ferro flammisque pervastat: non sexus, non aetas miserationem attulit: profana simul et sacra, et celeberrimum illis gentibus templum, quod Tamfanae vocabant, solo aequantur.

Om echter eenig verband tusschen deze Tamfana en onze Aufanae te kunnen vaststellen, behooren voor alles drie zwarigheden te worden opgelost:

1°. De letter T die vóór aan den naam der gemelde godin is verbonden;

2°. 't Verschil tusschen de eerste lettergrepen AU en AM of AN;

3°. Het enkelvoudig getal, bij Tacitus vermeld.

Cannegieter heeft getracht met eene verbazingwekkende geleerdheid de eerstgemelde zwarigheid uit den weg te ruimen. De letter T geeft volgens hem het lidwoord te kennen. Zoo zal Engelands hoofdstroom welligt eenmaal geen anderen naam gedragen hebben, dan de Oostfriesche vloed, of het riviertje dat de heerlijke landsdouwen van Amersfoort en omstreken doorsnijdt. Zoo noemt Ammianus Marcellinus de Caledoniërs Dicaledones (XXVII. 346), en de Anonymus Ravennas geeft aan de Orcadische eilanden den naam van Dorcaden. Zoo schrijft de

een Dnieper en Dniester, waar de ander dezelfde rivieren door Nieper, Niester aanduidt. Zoo noemen oude oorkonden Utrecht Tutrecht, en 't gemeenzaam spraakgebruik, somwijlen in schrift nagebootst, plaatst Amsterdam aan het Ty (1). En zoo heeft dan ook Smids Taufana verklaard door *'t Anfana*, aanvang aller zaken.

Moeijelijker was 't den geleerden de in de tweede plaats genoemde zwarigheid te doen verdwijnen. Sommigen zagen hier geen anderen uitweg, dan door bij Tacitus, tegen 't gezag van alle handschriften aan, *Taufana* te lezen (2). Anderen deden juist het tegenovergestelde en wenschten op de gedenkteekenen *Anfaniae* te herstellen (3). 't Was Reinesius te vergeven, die slechts één aan de Aufanen gewijd altaar kende: thans, nu vijf opschriften de lezing A*ufaniae* bevestigen, kan dienaangaande geen twijfel meer overig zijn. Aan 't gevoelen van Steiner, die Aufana en Tanfana voor hetzelfde woord, in 't enkel- en meervoudig geslacht houdt, zal wel niemand groote waarde hechten.

---

(1) Zie Cannegieter, Brittenb. 33. Hiermede vervalt echter de gissing van Grimm (D. M. I. 256), die met Tamfana Stempe in verband brengt.

(2) Taufanam appellatam censeo et sic aut corrigendum hoc nomen apud Tacitum, aut de eadem Dea interpretandum. Cannegieter, l. l. p. 32. Opmerkelijk is het dat Heda, die naar Tacitus de geschiedenis der Marsen mededeelt, Taufana noemt. Hist. Episc. Traj. I. 199.

(3) Reines. Syntagm. 175. 188.

Met geene der aangeduide verklaringen van den naam *Aufanae* of *Aufaniae* zoude ik durven instemmen. Mij dunkt dat het reeds bij den eersten oogopslag aller aandacht moet treffen, dat wij de Aufaniae, op *vijf* verschillende gedenkteekenen vermeld, in zoover van elkaar gelegen oorden, telkens weêr aantreffen. Geeft dit niet reeds aanleiding tot de gissing, dat wij hier niet met moedergodinnen te doen hebben, waaraan de bescherming eener bijzondere plaats werd toegeschreven, maar met dezulken, aan wie eene meer algemeene werking werd aangedicht?

Grimm zegt in de tweede uitgave zijner Deutsche Mythologie van Tanfana sprekende: Deutsch sein muss das wort, und gebildet wie Hludana, Sigana, Luitana, Râbana u. s. w. (1). Zoo zal ook *Aufana*, gelijk de voortreffelijke Keysler reeds opmerkte, wel uit *au* en *fana* of *fan* zijn zaamgesteld (2). *Fan* (zegt hij) beteekent *heer*, *goed*; vgl. Ulphilas, vert. v. Matth. 7. 22. 9. 38. Marc. 1. 3. 12. 29. Luc. 1. 66. 28, 2. 29, 7. 6, 46. *Au* gaf reeds in overoude tijden eene vruchtbare landstreek of vallei te kennen. Zoo vond hij in de Aufanae *godinnen der weiden en dalen*, kortom, hoogere wezens, die, wat hare natuur betreft, niet veel van de *campestres* verschilden.

Slechts wat de verklaring van het eerste gedeelte des woords betreft, durven wij dit gevoelen van

---

(1) D. M. I. 70.

(2) Keysler, A. S. et C. 427.

Keysler beämen, ofschoon wij er ook verre af zijn, van met Buddingh het woord *fana* door *zienster* te vertolken (1). Liever nemen wij met Vulpius (2) *fana* voor een bijvoegelijk naamwoord, dat in de Germaansche taaltakken *magtig* beteekent: zoodat wij in de *Aufanen* die godessen herkennen, waaraan de magt en 't bestuur over valleien en landsdouwen is opgedragen. Of zou men de voorkeur durven geven aan Lamey's (3) meening, dat de Aufaniae (= offen) de godinnen der lente zijn, als de schoot der aarde zich opent en de uitspruitsels der gewassen ontkiemen en ontbotten?

2. De *Matres Vatuiae* en *Vaturiae* (4). Weinig kan 't mijns inziens tot verklaring dezer namen dienen, dat een adjectivum Vatusicus bij Plinius (Nat. Hist. XI. 42) voorkomt, waaruit men tot eene Vatusia in Gallia Narbonensis kan besluiten, of dat eene rivier Vatrenus door Gallia Cis-Padana vloeit, en zich in de Po ontlast (5). Of zoude ook de stelling van Schreiber niet te koen mogen genoemd worden, dat, uit hoofde der straksgemelde allen in den omtrek van Gulik gevondene gedenkteekenen, die geheele landstreek welligt eenmaal Vatuca heette (6)? Ik zoude haar evenmin durven verdedigen,

(1) Buddingh, Verh. over het Westland, 190.
(2) Vulpius, Wort. d. Myth. i. v. *Tanfana.*
(3) Lamey, t. a. p. 77.
(4) Opschr. CLXX—CLXXIII.
(5) Lersch, B. Jahrb. II. 134.
(6) Schreiber, Feen, 61.

als Lamey's meening, dat de Vatucae voor uitdeelers van kleedingstukken moeten worden gehouden, wier naam men met ons *gewaad* verwant mogt achten (1).

3. De *Matronae Asericinehae.* Gudius en Haeffelin (welken laatsten wij in onze aanteekening op bl. 93 der bijlagen hebben vermeld) brengen deze godinnen tot het Asciburgum (2) van Tacitus (Germ. 3. Hist. IV. 34), doch zonder anderen grond daarvoor aan te geven, dan eene geringe overeenkomst in den klank der namen.

4. De *Matronae Gavadiae* of *Gabiae.* Cannegieter heeft dezen naam afgeleid van Gabiae, de bekende stad in Latium (3), en was van oordeel, dat hare vereering van daar naar Duitschland zoude zijn overgebragt. Dit echter is ten eenemale onaannemelijk, vermits, gelijk wij boven zagen, van de eigenlijke moederdienst geene sporen in Italie overig zijn, en alle tot de dienst der Gabiën betrekkelijke gedenkteekenen aan den Rijn zijn ontdekt. Te regt heeft dan ook Lamey opgemerkt, dat, zoo men op dat ééne punt onzen geleerden oudheidvorscher volgt, de geheele ontwikkeling van

---

(1) Lamey, t. a. p. 77. Wati (zegt hij) Otfridus Sec. IX. de vestibus passim usurpat: imo vocabulum illud ad Carolum IV. imp. usque retentum est, quippe qui Rudolfum, marchionem Badensem investivisse se scribit a. 1362 *im Keyserlicher Wat*, mit solcher Schönheit und Zierheit, als darzu gehört.

(2) Zou dit ook het gehucht Essenburg kunnen zijn, tegenover Ruhrort, een vlek aan den Rijn (ad Rheni ripam) gelegen?

(3) Cannegieter, Epist. ad Lynd. 22.

de vereering der Moedergodinnen eene geheel andere rigting moet erlangen.

5. De *Matres Gesatenae* of *Cesatenae* (1) Gallische Gaesaten komen bij Polybius (2) voor, en ook Orosius gewaagt van een Gaesatenheer (3), waardoor sommigen een hulpleger van Gallische waardgelders verstaan, terwijl ook Plutarchus van de Gaesaten gewag maakt. Voeg hierbij eene plaats uit Paulus Warnefridus, waar hij de schrik vermeldt des Romeinschen Senaats, toen de Gallische benden, Gaesaten, Italië binnendrongen (4).

Dan, de vijandelijke horden, die de Romeinen Gesaten noemden, hadden dien naam niet als volksstam erlangd, maar enkel uit hoofde zij zich van een wapentuig in den krijg bedienden, dat Gaesum of Gesum genoemd werd, en waarvan wij naar Aldenbrück melding maakten in onze aanteekening op n°. CXXXV. Zijn dus de Matronae Gesatenae werkelijk de beschermsters der Gaesaten, dan zijn ze dit alleen ten opzigte van die strijdbare benden, geenzins echter van bijzondere volksstammen. Maar

(1) Opschr. CXXXV—CXXXVII.

(2) Polyb. II. 23. *Γαισάται Γαλάται, συστησάμενοι δύναμιν πολυτελῆ καὶ βαρεῖαν ἧκον ὑπεράραντες τὰς Ἄλπεις, εἰς τὸν Πάδον ποταμὸν, ἔτει μετὰ τὴν τῆς χώρας διάδοσιν ογδόῳ.*

(3) Oros. Hist. IV. 13.

(4) Paul Diac. II. 3. Lucio Aemilio Catulo et Caio Atilio Regulo consulibus magna formidine consternatus est senatus defectione Cisalpinae Galliae, quum etiam ex ulteriore Gallia ingens adventare exercitus nuntiaretur, maxime Gaesatorum, quod nomen non gentis, sed mercenariorum Gallorum est.

de naam (zegt Lersch) kon zeer ligt aanleiding geven, dat men juist dien stam, die zich bij voorkeur van dat wapen bediende, voortaan Gaesaten noemde, en wel inzonderheid de volkeren, die aan deze zijde der Alpen woonden. 't Zij zoo, dat men dit aan gene zijde van de Pô en kort na de invallen der Galliers in Italie in zwang bragt: doch ten tijde, dat Latinia Fusca en de Bassianae hare altaren wijdden, zoude die gewoonte niet meer in stand zijn gebleven, zonder dat één geschiedschrijver daarvan gewaagt: en de betrekking waarin deze vrouwen zich tot de Gesateensche moeders stelden was te naauw, dan dat men haar van 't bezigen eens alleen in 't spraakgebruik bewaarden naams zoude durven verdenken.

Lamey, die de meeste namen der Moedergodinnen uit den aard van haren algemeene werkkring wil verklaren, houdt de Gesatenen voor bestuursters der vruchtboomen en des oogstes, afgeleid van *saet*, waarvoor *ge* als een versterkend voorzetsel is geplaatst, of van het oude woord *gesatten*, ons *verzadigen*, dat aan de vruchtbaarheid kweekende kracht der moedergodinnen zou doen denken (1).

Die vruchtbaarheid kweekende kracht dezer hoogere wezens, behoeven wij nimmer uit het oog te verliezen, uit welk gezigtspunt ook wij de Moedergodinnen beschouwen. Als Junonen staan ze aan de sponde der vrouw, die haar in barensnood aanriep: als Matronen geven ze den kinderen wasdom

(1) Lamey, t. a. p. 77.

en zegen: als beschermsters van veld en woud doen zij door hare zorg de beemden groen worden, en het geboomte in de bosschen verrijzen: en op die gedenkteekenen, waar ze voorkomen, als aan eene bepaalde plaats verbonden, worden ze voorgesteld als dáár hare zegeningen uitstortende.

Uit de afbeeldingen der Matres, die haar steeds voorstellen als vruchten dragende in hand en schoot, zou men kunnen opmaken, dat zij enkel als *ooft-godinnen* moeten worden aangemerkt. Dit zou echter ten haren opzigte even weinig kunnen worden verdedigd, als met betrekking tot Nehalennia, aan wie ook steeds boomvruchten, nimmer veldgewas als attribuut wordt toegevoegd (1). Appelen en ander ooft schijnen mij toe de volheid des overvloeds aanschouwelijk te maken, ja de rondheid der voorwerpen, die men op de gedenkteekenen ziet afgebeeld, schijnt mede daarop te wijzen. Elders vindt men geniën van den akkerbouw met dezelfde voorwerpen voorgesteld (2), en vele als goden verpersoonlijkte gewesten en plaatsen, dragen vruchten in den schoot, of in een mandje voor het lijf, of naast zich (3).

Met het oog op de hier bedoelde afbeeldingen der Moedergodinnen heeft de geschiedschrijver Schmidt in haar eene voorstelling der *Jaargetijden* meenen

---

(1) Vgl. Janssen, Rom. Beeld. en Gedenkt. 105, 106.

(2) Millin, Mythol. Gall. taf. LXXXV. 141. XXXIV. 21.

(3) Zie Boecking, Notit. Dignit. III. 9, aangehaald bij Janssen, ald. 106.

te vinden (1). Voor deze opvatting pleiten navolgende gronden:

1°. De Moedergodinnen worden ten getale van *drie* voorgesteld, terwijl (volgens het naauwkeurig berigt van Tacitus) de Germanen ook slechts *drie* jaargetijden onderscheiden, Lente, Zomer en Winter. Sola terrae seges (zegt hij) imperatur. Unde annum quoque ipsum non in totidem digerunt species: hiems, ver et aestas intellectum et vocabula habent, autumni perinde nomen ac bona ignorantur (2).

2°. Op de afbeeldingen der matronen wordt steeds ééne zonder hoofddeksel voorgesteld. Deze kan als de *winter* worden aangemerkt, omdat zij geene beschutting tegen de Germanen zoo lastige zonnehitte behoefde. Ook schijnt deze hare hand te verbergen.

3°. Eindelijk behoort tot ondersteuning dezer meening niet te worden uit het oog verloren (gelijk Schmidt en Knapp deden), dat ook op vele andere gedenkteekenen juist de Jaargetijden als *ooftdragend* worden voorgesteld. Zoo vindt men op de beroemde sarcophaag van Weyden knapen gemaald, die gevlochten korven met appelen torschen, en ongetwijfeld op de saizoenen betrekking hebben. Zoo ziet men op verscheidene Italiaansche monumenten de Jaargetijden zelve als vrouwen, van gelijke attributen voorzien, afgebeeld (3): terwijl op de keer-

(1) Schmidt, Gesch. d. Groszh. Hessen, II. 396. Zie ook Lamey, t. a. p. 76.

(2) Tac. Germ. 26.

(3) Zie Zoëga, Bassir. Ant. II. tav. 94. Scult. della villa

zijde van een penning van Commodus waarop de vier jaargetijden als geniën voorkomen, de winter met een twijg op den regterschouder wordt voorgesteld, welke twijg het ooft schijnt te vervangen (1).

XV.

Groot is het aantal moedergodinnen, die wij tot hiertoe beschouwden: vele andere vrouwelijke wezens, die door het voorgeslacht op onderscheidene plaatsen vereerd werden, zijn daarenboven door deze en gene Oudheidkundigen in dezelfde reeks opgenomen. Hier, dunkt mij, heeft men de verbeelding te veel den vrijen teugel gevierd. Topische godinnen vinden wij onder de Matres gerangschikt. Enkele punten van overeenkomst hebben mijns inziens tot onbedachte gelijkstelling aanleiding gegeven. Slaan wij op de gedenkteekenen, die hier ons te stade komen, een vlugtigen blik.

1. Bij Kleef werd voor eenige jaren een gedenkteeken gevonden (2), met het opschrift:

Borgheze, St. V. tav. 10, agh. bij Urlichs, *Das Römische Grabmal in Weyden*, in: Jahrb. d. V. a. Alt. in Rh. III. 143.

(1) Zie Janssen, Rom. B. en Ged. in Zeel. 38. 1., en vooral Müller, Archaeol. d. Kunst, § 405, 406.

(2) Zie Lersch, Centralmus. II. 32.

MARTIAE
SACRVM
LEG. EX
VISV
T. C. L. F.
V. S. L. L. M.

Men verklaart het door Martiae sacrum: legatum ex visu Titi Caii Lucii filii, votum solventis laete lubenter merito. Schreiber stelt deze godin Martia met de Mopates en Frisavae gelijk, schoon ons geene reden bekend is, die ons veroorloven, in haar eene Topische godheid te zoeken.

2. Ook de Dea Sandraudiga, die in den laatsten tijd algemeen de aandacht der Oudheidkundigen tot zich heeft getrokken (1), wordt door Schreiber, die haar verkeerdelijk Sandrauga noemt, tot de Feënwereld gebragt (2). Gaarne gelooven wij, dat zij eene plaatselijke Godheid geweest zij, schoon nog onlangs Wolff haar als met de dea Nerthus van Tacitus verwant hebbe voorgesteld. Evenmin echter als eene Bibracte en andere soortgelijke godinnen mag zij daarom onder de Matres worden gerangschikt.

3. Even onaannemelijk schijnt mij de gissing van

(1) Vgl. De Bast, Recueil des Antiq. Suppl. II. 248. Loots en van Lennep, Verh. v. d. Tweede Kl. v. h. K. Ned. Instituut, I. 89. II. 165. Raepsaet, Aanteek. betreff. het gedenkstuk der Dea Sandraudiga. Amst. 1821. Janssen, Musei L. B. Inscr. Gr. et Lat. 91. Janssen, in: Nyhoffs Bijdr. t. Geschied- en Oudheidkunde, IV. Wolf, Ueber die Dea Sandraudiga, in Bonn. Jahrb. VII. 86.

(2) Schreiber, t. a. p. 64.

den schranderen Chassot von Florencourt, dat de naam der godinne Rosmerte, die in sommige opschriften als gezellin van Mercurius voorkomt, verwant zoude zijn met de uitdrukking *maira*, *matra*, zoo dat deze godheid eene rosbeschermster, of de schutsgodin der paarden zoude te kennen geven (1). De overeenkomst toch der klanken komt mij meer toevallig dan op etymologische grondslagen rustend voor, en hij, die daarop onze aandacht vestigde, schijnt ook zelf aan deze gissing niet veel te hechten.

4. Opmerkelijker is de dwaling van Haller (2), die meende op een Zwitsersch gedenkteeken eene *Epona mater* vermeld te vinden; welk gevoelen later door Hagenbuch en anderen is wederlegd.

5. Nog brengt Schreiber (3) in de reijen der Matronen de Godin Hludana te voorschijn, die eertijds als de schutsgodin van het niet verre van Birten gelegen Luddingen werd beschouwd (4). Het opschrift, dat haren naam vermeldt (zegt Grimm), is een afdoende getuigenis nopens het naauwe verband tusschen de Duitsche en de Noordsche godenleer. Hludana is de Noordsche godin van erf en haardstede. In de Edda wordt de aardmoeder (Skaldskaparmál p. 178) Hlôdyn genoemd. Thor zelf wordt

---

(1) Chassot von Florencourt, Beiträge zur Kunde alter Götterverehrung (Trier 1842), 48, 49.

(2) Zie Florencourt, t. a. p. 49.

(3) Feen in Europa, 63.

(4) Cannegieter, de Brittenb. 31, en naar dezen Fiedler, in Jahrb. f. Philol. u. Paedagog. 1843, XXXVIII. 296.

Hlôdynjar, d. i. zoon der aarde geheeten (Voluspâ 59). Hlod beteekend in de IJslandsche taal eene haardstede, of (volgens Grimm) eigenlijk een altaar, en van daar overdragtelijk *eigen bodem.*

Vonden wij geen genoegzamen grond om onze *moeders* en *matronen* met de straksgemelde godinnen in verband te brengen, te gereeder erkennen wij de betrekking, die er tusschen dezen moet bestaan hebben en de ons op zoo vele gedenkteekenen bewaarde Nehalennia. Na alles wat over haar in den laatsten tijd is geschreven kan het overtollig geacht worden, te dezer plaatse in een nader onder-onderzoek te treden naar den bijzonderen aard en de attributen door onze voorvaderen aan deze godin toegeschreven: hetzij hier genoeg in korte trekken aan te wijzen, dat èn haar *naam*, èn hare *afbeeldingen*, gelijk die op hare gedenkteekenen voorkomen, ons het aangeduide verband waarborgen.

NEHA*lennia* is haar *naam*, en al aanstonds herinneren wij ons de *Vacalli*NEHAE, de *Ruma*NEHAE, de *Aserici*NEHAE, waarvan zij boven gewaagden. Alle talen (wij mogen 't Dresselhuis nazeggen) zijn ter hulpe geroepen om aan dezen naam eene beteekenis te geven (1). Maar hoe gewaagd ook veler stellingen te dien aanzien geweest mogen zijn, te betreuren is het mijns inziens, dat deze schrijver geheel verzuimd heeft de Nehalennia met de matronen te vergelijken. Dan toch had hij al aanstonds be-

(1) Ab Utrecht Dresselhuis, de Godsdienstleer der aloude Zeelanders, 108. 1.

speurd, dat zijne afscheiding der grondwoorden en zijne verklaringen tevens geheel mank moesten gaan (1). Immers uit die vergelijking blijkt voldingend, dat er in het woord *neha* een diepe zin moet schuilen, eene eigenschap ligt opgesloten, die aan Nehalennia en de moedergodinnen gemeen was.

En welke was de beteekenis van dat woord? In de nog levende tongvallen der Keltische taal beteekend *néza* of *néa* spinnen. *Néza* (zegt Legonidec (2) *Dictionnaire de la Langue Celto-bretonne*) filer, faire du fil. En Cornouailles, *nea*, en Vannes, *néein*. Zoo zijn dan de spinsters van Wachlendorf Vacallinehae, die van Axingen Axinginehae, die van Rumenheim Rumanehae genoemd (3).

En zoo men de afbeeldingen van Nehalennia beschouwt, en deze vergelijkt met die der moedergodinnen, men zal niet langer twijfelen aan de verwantschap tusschen de eene en de anderen. Dezelfde attributen zijn schier aan beiden gemeen, en het is

(1) »Wat den naam betreft, ik weet dien niet beter te verklaren, dan reeds geschied is, en hel het meest over om hem af te leiden of van de *Ee-hallen*, den stroom of watertempel, met de adspiratio nasalis in de Germaansche tongvallen niet vreemd; — of van Ne-hallen, den nieuwen tempel, in verband met het denkbeeld, dat Postumus, door het optrekken van een nieuw heiligdom ook te Heraclea verfraaijingen zal hebben aangebragt." Dresselhuis, t. a. p. 168. Dezelfde, Vriend des Vaderlands, 1827, I. 724. N. W. v. h. Zeeuwsch Genootschap, I. 1. 46.

(2) Schreiber, Feen in Europa, 65.

(3) Vgl. Grimm, Deutsche Mythologie, 388.

ontwijfelbaar, dat aan beiden dezelfde weldadige en beschermende werking is toegekend.

Echter kan ik niet met Dr. Janssen aannemen, dat de drie figuren, die op een goed aantal der Nehalennia-steenen zijn afgebeeld, de moedergodinnen zouden voorstellen. Daarvoor toch zijn mijns inziens geene voldoende bewijzen voorhanden: en het blijft altijd bij mij bijzonder zwaar wegen, dat op honderd en meer gedenkteekenen der Matronen geene enkele keer Nehalennia, en op altaren van Nehalennia waarschijnlijk niet éénmaal de matres genoemd zijn.

Veel, en wie zoude het niet gaarne erkennen, is in de benamingen der moedergodinnen duister en onverklaarbaar gebleven; maar de voorbeelden, waarop wij hebben gewezen, die onmiddelijk in betrekking staan tot bepaalde volksstammen, en duidelijk aangewezen plaatsen leidt althans tot deze gewigtige gevolgtrekking, dat de Matronen en Matres zuiver Noordsche godinnen waren, die niet van elders op den Germaanschen en Gallischen bodem zijn overgeplaatst. Wederlegd achten wij de stelling van Barth (1), die zonder bewijsvoering besliste, dat in dit alles niets voorkomt, dat voor zuiver Keltisch mag gehouden worden, en dat, zoo al Keltische woorden en begrippen, zich hier en daar voordoen, toch het Romeinsche element overal op den voorgrond staat, dat met zijn onuitputtelijk bijgeloof, ook de onderworpene landstreken vervulde, en zich onder hare bewoners voortplantte.

---

(1) Barth, Ueber die Druiden der Kelten und d. Priester d. alt. Deutschen. Erlang., 1826. 125.

XVI.

Nog een enkel woord over de andere Goden en Godinnen, die op de gedenkteekenen der Matres voorkomen (1). Daar moet noodwendig eenige reden geweest zijn, waarom het vrome voorgeslacht op vele gedenkteekenen de namen van sommige hoogere wezens vereenigde: daar moet eene omstandigheid gedacht kunnen worden, die het tot de zamenvoeging van verschillende goden leidde. Maar (en dit schijnt door velen niet genoegzaam in het oog te zijn gehouden) die reden, die omstandigheid kan geheel *subjectief*, en meestal volstrekt niet *objectief* geweest zijn. Zoo behoeft men, omdat Jupiter, Hercules, Arduenna en Camulus op één bas-relief zijn uitgehouwen, daarom niet aan te nemen, dat er in het karakter, aan elk dezer hoogere wezens toegekend, iets moet gezocht worden, dat aan allen gemeen was. Hij, die het monument liet oprigten, kon wel voor zich zelven eenen geldigen grond gehad hebben, waarom hij aan hen allen te gader op hetzelfde tijdstip een zigtbaar teeken zijner hulde wilde aanbieden. Het schijnt mij daarom wat gewaagd, dat Lersch, door de vereeniging der moedergodinnen met andere godheden, het denkbeeld van Düntzer dat de Matronen eigenlijk aardgeesten waren, bevestigd acht. Wanneer wij nu de Nym-

(1) Zie Lersch, Jahrb. II. 135.

phen met Sylvanus verbonden zien (1), of met den genius loci (2), of met Epona (3), zoo mogen wij daaruit niet onvoorwaardelijk afleiden, dat er eenige sympathie tusschen de attributen dezer hoogere wezens bestaan hebbe, ten ware zulks van elders mogt blijken. Zelf moest dan ook Lersch bekennen, dat de vereeniging der Matres met Jupiter (4), tot het bewijs van deze zijne stelling niets karakteristieks bijdraagt. Hoe veel andere opschriften ging hij niet met stilzwijgen voorbij, waarvan hij hetzelfde had moeten getuigen! Hier zien wij onze godessen met *alle* goden en godinnen verbonden (5): ginds haar met Mars (6) of Apollo (7) of Neptunus (8) vereenigd: elders wederom haar in eenen adem genoemd met Minerva of Victoria (9), ja met den ons hier onbekenden Gadolus en Bedaeus (10). Zeker echter is het, dat het weinig bevreemding kon baren, dat de oprigter van een gedenkteeken aan de godessen der landstreek, die hij bewoonde, te gelijk aan Sylvanus dacht, als den beschermer der wouden: maar evenmin kan het ons verwonderen, dat An-

---

(1) Opschr. LXXVIII.
(2) Opschr. CLVIII.
(3) Opschr. LXXXVI. LXXXVII.
(4) Opschr. LXXIX—LXXXI.
(5) Opschr. XXXVI.
(6) Opschr. XXVII. LXXXVII.
(7) Opschr. LXXVII.
(8) Opschr. LXXXII.
(9) Opschr. LXXXVII. XCII.
(10) Opschr. CVII. CVIII.

tonius Julianus, die welligt na eenen verren zeetogt op het erf terugkeerde, waar hij de zijnen gelukkig gevestigd zag, naast den naam van Neptunus die der Nymphen plaatste, ofschoon ook die landelijke Nymphen met den zeegod niets gemeens hadden.

Op geen der gedenksteenen, die behalve de Moedergodinnen ook andere hoogere wezens vermelden, komen mijns inziens afdoende bewijzen voor, dat men uit die vereeniging de gevolgtrekking zoude mogen maken, dat er eenig bepaald verband tusschen de attributen dier zaamverbondene goden behoort te worden gezocht. Wanneer dus onze moeders met de straks vermelde goden, als *θεοι συμβῶμοι* of *παρέδροι* verschijnen, is dit mijns inziens niet aan eene algemeen geldende oorzaak toe te schrijven, maar aan eene ons verborgene en ook weinig ter zake afdoende drijfveer in de personen der oprigters van deze of gene altaren te wijten.

Vreemd echter mag het genoemd worden, dat nergens de Moedergodinnen in vereeniging met Nehalennia voorkomen. Daar is (wij zeiden 't reeds boven) zooveel overeenkomst in beider voorstelling, dat, zoo' zij werkelijk te gader op dezelfde plaatsen zijn vereerd en de matronendienst ook daar in zwang was, waar Nehalennia werd gehuldigd, men tot een noodzakelijk verband tusschen beider attributen schier zoude moeten besluiten.

Een enkel gedenkteeken trekt hier inzonderheid onze aandacht tot zich. Het is een der in Zeeland gevondene tempeloutaren, waarvan wij onlangs

zoo voortreffelijke afbeeldingen mogten ontvangen (1). »In het tempeltje (zegt Dr. Janssen), zitten drie vrouwen, naast elkander, op eene bank of een' troon; allen zijn even groot en gelijkend gekleed, naar het schijnt, doch zeer geschonden. Het is niet meer te beoordeelen, of en wat zij oorspronkelijk in handen gehouden hebben; doch vermoedelijk was het een mandje met vruchten, staande op haren schoot. De middelste is Nehalennia, om dat tusschen haar kleed, ter regterzijde, op den grond nog overblijfsels van den hond gezien worden, die daar oorspronkelijk moet gezeten hebben. De beide vrouwen naast haar, zijn hare gezellinnen *matres* of *matronae*, in karakter aan haar gelijk, doch van welke Nehalennia door den plaatselijken naam en door bijzondere hulde onderscheiden was."

Te betreuren is het, dat het onder deze beelden geplaatst opschrift veel heeft geleden en schier onleesbaar is geworden: slechts de volgende letters schijnen daarop nog te kunnen worden ontcijferd:

N E I H A L E
I N I
M

---

(1) Zie Dresselhuis, de Godsdienst der aloude Zeelanders uit aloude gedenkstukken, volksoverleveringen en herigten opgemaakt. Middelb. 1845. 79, 80. Janssen, de Romeinsche beelden en gedenkteekenen van Zeeland, Middelb. 1845. 52—54.

»Zeker is het (opdat wij nogmaals de woorden van straks gemelden naauwkeurigen schrijver aanhalen) dat de naam van Nehalennia in de eerste rij hoofdzakelijk begrepen is; en dat de overgeblevene letterfragmenten op den tweeden regel niet de minste grond opleveren, om gelijk wel eens geschied is, het vervolg van den naam van Nehalennia in het meervoud te lezen als *Neihalenniabus* of *Neihalenneis*. Integendeel schijnen die letter-fragmenten daar evenzeer tegen te strijden, als dat de letters op de eerste rij *Matronis* of *Matribus*, gelijk mede wel eens vermoed is, beteekenen zouden.” De hier verworpene verklaring is integendeel door Ab Utrecht Dresselhuis verdedigd, naar wiens gissing het opschrift luidde: (*Matronis*) NEEHALE(*neis*) EX IM (*perio*) I. NI.... (*lubens*) M(*erito*). Deze laatste gissing komt mij in elk geval te gewaagd voor, en zoo dezelve gegrond ware, zoude juist de uitlegging dier woorden tot groote moeijelijkheden en bezwaren aanleiding geven. Welligt heeft de tweede regel van het opschrift niet den naam van den toewijder maar dien van bepaalde moedergodinnen vermeld, op INIS uitgaande. In dezen echter durf ik mij voor als nog geene gissing, veelmin eene oordeelvelling veroorloven.

Met onze Nehalennia meen ik de bekende *fru Gaue* en Matergabia te mogen vergelijken (1). Wan-

(1) Grimm, D. M. I. 231, die aanhaalt Braunsw. Anz. 1751. 900. en Hannov. gel. Anz. 1751. 662. Müller (Geschichte und System der altdeutsche Religion, 118) heeft hier Grimm geheel gevolgd.

neer de landlieden (zoo luidt de sage) de rogge maaijen, laten zij eenige halmen staan, binden bloemen daartusschen en na voleindigden arbeid verzamelen ze zich om de nog overgelaten schoven, vatten de airen aan, en roepen driemaal uit:

Fru Gaue, haltet ju fauer,
Düt jar up den wagen,
Dat ander jar up der kare!

Nog heeft ons Grimm 't verhaal bewaard, dat in den omtrek van Hameln de gewoonte heerscht, dat, wanneer een maaijer bij 't binden eene schoof oversloeg, of iets anders op den akker liet staan, men hem spottender wijze toeriep: »scholl düt dei *Gaue frue* of de *fru Gauen* hebben?"

Elders wederom vinden wij eene andere overlevering betrekkelijk de Mater Gabia geboekt (1). Matergabiae deae (zoo luidt het daar) offertur a femina ea placenta, quae prima e mactra sumta digitoque notata in furno coquitur. Hanc post non alius quam paterfamilias vel eius coniux comedit. En elders: Cum autem nimia aestatis brevitas fruges demessas plare siccari non sinat, fit hoc sub tectis ad ignem. Tum vero precandus est illis hisce verbis Gabie deus: »Gabie deuaite pokielki, garunuleiski kirbixtu, d. i. hef de vlam op, en laat de vonken niet ter aarde neder. Hanusch, die onlangs een geleerd doch vrij duister werk over de Slavische Mythologie

(1) Zie Grimm, in Haupt, Zeitschrift fur Deutsches Alterthum, I. 140.

schreef, heldert dit punt op (1). Bij het tweede feest, zegt hij, dat is het feest van den hoogsten stand der zon, werd *Auschive* onder den naam *Gabie Diewaita*, d. i. lieve God Gabie, gebeden, om, bijaldien het graangewas door den hoogen stand der zon mogt zijn verschroeid, de Goden der vruchtbaarheid tot het verleenen van eene betere uitkomst te bewegen. Elders berigt hij, dat ook Sotwaros den naam van Gabie draagt, hetgeen zooveel beteekent als levenwekkende straal der zon. (2)

Opmerkelijk echter komt het mij voor, dat deze overleveringen op een veel later tijdsgewricht betrekking hebben, dan de eeuw, waartoe de Keulsche gedenkteekenen behooren, die de Matronae en Junones Gabiae vermelden; en dit schijnt tevens het bewijs te versterken, dat de weldadige eigenschappen, die de oude afbeeldingen aan de Moedergodinnen toekennen, later op bijzondere Godheden zijn overgebragt; terwijl de omstandigheid, dat een mannelijke Gabie in het Lithauisch bijgeloof te voorschijn treedt, uit het geheele karakter der Slavische Mythologie, waarin de vrouwelijke godheden eene ondergeschikte rol spelen, hare verklaring erlangt.

---

(1) Dr. J. J. Hanusch, die Wissenschaft des Slawischen Mythus im weitesten den altpreussisch-Lithauischen Mythus mitumfaszenden Sinne. Lemberg, Stanislawow und Tarnow, 1842, 225.

(2) Hanusch, t. a. p. 240.

neer de landlieden (zoo luidt de sage) de rogge maaijen, laten zij eenige halmen staan, binden bloemen daartusschen en na voleindigden arbeid verzamelen ze zich om de nog overgelaten schoven, vatten de airen aan, en roepen driemaal uit:

Fru Gaue, haltet ju fauer,
Düt jar up den wagen,
Dat ander jar up der kare!

Nog heeft ons Grimm 't verhaal bewaard, dat in den omtrek van Hameln de gewoonte heerscht, dat, wanneer een maaijer bij 't binden eene schoof oversloeg, of iets anders op den akker liet staan, men hem spottender wijze toeriep: »scholl düt dei *Gaue frue* of de *fru Gauen* hebben?"

Elders wederom vinden wij eene andere overlevering betrekkelijk de Mater Gabia geboekt (1). Matergabiae deae (zoo luidt het daar) offertur a femina ea placenta, quae prima e mactra sumta digitoque notata in furno coquitur. Hanc post non alius quam paterfamilias vel eius coniux comedit. En elders: Cum autem nimia aestatis brevitas fruges demessas plare siccari non sinat, fit hoc sub tectis ad ignem. Tum vero precandus est illis hisce verbis Gabie deus: »Gabie deuaite pokielki, garunuleiski kirbixtu, d. i. hef de vlam op, en laat de vonken niet ter aarde neder. Hanusch, die onlangs een geleerd doch vrij duister werk over de Slavische Mythologie

(1) Zie Grimm, in Haupt, Zeitschrift fur Deutsches Alterthum, I. 140.

schreef, heldert dit punt op (1). Bij het tweede feest, zegt hij, dat is het feest van den hoogsten stand der zon, werd *Auschive* onder den naam *Gabie Diewaita*, d. i. lieve God Gabie, gebeden, om, bijaldien het graangewas door den hoogen stand der zon mogt zijn verschroeid, de Goden der vruchtbaarheid tot het verleenen van eene betere uitkomst te bewegen. Elders berigt hij, dat ook Sotwaros den naam van Gabie draagt, hetgeen zooveel beteekent als levenwekkende straal der zon. (2)

Opmerkelijk echter komt het mij voor, dat deze overleveringen op een veel later tijdsgewricht betrekking hebben, dan de eeuw, waartoe de Keulsche gedenkteekenen behooren, die de Matronae en Junones Gabiae vermelden; en dit schijnt tevens het bewijs te versterken, dat de weldadige eigenschappen, die de oude afbeeldingen aan de Moedergodinnen toekennen, later op bijzondere Godheden zijn overgebragt; terwijl de omstandigheid, dat een mannelijke Gabie in het Lithauisch bijgeloof te voorschijn treedt, uit het geheele karakter der Slavische Mythologie, waarin de vrouwelijke godheden eene ondergeschikte rol spelen, hare verklaring erlangt.

(1) Dr. J. J. Hanusch, die Wissenschaft des Slawischen Mythus im weitesten den altpreussisch-Lithauischen Mythus mitumfaszenden Sinne. Lemberg, Stanislawow und Tarnow, 1842, 225.

(2) Hanusch, t. a. p. 240.

XVII.

En op welke wijze werden deze moedergodinnen vereerd? Geheel gelijk andere godheden van den eersten rang. Zoo vinden wij hare *heiligdommen* (fana) genoemd (1), zoo zien wij Eutyches haar een *godshuis* (aedes) met een altaar oprigten (2): zoo zien wij ter harer eere door Vesta Celerina een tempel, mat een voorportaal (porticus) en eene bewaarplaats (custodiarium) wijden (3). Een oude muur met ingang, voorportaal en bijbehooren (murum cum introitu et porticum cum accubito) werd de Silvanen door Caius Antonius Valentinus geheiligd (4), en een omheind stuk land viel haar van wege zekeren Sextus te beurt (5). Op een tempel schijnt ook het van de Termunes gewagend opschrift (6) te doelen, terwijl elders haar altaar onder eene soort van hoogdak (tegurium) werd geplaatst (7). Elders wederom liet een veteraan van de tiende Legioen een rei boomen rondom haren tempel plaatsen (8). Hetgeen wij aanvoerden, zoo nopens de vereenigde hulde aan de hoogste Goden en de Moedergodinnen

(1) Opschriften, LXVII. LXIX.
(2) Opschr. XIII.
(3) Opschr. XV.
(4) Opschr. XCV.
(5) Opschr. III.
(6) Opschr. CVI.
(7) Opschr. CXIII.
(8) Opschr. CLVIII.

op dezelfde gedenkteekenen toegebragt, als tot staving van de hooge eer, waarin de Matronen en Matres stonden, kan tevens strekken, om het gevoelen te weêrleggen van dezulken, die haar slechts voor *vergode priesteressen* houden.

Dit denkbeeld is wijd en zijd in veele oudheidkundige werken verspreid, ja zelfs door geleerde schrijvers in onze dagen gehuldigd. »De priesters en priesteressen, zegt Roijaards (1), waren de tolken der Goden. Bij de Franken vindt men opperpriesters, toovenaars en toovenaressen, die de magie beoefenden (*Matres*, *Matronae*, *Druidae*). Ook bij de Friezen, vinden wij ze, gelijk onder de waarzegsters eene *Velleda* geroemd wordt." Dat er zoodanige voorzeggende vrouwen onder het voorgeslacht gevonden werden is overbekend: de namen van Aurinia, Ganna en Jettha zijn beroemd geworden, en Schütz heeft ons daarvan eene menigte voorbeelden uit de oudste geschiedkundige bronnen opgezameld; maar zouden wij daarom een noodwendig verband tusschen deze op den landzaat en den vreemdeling zoo grooten invloed uitoefenende vrouwen, en de weldadige Godinnen des levens mogen aannemen? zouden de Druidinnen en de Matronen voor gelijksoortige wezens zijn gehouden, en Arete eene opperpriesteresse onder de eerstgenoemden, zelf aan de Nymphen hare eerbiedige hulde hebben toege-

---

(1) Roijaards, Geschiedenis der invoering en vestiging des Christendoms in Nederland, 3e druk, Utrecht 1844, 73.

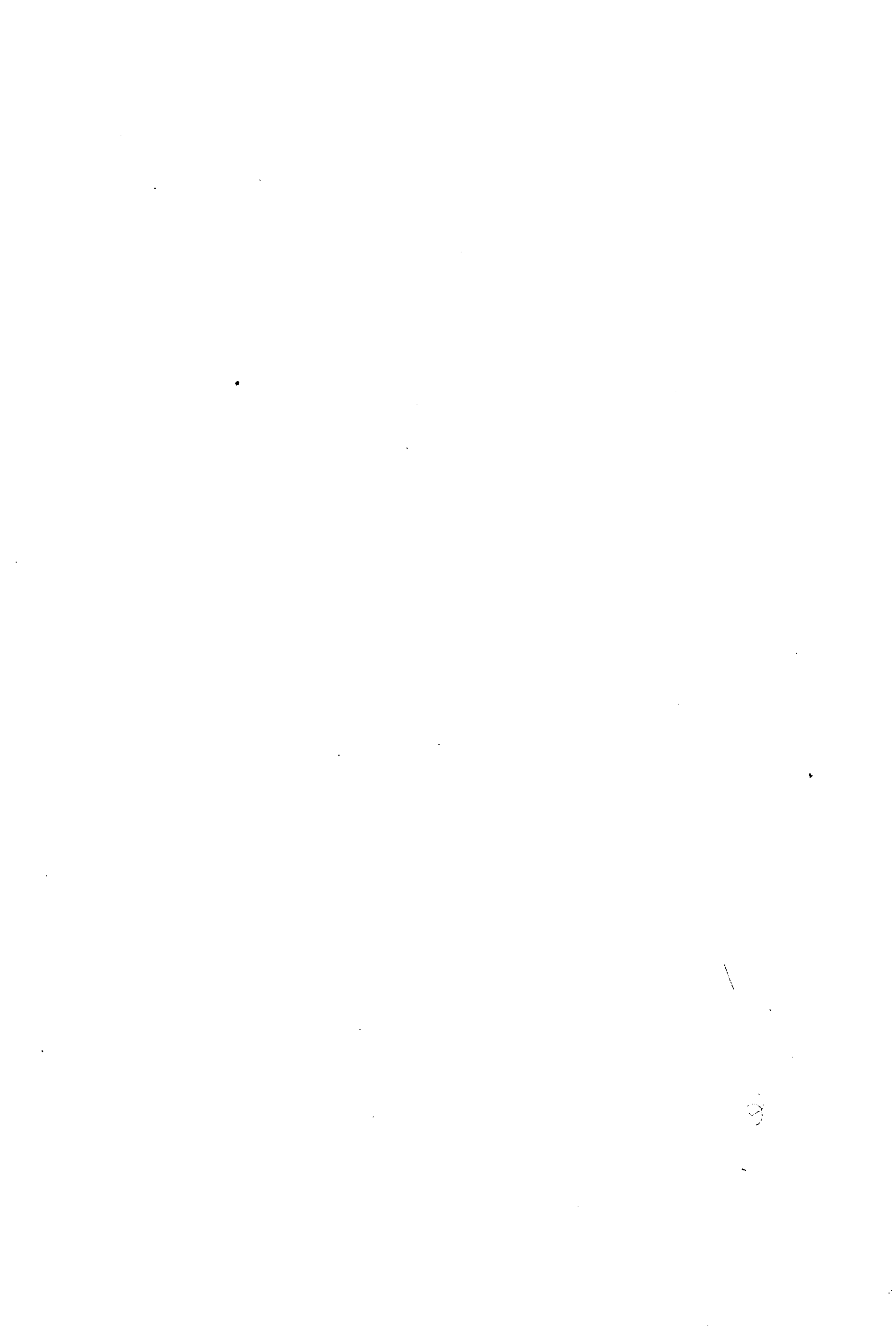
bragt? De tijd, waarin Velleda en Aurinia bloeiden, was juist het tijdperk der zuiverste vereering, die wij de Moedergodinnen zien toegebragt, en de levende taal der Romeinen heeft ons het stomme bijgeloof des voorgeslachts in duidelijke trekken gemaald.

De gedenkteekenen, door ons medegedeeld, stellen ons de moederdienst gedurende een tijdvak van bijna drie eeuwen, de eersten onzer tijdrekening, helder voor oogen, en wij vinden daarop geen enkel spoor, van godsdienstige hulde door de levenden toegebragt aan die afgestorvenen, wier aardsch bestaan zich door eene schier ongeloofelijke wonderkracht en de toejuiching van den tijdgenoot had gekenmerkt.

Geenszins echter mag men onzes inziens miskennen, dat zoowel de geschiedenis als de gedenkteekenen ons den eerbied schetsen, die de voorvaderen aan de vrouwelijke kunne in ruime mate bewezen. Gelijk in den strijd de keltische vrouwen het pleit door haren schranderen geest beslechteden, werd in de volksvergadering de raad der priesteresse ingewonnen: gelijk vrouwelijke wezens in het volksgeloof van den Germaan de wieg zijner kinderen beschermden, werd aan deze ook de tol der dankbaarheid betaald voor alle de weldaden, die de eindeloos voortbrengende moeder natuur uit haren schoot te voorschijn bragt. Langzamerhand werden in het volksgeloof verhalen en sagen uit vroegere eeuwen ingeweven, en de dooreenmenging der vroegere denkbeelden, aangaande plaatselijke en persoonlijke be-

schermsters, met de volksoverlevering, die de wonderdaden der waarzegsters opsierde, deed in de middeleeuwen die toovergodessen, Feeën en Witte Wijven te voorschijn treden, wier huiveringwekkend gefluister zelfs de taal des Christendoms niet verstommen kon.

Wij moeten hier den draad onzes onderzoeks afbreken. De tooversloten, waarvan zoovele overleringen in Duitschland, Frankrijk en België gewagen, mogen wij thans niet binnentreden, noch ook tusschen de Drentsche hunnebedden de Witte Vrouwen opsporen. Maar, gelijk die heide woest en dor is, moet ook tot hiertoe deze akker des onderzoeks schier onbebouwd, genoemd worden; en wie het Noorden des Vaderlands rondtrekt, en de plaatsen weet te vinden, waar de herinnering aan het voorvaderlijk bijgeloof levendig bewaard is, hij zal op den vaderlandschen bodem een schat van kennis opdoen en eene menigte bouwstoffen vergaderen, die wij noode door den vreemdeling ons het eerst zouden zien aangewezen.

OPSCHRIFTEN.

OPSCHRIFTEN.

I.

IN
HONORĒ
DOMVS DIVI
NAĒ DIS MAIRABVS
VICANI VICI PACIS

In honorem domus divinae. Diis Mairabus vicani vici pacis.

Basrelief te Metz gevonden, hetwelk op den voorgevel van een tempel drie godinnen voorstelt, die vruchten dragen, waarboven het opschrift is geplaatst.

Vgl. Gruter, Thes. 92. I. Keysler, Antiq. Septentr. et Celt. 275 et 394. Meurisse, Hist. d. Eveq. de Metz, 9. Montfaucon, Antiq. expliq. II. 433. Martin, la Réligion des Gaulois, II. 147. Banier, Diss. 35. Schoepflin, Alsat. illustr. I. 437, Haeffelin, Beitr. z. Gesch. d. Deutschen Alterthümer, in Act. Acad. Pal. V. I. 67. Orelli, Inscr. Lat. I. 362. 2097. Steiner, Cod. Inscr. II. 172. 989. Schreiber, die Feen in Europa, 56, not. 62.

Alle de aangehaalde schrijvers deelen dit opschrift geheel gelijkvormig mede: alleen heeft Schoepflin in den tweeden regel het woord HONOREM zonder ver-

korting; hetgeen ongetwijfeld even onjuist is, als de opgave van Martin, bij wien het verkortingsteeken boven de letter E ontbreekt.

In den vierden regel hebben de meeste schrijvers DIS, Schreiber DIIS: waarschijnlijk echter is op het gedenkteeken zelf de dubbelde I leesbaar, gelijk Schoepflin die herhaaldelijk uitdrukt. I. 437. 478.

Quinta linea (zegt Keysler) NAEHIS scriptum putabam, ac descriptorum incuria D in locum literae H suffectum, ductibus horum characterum non adeo dissimilibus. Falsam verum hanc coniecturam esse mox deprehendi.

Opmerking verdient de vereeniging van personen, die aan de Mairen dit gedenkstuk wijdden: het waren de gezamenlijke bewoners van de Vredestraat. De te Metz gevondene gedenkteekenen maken nog van andere straten dezer stad gewag, en op een derzelven worden vijftien personen opgenoemd, die allen in de Eerestraat (Vicus Honoris) woonden. Te onregte schijnen dus sommigen hier aan een afzonderlijk dorp of buurtschap te denken.

Belangrijk vooral zijn de afbeeldingen der Godessen zelven, die onder de opschriften worden gevonden. Het drietal is staande afgebeeld: allen zijn zij in eene soort van stola gehuld met ontbloote armen. De middelste en de ter harer linkerhand staande hebben beiden eene soort van diadeem op het hoofd, en (gelijk ik boven zeide) vruchten in hare regterhand, die Schreiber (welligt ten onregte) voor rozen houdt. Behalve de middelste heffen zij met de linkerhand het kleed omhoog. Zij die ter regterzijde staat, heeft noch tooisel op de krullende lokken noch vruchten in hare hand: maar zij schijnt met de vinger op den schat te wijzen, dien ze in haar opperkleed verborgen houdt.

II.

H. D. D.
DEABVS MAIR....
IVLIVS REGVLVS MI
LES LEGIONIS VI
ANTONINIANE A
ABSARTVS EX VO
PRO SE ET SVIS
V. S. L. M.

In honorem domus divinae. Deabus Mairabus Julius Regulus, miles legionis sextae Antoninianae Augustae, Absartus, ex voto pro se et suis votum solvit lubens merito.

Opschrift te Langres (Urbs Lingonum) ontdekt.

Vgl. Gruter, Thes. 92. 2. Martin, Relig. d. Gaul. II. 149. Banier. Diss. 42, Keysler, Antiq. Sept. 407. Schreiber, die Feen, 56.

Aan den eersten regel ontbreekt de eerste letter I.; in den tweeden mist men de vier laatste letters ABVS, die echter bij Martin en Banier insgelijks voorkomen; vermits evenwel deze alleen uit Gruter schijnen te hebben geput, meen ik hunne mededeeling voor min juist te mogen houden. Ook vermeldt Martin, dat er oudheidkundigen zijn, die hier MATRABVS lezen: hiervan vond ik nergens eenig spoor, terwijl daarentegen in het straks mede te deelen opschrift, sommigen de naam der Mairae willen herstellen. Over het gevoelen van Lersch is in de Verhandeling zelve in het breede gesproken.

6 Keysler leest: ABSARIVS.

III.

MATRABVS ACRV.
EX MACERIE CIRC
VMDVCTVM SEXT
VS CLEMENTIS FIL.
V. S. L. L. M.

Matrabus agrum ex macerie circumductum Sextus Clementis filius, votum solvit laetus lubens merito.

Steen in eene kloostermuur te Ell niet ver van Straatsburg.

Vgl. Schoepflin, Alsat.. illustr. I. 478. Orelli, Inscr. Lat. I. 360. 2080. Steiner, Cod. Inscr. I. 85, 141.

1. Ook Orelli heeft: ACRV, en verklaart het woord door *sacrum*. Steiner leest AGRV.

IV.

MATRABVS A
VG. MARTIALIS
AVGG. NN. VER. E
X. DISP. EX VOTO
MONITVS.

Matrabus Augustis Martialis Augustis numinibus verna ex dispensatore, ex voto monitus.

Gedenkteeken te Besançon ontdekt.

Vgl. Dunod, Mercure Suisse, Janv. 1743. 18. Orelli, Inscr. Lat. I. 361. 2091.

4. De verklaring van Orelli door verna ex dispensatore, is mijns inziens niet boven alle bedenking verheven. De dispensatores toch behoorden tot de hoogere rangen der slaven, en uit dezelve konde men moeijelijk tot eenen verna verheven worden. De echte beteekenis van verna heeft ook alleen op geboorte, geenzins op een' aangenomen rang betrekking. Misschien moet men hier

verna opvatten in den min gebruikelijken zin van *vrijgelaten slaaf*, waarin het ook voorkomt in L. 15. D. de aur. et argent. Of is ook vernâ hier in den ablativus geplaatst?

V.

MATRA
BVS. SACR
VM. OSCIA
MESSORI
ACIA V. S. L.
M.

Matrabus Sacrum. Oscia Messoriacia votum solvit lubens merito.

Ontdekkingen mij onbekend.

Vgl. Mémoires de l'Acad. de Besançon, I. 146. Schreiber, die Feen in Europa, 59. 78.

VI.

MATRABVS
V. S. L. M.
EVNEOS SEX.
AFRANI L.

Matrabus votum solvit lubens merito Euneos Sexti Afrani libertus.

Altaar te Vaison gevonden.

Vgl. Spon, Misc. 105. Keysler, Antiq. Sept. et Celt. 386.

VII.

GEN. SCHO
B BSVBOC
IVIIANLEO
AVG... TRAB
APMIHAAN
IVTVALN

Opschrift te Thord, niet verre van Weissenburg in Hongarye (Alba Julia), ontdekt. De verklaring zal wel onmogelijk blijven, zoo lang geene naauwkeurige afschriften zijn bekend gemaakt. Gruter (Thes. 105. 5.) en Keysler (Antiq. Sept. 389.) deelen hetzelve mede. Indien tusschen de lettergrepen AVG en TRAB in den vierden regel niet een s (gelijk Gruter heeft), doch MA te lezen is, zoude men met Keysler aan de gewone uitdrukking *augustis matrabus* mogen denken.

VIII.

SAPPIENA
LYCHNIS
MATRIS
N. S. L. M.

Sapienna Lychnis matris votum solvit lubens merito.

Lyonsch opschriftdoor Spon gezien en afgeschreven.

Vgl. Gruter, Thes. 90. 5. Spon, Antiq. et Curios. de Lyon, 194. Miscell. erud. Antiq. 106. Keysler, Antiq. Septentr. 385. Martin, Relig. d. Goul. II. 159.

1. Schreiber (die Feen in Europa 38, 76) schrijft SAPPIENNA met NN: waarschijnlijk ten onregte.

2. De letter H schijnt op het gedenkteeken slechts ten halve uitgedrukt, gelijk meermalen.

IX.

MATRIS
AVGVSTIS
D. D. IMARIVS
MESSVLVS
RESTITVIT
EX VOTO.

Matris Augustis, *diis deabus*, *Imarius Messulus restituit ex voto*.

Altaar te Vienne ontdekt.

Vgl. Gruter, Thes. 90. 2. Keysler, Antiq. Septentr. 379.

1. Sommigen lazen hier MATRIBVS: tegen de duidelijke letter van het gedenkteeken.

2. Keysler vermeldt dat in een handschrift van den Canonicus Dagerath AUGUSTISS stond geschreven.

3. De uitdrukking diis deabus *achter* matris augustis is vreemd, en komt, zoover ik weet, nergens elders voor. De verklaring door *dat dedicat*, zoude met het onmiddelijk volgende *restituit* ook kwalijk stroken. Zoude men ook IBLIOMARIVS moeten lezen? Een Aulus Ibliomarius Oppius komt bij Lersch (Centralm. III. 101. 74) voor: en uit Luxemburg worden twee opschriften medegedeeld, waarvan het een eenen Lucius Censorinius Ibliomarius curator civitatis Treverorum, het andere eene Ibliomaria Sacerdos vermeldt. Ik wil echter aan deze mijne gissing geene overwegende waarde gehecht hebben, en had dezelve moeten terugnemen voor de opmerking, mij door Dr. Janssen medegedeeld, dat men misschien dezen regel door D(i)Dius IMARIVS moet verklaren. Chorier (Recherches s. l. Antiq. de Vienne, III. 260) las: D. DIMARIVS: Pighius L. MARIVS.

4. Golnitz (Itinerar. 446) las: M. ESSVLIVS.

X.

MATRIS AVG. EX S. STIPE ANNVA. X. XXXV. et D.

Matris augustis ex sua stipe annua, X, XXXV et D.

Opschrift in Noord-Italien gevonden. De twee eerste letters zijn onleesbaar.

Vgl. Mém. de Trevoux, a. 1730, 475, 482. Bimard, Epist. in Muratori, Nov. Thes. I. 123.

XI.

MATRIS AVG.
L. DEXTRIVS
APOLLINARIS.

Matris Augustis Lucius Dextrius Apollinaris (votum solvit lubens).

Altaar te Lyon gevonden.

Vgl. Gruter, Thes. 89. 12. Keysler, Antiq. Septentr. 383.

Het is naauwelijks de moeite waard te herhalen, dat Paradisius het tweede woord door *auguris* verklaarde, en aan de moeder eens vogelwigchelaars dacht.

XII.

MATRIS AVG.
MASTONIA
BELLA
V. S. L. M.

Matris augustis Mastonia Bella votum solvit laeta merito.

Het is onzeker, of er twee opschriften bestaan van vorengemelden inhoud, dan wel of eene misvatting tot onjuiste mededeelingen aanleiding heeft gegeven. Keysler brengt het altaar tot Lyon, Steiner tot Xanten.

Vgl. Gruter, Thes. 90. 2. Keysler, Antiq. Sept. et Celt. 382. Huepsch, Epigramm. 33. 33 Steiner, Cod. Inscr. Rh. II. 21. 649.

1. Bij Steiner is AVG naar de tweede, ONIA naar de derde regel verplaatst.

4. Deze regel komt bij Gruter niet voor: wel bij Keysler, die de opgave volgde van Spon, Rech. d. Antiq. de la ville de Lyon, 90.

XIII.

MATRIS AVG.
IN HONOREM
DOMVS SAEDIORVM
EVTYCHES C. LIB.
AEDEM. CVM ARA
DAT.

Matris augustis in honorem domus Saediorum Eutyches Caii libertus aedem cum ara dat.

Opschrift te Lyon ontdekt.

Vgl. Gruter, Thes. 90. 3. Spon, Antiq. et Curios. de Lyon, 41. Keysler, Antiq. Sept. et Celt. 384. Schreiber, die Feen, 58. 76.

Gruterus had uit de handschriften van Verderius dit opschrift zeer onjuist medegedeeld, en is daarin nog door Schreiber gevolgd, ofschoon reeds Spon eene meer naauwkeurige lezing bekend maakte.

3. SAEDIORVM. Gruter heeft: SEDIORVM. Domus Saediorum (zegt Keysler) in cujus honorem Eutyches Caji libertus aedem sacram cum ara dat, inter illustres veteris Lugduni familias dubio procul computanda.

4. Schreiber heeft: EYTICHE en mist de letter C. Het eerste woord moet in elk geval verbeterd worden.

XIV.

MATRIS
AVGVSTIS
CATILIVS
SEDVLVS
EX VOTO.

Matris augustis Catilius Sedulus ex voto.

Altaar te Lyon gevonden. Ook elders zoude een tweede altaar bestaan, hetzelfde opschrift dragende: het is echter waarschijnlijk, dat de verplaatsing van dit gedenkteeken van de eene stad naar de andere tot eene misvatting aanleiding heeft gegeven.

Vgl. Gruter, Thes. 90. 5. Menestrier, Hist. de Lyon, 129. Keysler, Antiq. Septr. 381.

2. Op de afbeelding van het gedenkteeken bij Gruter en Keysler leest men: AVGUSTVS: dat door laatstgenoemden oudheidkundige teregt is verworpen.

3. De lezing van dezen regel is verschillend geduid geworden. Bij Gruter vindt men C. TITIIS, 't geen blijkbaar verkeerd is. In het handschrift van Verderius werd C. ATITIVS gelezen. Anderen wederom verbeteren: C. TITIVS. De boven medegedeelde lezing is die van Chorier en Spon (Rech. s. l. Antiq. et curios. d. l. ville de Lyon, 88), die zelven het gedenkteeken zagen. En laatstgenoemde, (hij moge al somwijlen in de verklaring van Grieksche gedenkteekenen minder gelukkig zijn geweest), zal men doorgaands in de uitlegging van Latijnsche opschriften gerustelijk kunnen volgen.

XV.

VESTA. T. F. CELERINA
MATRVBVS. TEM. PORTIC
CVSTODIARIVM D. S. P.

Vesta Titi filia Celerina matrubus templum, porticum, custodiarium de suo posuit.

Steen te Ascoli in Italie gevonden.

Vgl. Murat. Nov. Thes. I. 147. 6. Schreiber, Feen in Europa, 57, 58.

XVI.

MATRIBVS. ADCVLTVS
VASSEDON. S. F. V. S. L. M.

Matribus Adcultus Vassedon salutum faciens votum solvit lubens merito.

Altaar te Vaison gevonden.

Vgl. Spon, Miscell. erud. Antiq. 105. Keysler, Antiq. Sept. 385. Reinesius, Synt. 188, 174.

Laatstgenoemde verbeterd hetzelve aldus:

MATRIBVS AVGVSTIS
VAS. VOCONT. V. S. L. M.

In de tweede regel zal men de beide woorden dan moeten verklaren door: *Vasio Vocontiorum.* Keysler keurt ook de verandering van ADCVLTVS in AVGVSTIS goed. Dezelve schijnt echter wat stout, daar Spon zelf AD CVLTVS las. Moeten ook deze twee woorden niet verbonden worden tot één eigennaam? Of wilde Vassedon te kennen geven, dat bij dit gedenkteeken aan de moedergodinnen *ter harer vereering* wijdde? De pluralis blijft mij hinderen.

XVII.

DEAB.
MATRIB. Q. LO . .
. . CL. QVIN
TIANVS . . . COS
V. S. L. M.

Deabus Matribus Quintus Lo. . . Claudius Quintianus, (beneficiarius) consulis votum solvit lub ens merito.

Altaar door Camden te Binchester in Durham gezien.

Vgl. Camden, Britann. I. 313. Gruter, Thes. 90. 8. Keysler, Antiq. Sept. 392.

2. Ik ben Camden, als den eenigen testis ocularis gevolgd. Keysler heeft: MATRIB. Q. JO.

4. Dat hier de letters B. F. zijn uitgesleten, is teregt opgemerkt door Reinesius, Epist. ad Hoffmannum et Rupertum, 82.

XVIII.

MATRIBVS
TER
MEGISTE
V. S. L.

Matribus Termegisteus votum solvit lubens.

Gedenksteen te Segobriga in Spanje gevonden.

Vgl. Gruter, Thes. 90. 7. Ambr. de Morales, Les Andiguedades de las ciudados Espanna, (Alcala de Henares 1575) 18, aangehaald bij Keysler, Antiq. Sept. 387.

XIX.

DEIS MATRIBVS
M. INGENVI
VS ASIATICVS
DEC. AL. AST.
SS. L. L. M.

Deis Matribus Marcus Ingenuius Asiaticus, decurio alae Asturum, susceptum solvit lubens laetus merito.

Altaar, gevonden door Camden ten jare 1603 te Ribchester of Riblechester in Lancasshire gevonden. Het is het grootste en schoonste gedenkteeken, dat Camden immer zag.

Vgl. Camden, Brit. 319. Orelli, Inscr. Lat. I. 360. 2076. Schreiber, Feen, 56. 64. Keysler, Antiq. Septentr. 392.

4. Keysler verklaart het laatste woord door *Astiferorum*, waardoor dan hetzelfde zoude zijn te kennen gegeven, wat de Notitia Dignitatum door *lanciarii* en *hastati* verstaat. Tot ondersteuning van zijn gevoelen, brengt de schrijver een gedenkteeken uit Vienne bij:

SIG. GENII
NVMERIVS
EVPREPES
MAGIST
ASTIFEROR.
D. D.

Maar men vergete niet, dat in dit opschrift waarschijnlijk de H. of aan het einde van vs. 4 of in den aanvang van vs. 5 is weggesleten.

5. Orelli heeft MM.

XX.

MATR. AVG.
PH. EGN. MED.

Matribus Augustis Philippus Egnatius Medicus.

Basrelief te Aisnai gevonden. Ook op dit gedenkteeken zijn drie zittende vrouwen afgebeeld. De middelste houdt (volgens Banier) een hoorn des overvloeds in de eene hand, in de andere een' appel, terwijl ze vruchten op hare knieën draagt. De beide anderen hebben enkel een appel in de hand. Volgens Keysler hangt de hoorn des overvloeds over de linkerschouder, terwijl allen in beide handen appelen dragen.

Vgl. Reines. Synt. 187. 173. Menestrier, Hist. de Lyon, 7. Martin R. d. G. II. 148. Banier, Diss. 35. Keysler, Antiq. Sept. 383. Orelli, Inscr. I. 360. 2078.

Martin heeft alleen MAT. AVG.: Reinesius:

M. ATR. AVG.

Dit laatste is echter kennelijk onjuist.

2. Reinesius verklaart deze letters door Philogenes: Orelli (naar Hagenbuch) door Phlegon. Het is onduidelijk, of aan de H op het altaar een I is verbonden.

Bij Menestrier en Banier is het eerste woord PIE gegeschreven. Vgl. Schreiber, die Feen. 59. 77. Daarentegen heeft Martin PHE, Reinesius PHL., Keysler, PIE. Sommigen hebben het opschrift (misschien wel te regt) in één regel medegedeeld.

De uitlegging van het laatste woord, levert ook eenige moeijelijkheid op. Terwijl Reinesius en Orelli beiden hetzelve door *medicus* verklaren, geeft Martin aan de uitlegging *Mediomatrix* voorkeur.

XXI.

MATRI. AVG.
PRO SALVTE IMP.
CAES. M. ANTONI
GORDIANI PII
FELICIS AVG.
M. ANTONIVS
EQ. R. DEC. M. APVL.
SACERDOS. ARAE
AVG. N.
CORONATVS. DAC.
III D. D.

Matribus Augustis pro salute Imperatoris Caesaris Marci Antonini Gordiani Pii Felicis Augusti Marcus Antonius, eques romanus, decurio municipii Apuli, sacerdos arae augustorum numinum coronatus Dacicus tertium, dat dedicat.

Altaar te Werhel (volgens anderen Ostroch) in Zevenbergen ontdekt.

Vgl. Gruter, Thes. 89. 11. coll. 57. 5. Keysler, Antiq. Sept. 388. Muratori, Nov. Thes. I. 155. 2. Maffei, Mus. Veron. 248. 5. Orelli, Inscr. Lat. 1. 372. 2171.

Vreemd is het, dat de anders zoo naauwkeurige Orelli niet heeft opgemerkt, dat volgens Gruter en Keysler dit gedenkteeken een altaar der matres is geweest. Op het voetspoor van anderen leest hij daarentegen in den eersten regel:

MARTI AVG.

Eene naauwkeurige vergelijking van het door Wolfgang Lazius aanschouwde gedenkteeken, zal hier alleen kunnen beslissen.

6. Tusschen regel 6 en 7 moet volgens Muratori nog het woord VALENTINVS worden ingelascht.

10. Een ander voorbeeld van eenen *Coronatus*, en wel *Tuscus* et *Umbricus*, vindt men bij Muratori, t. a. p. Coronatus (zegt deze) nihil aliud mihi fuisse videtur, nisi Stephanophorus Graecorum, in eorum monumentis saepe recurrens.

XXII.

DIS MATRI
B. PRO SALV
TE M. AVREL
ANTONINI
AVG. IMP.
. . . . .
. . . . .
LVBENS M
OB REDITV.

Diis Matribus pro salute Marci Aurelii Antonini Augusti Imperatoris . . . . . lubens merito ob reditum.

Altaar in het bisdom Durham aan de zuideroever van de Tyne, niet ver van Shields, gevonden.

Vgl. Lister, in Philos. Transact. 1682. No. 145. Gale, Comment. ad Antonini Iter. Brit. 9. Keysler, Antiq. Septentr. 391. Muratori, Nov. Thes. I 73. 4. 111. 2. Orelli, Inscr. Lat. I. 360 2077.

1. Keysler heeft alleen IS in het eerste woord. Muratori heeft: IS, MAR, en stelt de nupsis erachtens onaannelijke verklaring voor door *Isidi*, *Marti*. Elders wederom heeft hij: IS MATR, en verklaart: Isidi Matri Bonae, enz. Het schijnt mij echter duidelijk, dat de eerste letter ten onregte door sommigen voor onleesbaar is gehouden.

3. De syllabe AV schijnt niet op het gedenkteeken voor te komen, en deze regel aldus te zijn geschreven:

TE M R Æ

XXIII.

T. POMP. FEL.
MATRIB.
V. S. L. M.

Titus Pomponius Felix Matribus votum solvit lubens merito

Altaar te Aix in Provence gevonden, en hetwelk aldaar in der tijd onder den raadsheer Thomassin de Mazaugues berustede.

Vgl. Spon, Misc. 105. Keysler, Antiq. 387.

1. Keysler heeft POM.; echter ten onregte, en welligt bij vergissing; daar hij zelfs den vorm van het gedenkteeken naar den ruwen omtrek, door Spon afgebeeld, volgens dezen wedergeeft. De voornaam doet mij dit woord door Pomponius, niet door Pompejus verklaren.

XXIV.

MATRIBVS
MILITES
VEXILL..IO
LEG. XXVI
BRITTON.
V. S. L. L. M.

Matribus milites vexill(at)io legionis vicesimae sextae Brittonum votum solvit lubens laeta merito.

Altaar in Schotland bij de muur van Severus gevonden.

Vgl. Spon, Misc. erud. Antiq. 105. Schreiber, die Feen in Europa, 51. 49.

4. 6. Eene vexillatio Britannica komt ook voor op zes steenen, bij Nymegen gevonden, thans berustende in het Museum van Oudheden te Leyden. Vgl. Janssen, Inscr. Gr. et Lat. 127.

XXV.

MATRIBVS
V. S. L. M.
Q. ABVDIVS
FRONTONIS L.
THEODOTVS.

Matribus votum solvit lubens merito Quintus Abudius, Frontonis libertus, Theodotus.

Altaar te Vaison ontdekt, en naar de handschriften van Colomby door Spon beschreven.

Vgl. Spon, Miscell. erud. Antiq. 105. Keysler, Antiq. Septentr. 185.

XXVI.

MATRIBVS
SVIS
SIMILIO MIL
ES EX CASSE GE
RMANICA PED
PLERCRESIMI
V. S. L. L. M.

Matribus suis Similio miles ex c(l)asse Germanica peditum pleromariorum Cresimi, votum solvit laetus lubens merito.

Altaar bij Andernach gevonden.

Vgl. Hüpsch, Epigr. 17. 56. Lersch, Centralmus. III. 84. 145.

4. 5. Wij achten de verklaring en aanvulling van Lersch hoogst gelukkig. Bij Muratori vinden wij, (811. 1.) een gedenkstuk uit Arles:

D. M.
L. DOMIT. DOMITIANI
EXTRIERARCH. CLASS. GERM.
P. F. COCCEIA VALENTINA
CONIVGI PIENTISSIM.

Vgl. Orelli, Inscr. Lat. II. 130. 3600.

Eveneens komt op gedenkteekenen, voor eene classis Britannica, bij Orelli, II. 130. 3601. 3603. classis Moesica, ald. 3601. 3602. Pannonica, ald. 3601. praetoria Ravennas, ald. 1676. 3593. 3598. praetoria Misenensis, ald. 3594—3596. Syriaca, ald. 3604.

6. Lersch merkt op, dat er duidelijk PIER of PLER op op het altaar te lezen staat. De verklaring door Pleromarii is mijns inziens gewaagd. Vooreerst toch komt dit woord tot hiertoe slechts eenmaal voor, te weten op een gedenkteeken uit de colonia Ostiensis, bij Visconti, Opere varie, IV. 56:

TI. CLAVDIO SEVERO ET C. AVFIDIO VICTO
ORDO CORPORATOR. LENVNCVLA . . . .
PLEROMARIORVM. AVXILIARIOR. OSTEN . . .
PATR.
QQ.
PLEBS. caet.

Vgl. Orelli, Inscr. Lat. II. 217. 4204. Ten anderen is de zamenvoeging van de woorden *pleromarii* et *pedites* minstens vreemd. Of bestaan de scheepstroepen wel uit andere krijgers dan uit voetvolk?

XXVII.

DEO
CEAIIO AVR
M. RTI ET MS
ERVCACIO PRO
SE ET SVIS V. S.
L. L. M.

Deo Ceaiio . . . , Marti et Matribus, Erucacio pro se et suis votum solvit lubens laetus merito.

Altaar te Wardul in Cumberland gevonden.

Vgl. Banier, Diss. 44. Cambden, Brittannia, 329. ed. Gibson, II. 174. Orelli, Inscr. Lat. I. 151. 1981. 2177.

1. Banier mist de beide eerste regels.
2. Orelli gist: Au(gusto).
6. Orelli heeft alleen L. M.

XXVIII.

MATRONIS
L. S. A.
V. S. L. M.

Matronis Lucius Sextus A . . . votum solvit lubens merito.

Gedenksteen te Vicomercato niet verre Milaan gevonden. Arula (zegt Gruter) cuius latere hinc inde patina et poculum.

Vgl. Gruter, Thes. 1016. 5. Keysler, Antiq. Sept. 413. Muratori, Nov. Thes. 93. 6.

2. Keysler verklaart deze letters door Lucius Statius Amandus, van wien ook melding gemaakt is op een ander gedenkteeken bij Gruter, Thes. 53. 3.

XXIX.

MATRONIS Q. MI
NITIVS VINDEX
V. S. L. M.

Matronis Quintus Minitius Vindex votum solvit lubens merito.

Opschrift door Alciatus te Angleria (Saluzzo) gezien.

Vgl. Gruterus, Thes. 1016. 6. Reinesius, Synt. 212. 222. Keysler Antiq. Septentr. 414.

Reinesius vond in de Langermansche handschriften:

MATRONIVS OMI
NITINIS VIRIDEX
V. S. L. M.

Teregt zag hij, dat hier aan de moederdienst behoorde gedacht te worden, en verbeterde derhalve:

MATRONIS OMI
NICINIS

Echter vindt men nergens elders sporen van den geest der profecy, aan de matronen toegeschreven, op de gedenkteekenen uitgedrukt; zoodat wij de Grutersche lezing voor de ware houden. Van Minerva daarentegen luidt het op eene (echter verdachte) steen:

SACRVM MINERVAE
FATIDICAE

Zie Reines. 165. 128. Orelli, I. 289. 1424.

2. Gruter heeft MINICIVS, Keysler: MINITIVS. Eerstgenoemde heeft de regels aldus verdeeld:

MATRONIS
Q. MINICIVS
VINDEX
V. S. L. M.

XXX.

MATRON
V. S.
I. F. SIXTIVS
AGATHON.

Matronis votum solvens iussit fieri Sixtius Agathon.

Opschrift te Lomacio bij Como gevonden, op Pariesch marmer.

Vgl. Grut. Thes. 91. 7. Keysler, Antiq. Sept. 413.

3. Pighius las: I. FL. SEXTIVS.

XXXI.

MATRONIS SACRVM
PRO SALVTE CAESARIS
AVGVSTI GERMANICI
NARCISSVS C. CAESARIS.

Matronis Sacrum. Pro salute Caesaris Augusti Germanici Narcissus Caii Caesaris (libertus fecit.)

Opschrift te Pallanza ontdekt.

Vgl. Amoretti, Viaggio da Milano ai tre laghi, ed. Labus (Mil. 1824) 59. Orelli, Inscr. Lat. II. 414. 4902.

De tijd, wanneer dit gedenkteeken is vervaardigd, kan nagenoeg worden opgemaakt uit de omstandigheid, dat een vrijgelatene van Caligula hetzelve heeft opgerigt. Labus hield hem voor denzelfden als den beruchten Narcissus, eenmaal den rijken en magtigen vrijgelatene van keizer Claudius. Echter moet Caius Caesar ongetwijfeld op Caligula slaan. Of behoort men in den laatsten regel te lezen:

NARCISSVS CL. CAESARIS.

Bij Spon (Miscell. erud. Ant. 103) komt een Romeinsch gedenkteeken voor met volgend opschrift:

FORTVNAE
TORQVATIANAE
Q. CAECILIVS
NARCISSVS D. D.

Nihil est (zegt de geleerde uitgever) quod me moveat, ut hunc Quintum Caecilium Narcissum eundem esse putem cum celebri Narcisso Claudii liberto. Op een volkomen misverstand berust de teregtwijzing van Fabretti, als hij zegt: Contra omnem rationem Sponius de Narcisso Claudio liberto divinavitve, an deliravit ad hanc inscriptionem; dum praenomine simul ac nomine sui Narcissi in contrarium latrantibus, Tiberio Claudio Caesari ipsius patronatum adiudicat. Zie Fabretti, Inscript. Antiq. 322. 436. Een ander opschrift betrekkelijk Narcissus werd door Graevius aan Burman medegedeeld, dat aldus luidde:

D. M.
CLAVDIAE
DICAEOSYNE
TI. CLAVDIVS
NARCISSVS
LIB. AELD. COIV
PIENTISSIMA
ET FRVGALISSIMA
B. M.

Vgl. Burman, ad Sueton. Claud. 28, en de eenigzins veranderde lezing bij Orelli, Inscr. Lat. I. 177. 720, die tevens van het volgende gedenkteeken melding maakt:

NARCISI
TI. CLAVDI
BRITANNIC
I SVPRA
INSVLAS.

Zoude dit laatste niet hetzelfde monument zijn, dat door den zelfden geleerde wordt beschreven, Inscr. Lat. I. 505. 2927?

XXXII.

MATRONIS
ATILIVS
C. F.
VENERIQ. V. S.

Matronis Atilius, Caii filius, Venerique votum solvit.

Milaneesch opschrift.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. 93. 7.

XXXIII.

SABINA AVGVSTA
MATRONIS

Gedeelte eener door Gruter (Thes. 10. 6.) medegedeelde uitvoerige inscriptie, die te Rome aanwezig zoude zijn. Lateren hebben betoogd, dat dezelve uit vijf verschillende opschriften was zaamgeflanst. Het hier medegedeelde gedeelte komt onder anderen voor bij Gruter, Thes. t. a. p. Mazoch. Epigr. Antiq. urb. 2, 1. 2, 2. 9, 2. Orelli, Inscr. Lat. I. 194. 105. Gallicis illis Matronis s. Matribus (zegt Orelli), quas honoratas eiusmodi titulo fuisse etiam ab sabina Augusta, nihil omnino vetat.

XXXIV.

IVLIA AVG.
MATER AVGG. ET CASTRORVM
MATRONIS
RESTITVIT.

Gedeelte van de hierboven vermelde inscriptie.

XXXV.

MATRON
ANNIA. Q. L.
SERVANDA
V. S. L. M.

Matronis Annia, Quinti Liberta, Servanda solvit lubens merito.

Altaar te Milaan ontdekt.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. 93. 3.

XXXVI.

MATRONIS
ET DIS. DIABVS
T. MATVSIVS.. N
PRO SE SVISQVE
V. S. L. M.

Matronis et Dis Deabus Titus Matusius.... pro se suisque votum solvit lubens merito.

Altaar te Suni gevonden.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. 94. 2.

XXXVII.

MATRONIS
T. VINIDIVS
CRESCENS

Matronis Titus Vinidius Crescens.

Altaar te Suni ontdekt.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. 94. 2.

XXXVIII.

MATRONIS
CALVISIA C. FILIA
CVM FILIIS
V. S. L. M.
L. D. D. D.

Matronis Calvisia Caji filia cum filiis votum solvit lubens merito, loco dato decurionum decreto.

Altaar te Milaan ontdekt.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. 93. 8.

XXXIX.

MATRONIS
P. CAESIVS
ARCHIGENES
V. S. L. M.

Matronis Publius Caesius Archigenes votum solvit lubens merito.

Altaar te Cremona ontdekt.

Vgl. Murat. Nov. Thes. 94. I. Bianchi, Marm. Cremon. 242. Orelli, Inscr. Lat. I. 360. 2074.

XL.

NIGER
TERTVLLIVS
SEVERVS
MATRONIS
ET ADGNAT
V. S. L. M.

Niger Tertullius Severus Matronis et Adgnatis votum solvit lubens merito.

Vgl. Radaelli, Notizie Istor. III. 179. Orelli, Inscr. Lat. I. 362. 2096.

XLI.

SECVNDVS RV
FIANVS
PRO NATIS SVIS
MATRONIS
V. S. L. M.

Secundus Rufianus pro natis suis Matronis votum solvit lubens merito.

Gedenksteen te Milaan gevonden. Gruter deelt van dezelve den omtrek mede.

Vgl. Gruterus, Thes. 1016. 8. Orelli, Inscr. Lat. I. 360. 2075.

1. De Secundi komen dikwijls voor. Zie b. v. Lersch, Centralm. I. 41. II. 29. 41. 48. III. 141.

XLII.

MATRONIS
ET VICANIS
C. SEXTICI
CABARSVS
V. S. L. M.

Matronis et Vicanis Caius Sexticius Cabarsus votum solvit lubens merito.

Altaar in Lombardyen ontdekt.

Vgl. Radaelli, Notizie istor. II. 108. Orelli, Inscr. Lat. I. 362. 2095.

XLIII.

MATRONIS ET GENIIS
AVSVCIATIVM CONSECRAVIT
ARVIVS NIGRI F. NOMINE
SVO ET C. SEMPRONII NIGRI ET
BANIONIS CVCALONIS FILIAE
PARENTIVM SVORVM.

Matronis et Geniis Ausuciatium consecravit Arvius Nigri filius nomine suo et Caii Sempronii Nigri et Banionis Cucalonis filiae, (nomine) parentium suorum.

Altaar in het kleine dorp Ossuccio gevonden.

Vgl. Amoretti, Viaggio da Milano ai tre laghi, ed. Labus, 287. Orelli, Inscr. Lat. II. 314. 4903.

XLIV.

MATRONIS
IVNONIBVS
VALERIVS
BARONIS F.
V. S. L. M.

Matronis Junonibus Valerius Baronis filius votum solvit lubens merito.

In Lombardyen gevonden gedenksteen.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. 93, 4. Orelli, Inscr. Lat. I. 361. 2085. Schreiber, Feen, 45. 21.

XLV.

IVNONIB.
MÁTRON
EX VISV
C. VIR. MAX.

Iunonibus matronis ex visu Caius Virius Maximus.

Te Nuovo-Como ontdekte gedenksteen, door Labus aan Orelli medegedeeld.

Vgl. Orelli, Inscr. Lat. I. 277. 1326. Schreiber, Feen, 45. 22.

Op de beide zijden staat:

IVN.
C. V. M.

Iunonibus Caius Virius Maximus.

3. De uitdrukking EX VISV is min gebruikelijk dan EX VISO. Op een Romeinsch opschrift bij Fabretti lezen wij:

SILVANO SANCTO
SACRVM SECVRVS
AVRELI VERIANI
ACTOR EX VISV.

Fabretti, Inscr. 693. 143.

XLVI.

CN. CORNEL
NICANOR
IVNONIBVS
V. S. L. M.

Cneius Cornelius Nicanor Iunonibus votum solvit lubens merito.

Altaar te Brescia ontdekt.

Vgl. Gruter, Thes. 241.

XLVII.

IVNONIBVS
AVG.
L. LICINIVS HYMNVS
VI VIR
V. S. L. M.

Iunonibus Augustis Lucius Licinius Hymnus, sevir, votum solvit lubens merito.

Altaar te Rome gevonden, en door Onuphrius Panvinius in de Antiquitates Veronenses het eerst uitgegeven.

Vgl. Spon, Misc. erud. Antiq. 83.

XLVIII.

IVNONIBVS
AVG. SAC
METELLA
DE NOMINE
SVO. ET
T. FLAVI. HERMETIS
VIRI SVI
D. D.

Iunonibus Augustis sacrum. Metella de nomine suo et Titi Flavii Hermetis viri sui donat dedicat.

Altaar te Verona ontdekt.

Vgl. Gruter, 24. 4. Schreiber, die Feen, 46. 24.

6. Titus Flavius Hermes weet ik niet dat elders vermeld wordt. In Mentz werd in 1821 een steen gevonden, waarop drie personen voorkomen, die welligt tot denzelfden tak der gens Flavia behoorden.

LEG. VIII AVG. TRIB.
LEG. II TRAIANE.
T. FL. AETERNUS ET
T. FL. ALBINVS ET
T. FL. VERECVNDVS.

Zie Steiner, Cod. Inscr. I. 128. 385.

XLIX.

IVNONI
PAGI
FORTVNENSI.

Iunoni(bus) pagi Fortunensis.

Altaar te Bergamo ontdekt. Het opschrift is, (volgens Gudius) in twee deelen gesplitst, zijnde de eerste regel aan de eene zijde, de beide laatsten aan de andere zijde geplaatst.

Vgl. Gud. Inscr. 13. 10. Muratori, Nov. Thes. 15. 6. Orelli Inscr. Lat. I. 277. 1325. Schreiber, die Feen, 25. 43.

3. Gudius, Orelli en Schreiber hebben FORTVNENSIS: het schijnt echter, dat Muratori de ware lezing gevolgd heeft. Immers hij voegt er bij: Quae nempe colebatur in pago fortunensio, nisi in grammaticam peccaverit marmorarius, pro *fortunensis* scribens *fortunensi*.

L.

IVNONIBVS
L. MINICIVS
SEVERVS
VI VIR ET AVG.
EX VOTO.

Iunonibus Lucius Minicius Severus, Sevir et Augustalis ex voto.

Altaar te Cremona gevonden.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. 17. 6. Schreiber, Feen, 45. 23.

2. Het geslacht der Minicii wordt dikwijls op gedenkteekenen genoemd. Nog in 1819, werd in de omstreken van Mentz een altaar gevonden, met het opschrift:

FORTVNAM
SVPERAM HO
NORI AQVILAE
LEG. XXII. PR. P. F. M.
MINICIVS M. FIL.
QVIR. LINDO MAR
TIALIS TRIB. LEG. EI
— — — — — —
— — — — — —

Vgl. Steiner, Cod. Inscr. Rh. I. 251. 427.

LI.

IVNONIBVS
L. PLARIVS
PHILEROS
L. M.

Iunonibus Lucius Plarius Phileros lubens merito (solvit votum).

Gedenksteen te Parma aanwezig.

Vgl. Gruter, Thes. 24. 3. Schreiber, die Feen, 45. 19.

LII.

IVNONIBVS
SACR. L. VITRVIVS
EVTHETVS
V. S. L. M.

Iunonibus sacrum. Lucius Vitruius Euthetus votum solvit lubens merito.

Altaar, te Codigoro ontdekt, thans te Ferrara.

Vgl. Marini, Atti II. 369. Orelli, Inscr. Lat. I. 277. 1323. Schreiber, Feen, 45. 18.

LIII.

IVNONIBVS
CARTILIA PLAECVSSA
PRO FILIO
CARTILIAE PROBAE MVNATII
VXOR ET CARTILIAE
— — — — — — —

Iuonibus Cartilia Plaecussa pro filio Cartiliae Probae, Munatii uxor et Cartiliae —.

Altaar te Brescia ontdekt. Het onderste gedeelte is gebroken en verminkt.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. 17. 1.

LIV.

IVNON[1]
EX VISV
TREBIA LVCILIA.

Iunoni(bus) ex visu Trebia Lucilia.

Oud Voetstuk, in 1808 op het landgoed van Mevrouw de Verayon te Puyloubier (Bouches du Rhône) gevonden, in de nabijheid van de Montagne de la Victoire.

Vgl. Mémoires de la Société des Antiquaires de France, t. IX. Praef. 41.

1. Ik durf niet beslissen, of hier van IVNO of van IVNONES sprake zij: echter houde ik het laatste voor waarschijnlijk.

2. Vgl. de aanteekening op het opschrift, n°. XLV.

LV.

IVNONIBVS
PRO SALVTE MACRINAE
FVNDANAE . . .
CORNELIAE AVIOLAE
L. CALLINIVS AVIO
LA . . . . . .
V. S. L. M.

Iunonibus, pro salute Macrinae Fundanae . . . Corneliae Aviolae, Lucius Callinius Aviola . . . . . . votum solvit lubens merito.

Gedenkteeken te Brescia ontdekt.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. 17. 2.

LVI.

IVNONIBVS
V. S. L. M.
C. VOCIANV ... SVRG.

Iunonibus votum solvit lubens merito Caius Vocianus .....

Altaar te Brescia ontdekt.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. 17. 3.

LVII.

IN H. D. D.
DEABV. IV
NONIBVS. FA
DVLA. PRO. SA
LVTE. S. RVPI
AGRICOLE. ET
REGALIS. FI
PETIVRONIS
ET GRANICE
V. S. L. M.

In honorem domus divinae. Deabus Iunonibus Fadula pro salute Sexti Rupi Agricolae et Regalis, filiorum Petivronis et Granicae, votum solvit lubens merito.

Altaar te Rollainville in het Departement des Vosges gevonden.

Vgl, Mém. de la Soc. des Antiq. de de France, I. Praef. 65.

LVIII.

IVNO
NIBVS
V. S. L. M.
L. CAECILI
PLACIDV
S.

Iunonibus votum solvit lubens merito Lucius Caecilius Placidus.

Altaar te Brescia gevonden.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. 17. 5. Schreiber, die Feen.

1. 2. Schreiber heeft deze beide regelen verkeerdelijk verbonden.

LIX.

L. ET IVNONIB OB
IMPER. PONI
NEMAVSENSES.

Lucinae et Iunonibus ob imperium poni (facerunt) Nemausenses.

Altaar bij Nismes gevonden.

Vgl. Sorbier, Disc. Epist. 77. Reines, Synt. Adp. 1007. 2.

Ik heb gemeend het opschrift te moeten herstellen, als boven is aangeduid. Reinesius (die een afschrift van dit gedenkteeken van Gailard Guizan, raadsheer te Nismes ontving), heeft:

L. ET INNONI B OP.
IMPER. PONI
NEMAVSENSES.

Numina (zegt hij) quorum imperio fecerint Nemausenses, Juppiter et Juno; qui fere copulantur in marmoribus, si L pro I, quorum permutatio tam apud marmorarios quam librarios creberrima, irrepsisse cogitemus: vel si nihil intervenisse a descriptoribus vitii teneamus, Luna vel Lucina et Juno. Maar wanneer wij ook met denzelven OP door OPIFERA of OPIGENA verklaarden, bleef ons nog altijd de duidelijke letter B onopgehelderd.

LX.

IVNONIBVS
ANNIA. L. L. IVDA
PRO SVIS
V. S.

Iunonibus Annia Lucii liberta Iuda pro suis votum solvit.

Opschrift te Brescia gevonden. Julius Antonius Averoldus, ten wiens huize het gedenkteeken zich bevond, zond hetzelve aan Muratori.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. 17. 4.

LXI.

IVNONIBVS ET MATR. ASI..
NA ET ASILINVS VICTRICIS FOR-
TVNAE FILIVS.

Iunonibus et Matronis Asi(li)na et Asilinus Victricis Fortunae filius.

Opschrift in het klooster Laach, niet ver van Andernach, gevonden.

Vgl. Gruter, Thes. 1065. 16. Martin, Religion d. Gaul. II. 284. Hüpsch, Epigr. 7. 29. Fiedler, in: Neue Mittheil. d. Thür. Sachs. Vereins, I. 3. 99. Steiner, Cod. Inscr. II. 57. 739.

1. Gruter heeft:

IVNONIBVS ET MATERNIS
FRATRIBVS INVICTRICIS FOR
TVNAE FILIIS.

Ook Fiedler heeft het opschrift aldus medegedeeld. Martin vereenigt zich met deze lezing en voegt er bij: Ces frères uterins sont mis en parallèle avec les Junons: ils étoient par conséquent de la nature des Junons. Celui qui fait la consécration étoit bien frère de mère de ceux à la gloire desquels il érige le monument: mais le l'acte de religion, que fait ce frère à ses frères, atteste qu'il les regardait non seulement d'un rang, d'un ordre, et d'une nature au-dessus de la sienne, mais encore, qu'il n'étoit lui-même qu'un homme ordinaire.

Reinesius leest:

IVNONIBVS ET MA. TERSI
NA. EVASILINVS VICTRICIS FOR
TVNAE FILIVS.

Steiner stelt voor:

IVNONIBVS ET . . . .
. . . . . . VICTRICIS FOR
TVNAE.

Mit Auslassung der gänzlich unverständliche Stellen: een voorslag, die voorwaar weinig nut aan de wetenschap aanbrengt. Mij dunkt, dat eene kleine wijziging der lezing van Reinesius, gelijk die boven door mij is voorgedragen, alle moeijelijkheid wegneemt.

LXII.

IVNONIBVS SACRVM
M. MAGIVS M. L. AMARANTHVS
IIIIII VIR ET
MAGIA M. F. VERA MAGIA M. L. ILIAS
AEDEM. SIGNA. III. PORTICVM, MACERIS II.
CVLINA. ET LOCVM IN QVA EA SVNT
VOTVM SOLVERVNT
LOCO PRIVATO.

Iunonibus sacrum. Marcus Magius Marci libertus Amaranthus, sevir et Magia Marci filia Vera, (et) Magia Marci liberta Ilias, aedem, signa tria, porticum (cum) maceriis duabus (ac) culina, et locum in quo ea sunt, solverunt loco privato.

Altaar te Aquileia gevonden.

Vgl. Gruter, Thes. 24. 2. Bertoli, Antech. d'Aquileia. I. 106. Orelli, Inscr. Lat. I. 276. 1322. Schreiber, Feen, 46. 25.

2. 4. Het geslacht der Magii is ook van elders bekend. Bij Trier werd in 1832 een grafschrift gevonden: L. MAGIO PUDENTI. Vgl. Wyttenbach, neue Beytraege z. Epigr. 18. Lersch, Centralm. III. 23. 21.

6. De culina was de plaats, waar de offerhanden konden worden gereed gemaakt. Ook aan Hercules Saxanus werd door Servius Sulpicius Trophimus een tempel gewijd: *aedem*, *zothecam*, culinam, *pecunia sua a solo restituit.* Grut. 49. 3. Somwijlen komt ook eene culina op andere dan godsdienstige opschriften voor

T. SEPTIMIVS T. L. L. CHARITO
CVLINAM
D. S. P. F.

Meer andere voorbeelden zijn vermeld bij Biagi, Monum. Gr. et Lat. 188, aangehaald bij Orelli, Inscr. Lat. II. 70. 3302.

LXIII.

IVNONIBVS IVLIAE
ET SEXTILIAE.

Iunonibus Iuliae et Sextiliae.

Altaar te Bourdeaux ontdekt.

Vgl. Gruter, Thes. 25. 11. Graevius, Praef. ad Thes. Antiq. Rom. t. v. 5. Martin, Relig. des Gaul. II. 165. Orelli, Inscr. Lat. I. 277.

LXIV.

IVNONIB
MONTAN
CINNAMIS
V. S.

Iunonibus Montanis Cinnamis votum solvit.

Altaar te Nismes ontdekt.

Vgl. Donati, Suppl. Mur. I. 13. 5. Orelli, Inscr. Lat. I. 277. 1324.

LXV.

D. S. HERCVLI ET IVNONI
B. P. CALVISIVS ET
CLODIA PRO L. RVFO
V. S. L. M.

Deo Sancto Herculi et Iunonibus Publius Calvisius et Clodia pro Lucio Rufo votum solvit lubens merito.

Opschrift te Augustae Praetoriae gevonden.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. 65. 1. Zachariae, Exc. Lit. 51.

1. Muratori verklaarde: Iunoni beneficae. Het eerst volgende opschrift toont duidelijk het aannemelijke der door ons naar Hagenbuch medegedeelde verklaring aan. Zachariae gaf tot uitlegging: Iunoni benignae.

LXVI.

D. S.
HERCVLI ET
IVNONIBVS
L. VALERIVS SE
VERVS ET CLODI
A CORNELIANA
PRO L. VALERIO
CORNELIANO
V. S. L. M.

Deo Sancto Herculi et Iunonibus Lucius Valerius Severus et Clodia Corneliana pro Lucio Valerio Corneliano votum solvunt lubentes merito.

Opschrift te Verona gevonden en het eerst door Onuphrius Panvinius in de Antiquitates Veronenses medegedeeld.

Vgl. Spon, Misc. erud. Antiq. 89. Maffei, Mus. Veron. 85. 6. Orelli, Inscr. Lat. 1. 304. 1563.

1. 2. 3. Alle deze regels zijn bij Orelli ten onregte verbonden.

1. Spon verklaart: *Diis sacrum.*

2. Door het geslacht der Valerii, veelvuldig op gedenkteekenen vermeld, werd ook elders aan Hercules een altaar, ja waarschijnlijk een tempel gewijd. Te Dahlheim vond men dit opschrift:

HERCVLI SACRVM
VALE. SPERATA
L. MAGAL. VICTORE
C. VALER. SENECIONE
L. VALER. SECVNDO
P. VALER. PACATO
FILIIS
V. S. L. L. M.

Zie Fuchs, alte Geschichte von Mainz, I. 36.

4. Andere gedenkteekenen, waarop de naam van dezen en genen Valerius, die het praenomen Lucius droeg, voorkomen, zijn bij Mentz en te Offenburg gevonden. Zie Fuchs, t. a. p. II. 98, 104. Wieland, Beitr. z. ält. Gesch. d. Landstr. am recht. Rheinufer, 145.

5. Bij Spon is de eerste letter van vs. 6 aan den vijfden regel verbonden.

LXVII.

FANO. HER. AVSC
ORRITS HE. SACRVM
G. VAL. VALERIANVS.

Fano Herarum Auscarum . . . . . . Valerius Valerianus.

Opschrift in Aquitanië gevonden.

Vgl. Oihenart, Notit. Vasconiae. Spon, Miscell. erud. Antiq. 106. 80. Dezelfde, Ignot. Deor. ar. 57. Martin, Relig. d. Gaul. II. 167.

1: Martin heeft alleen de beide eerste regels, en deelt het opschrift aldus mede:

FANO
HER AVS
CORR SE
H — SE SACRVM.

LXVIII.

DEVILLIAE
ATTICAE
FLAMINICAE
HERAE
DESIG.

Devilliae Attinicae, Flamicae Herae designatum.

Altaar te Die in Dauphiné (Département de la Drôme) gevonden.

Vgl. Chorier, Hist. gén. du Dauphiné. Reines. Synt. 378. 38. Martin, Relig. d. Gaul. II. 167. Orelli, Inscr. Lat. I. 381. 2225. Scheiber, Feen in Europa, 52. 44.

1. Devillia is eene niet geheel onbekende naam: een Publius Devillius Lucinus komt voor op een gedenkteeken uit de omstreken van Grenoble, bij Reinesius, Synt. 751. 104.

3. Deze regel is verkeerdelijk met den vierden verbonden, bij Orelli en Schreiber.

4. Reinesius verklaart dit gedenkteeken met betrekking tot de Iuno, waarmede Orelli schijnt in te stemmen: Martin en Schreiber brengen hetzelve in verband tot ons onderwerp.

LXIX.

MESTRIVS. MARINVS
PICTOR. CONSTITVIT
PRO. SALVTE. SVA. ET
SVORVM
FANVM DOMINAR.

Mestrius Martinus, pictor, constituit pro salute sua et suorum fanum Dominarum.

Altaar te Weissenburg gevonden.

Vgl. Gruter, Thes. 90. Martin, Relig. d. Gaul. II. 150.

1. Martin heeft MARIINVS.

LXX.

TI. RVFINVS
NYMPHIS
VARCILERIS
V. S. L.

Titus Rufinus Nymphis Varcileris votum lubens solvit.

Opschrift te Arganda in Spanje gevonden.

Vgl. Gruter, Thes. 94. 8. Muratori, Nov. Thes. 87. 5. Schreiber, die Feen in Europa, 5. 1. 42.

1. Gruter heeft: L. I. RVFINVS.

3. Volgens Gruter: VARCILENS.

LXXI.

NYMPHIS
N. BRITTON.
TRIPVTIEN.
SVB CVRA
M... VLPI
MALCHI
> LEG. XXII.
PR. P. F.

Nymphis numerus Brittonum triputiensium sub cura Marci Ulpii Malchi, centurionis legionis XXII *primigeniae piae fidelis.*

Altaar te Amorbach, in het Odenwald gevonden.

Vgl. Gruter, Thes. Inscr. 93. 5. Hanselmann, der Römer Macht, 225. Fuchs, alte Gesch. v. Mainz, I. 67. II. 277. Orelli, Inscr. Lat. I. 312. 1627. Steiner, Maingebiet, 246. en Cod. Inscr. I. 103. 175. Knapp, Denkmale des Odenwalds, 24.

2. *Brittones*, hier met TT, elders veelal met een enkele T geschreven.

3. Tripuntium, thans Dombridge in Engeland. Dezelfpersonen (echter zonder bijvoeging van het min gebruikelijke woord *numerus*) komen voor op den volgenden gedenksteen, eveneens in het Odenwald gevonden:

FORTVNAE SAC.
BRITTONES TRIP.
QVI SONT SVB CVRA
T. MANI T. F. POLLIA
MAGNI SENOPE
> LEG. XXII P. P. F. O. P.

Zie Leichtlen, Forschungen. I. 12. Daarenboven nog (zonder vermelding van den generieken naam BRITTONES) op dit brokstuk:

. . . TIO
(NV)M. TRI
(PV)T. IMP
(A)NT. IIII COS.

Vgl. Steiner, Cod. Inscr. I. 165. 277.

4. Onderscheidene gevoelens over de beteekenis der woorden SVB CVRA, zie bij Lehne, ges. Schriften, 288. Steiner, Cod. Inscr. I. 58. 94.

LXXII.

IN H. D. D.
DV. NYMPHIS
VICANI ALTIAIENSES
ARAM POSVER
CVRA OSTONI LI
BERTI T. OSTONI
CASSI· X K. DEC
MAXIMO ET AELIANO C.

In honorem domus divinae. Divis Nymphis vicani Altiaienses aram posuerunt cura Ostonii, liberti Titi Ostonii Cassii, decimo Kalendas Decembres, Maximo et Aeliano consutibus.

Altaar in 1783 opgegraven in de nabuurschap van de oude stad Alzey in Rijnhessen. Eene naauwkeurige afbeelding is mededeeld door Emele in het straks te noemen werk.

Vgl. Lehne, Schriften, 308. Emele, Beschreib. d. Röm. Alterth.v. Rheinhessen, 77. Orelli, Inscr. Lat. I. 17. 180. Steiner, Cod. Iuscr. I. 175. 302.

2. DV. Zeldzame verkorting voor *divis*.

3. De plaats, waar het gedenkteeken gevonden is, laat geen twijfel aangaande de beteekenis van het woord Altiaienses over. Zij heette eertijds Altiaïum of Alteium. Oorspronkelijk was het een Keltische naam, die de Romeinen, toen dit altaar werd opgerigt, in gebroken latijn tot Altiaium schijnen gevormd te hebben, maar die in later tijd vloeijender Alteium werd genoemd. In de *L.* 3. *Cod. Theod. de act. et procurat.* komt eene verordening van Valentinianus voor, te Alteium uitgevaardigd, waarbij Gothofredus (Cod. Theod. III. 438) aanteekende: Quod locum subscriptum attinet, sane is vel corruptus, vel certe incognitus. Al-

teium in Gallia quaeramus, ubi Valentinianus constitit a. D. 368 et a. D. 370: ac ferme Treviris vel Vangionibus. Ego, dum certius quid affertur, putem vel vicum Eltz, vel Altzhemum, qui eo nomine loci sunt. Et vero eo Rheni tractu Valentinianus per haec tempora egit, apud Vangiones, inquam, Altae ripae, Mattiatici, Contionaci, Brisiaci, Robore. Wij deelen deze woorden mede, omdat zij al weder de scherpzinnigheid en geleerdheid des onsterfelijken mans doen uitkomen, en aarzelen ook geenszins om met hem (in L. 5. *Cod. Theod. de reparat. adpellat.*) voor Altino Alteio te schrijven.

4. Emele en Steiner hebben OCTONI. Echter moet zonder eenigen twijfel *of* hier OSTONI *of* in den volgenden regel ook OCTONI geschreven worden. Misschien is hier op de eene plaats eene fout des steenhouwers. Ik zoude echter aarzelen, om, tegen den letter van het gedenkteeken, met Orelli aan den vrijgelatene het praenomen Caius toe te kennen.

8. Dienvolgens is dit altaar in het jaar 976 der stad, (223 onzer jaartelling) opgerigt, toen Lucius Marius Maximus en Lucius Roscius Aelianus consuls waren. Laatstgenoemde wordt in de fasti, bij Almelooveen, 147, verkeerdelijk Papirius Aelianus genoemd: de decurionenlijst bij Spon, Miscell. 280, 281, laat dienaangaande geen twijfel over.

LXXIII.

DEAE NYMPHAE BRIG.

Deae Nymphae Brigantum.

Altaar door Camden in Durhamshire ontdekt.

Vgl. Reines. Syntagm. 193. 185. Schreiber, die Feen, 51. 39.

LXXIV.

DEABVS
NYMPHIS
VET.

Deabus Nymphis Veteribus.

Brokstuk van een altaar in Northumberland gevonden.

Vgl. Philosoph. Transact. XIX. 662. Muratori, Nov. Thes. 87. 1. Orelli, Inscr. Lat. I. 312. 1631.

LXXV.

NYMPHIS XI
GRISELICIS.

Nymphis undecim Griselicis.

Steen te Greoulx gevonden, en door Spon uit de handschriften van Peirescius medegedeeld.

Vgl. Spon, Ignot. deor. ar. 24. Miscell. 94. 49.

De naam Griselicae komt waarschijnlijk van het oord, waar dit gedenkstuk is gevonden. Welligt duidt het opschrift plaatselijke badgodinnen aan: het altaar toch is in de nabijheid eener badplaats ontdekt.

LXXVI.

NYMPHIS AVG.
PERCERNIBVS
T. GINGETIVS
DIONYSIVS
EX VOTO.

Nymphis augustis Percernibus Titus Gingetius Dionysius ex voto.

Altaar te Vaison gevonden, en door Spon uit de handschriften van Peirescius medegedeeld.

Vgl. Spon, Ignot. deor. ar. 25. Miscell. erud. Antiq. 95. 50.

Ofschoon de naam der Percernii op Romeinsche opschriften niet onbekend is, blijft echter de verklaring der nymphae Percernes hoogstmoeijelijk.

LXXVII.

APOLINI
GRANNO
ET NIMPH
IS C. VIDIVS
IVLIVS PRO
SE ET SVIS
V. S. L. L. M.

Apollini Granno et Nimphis Caius Vidius Iulius pro se et suis votum solvit laetus libenter merito.

Altaar in 1810 bij den Ennetacher Berg in Würtemberg gevonden, en thans geplaatst aan den ingang van het slot te Scheer.

Vgl. Von Memminger, Oberambt Saulgau, 24. Ferussac, Bullet. d. Scient. historiq. I. 14. 1830, p. 71. Stälin, in Würtemb. Jahrb. 1835. I. 108. Osann, in Allg. Schulzeit. 1830. II. 928. Steiner, Cod. Inscr. I. 9. 10.

LXXVIII.

SILVANO
SACR
ET NYMPHIS LOCI
ARETE DRVIS
ANTISTITA
SOMNO MONITA
D.

Sylvano sacrum et Nymphis loci Arete druis antistita somno monita dedicat.

Steen te Metz gevonden.

Vgl. Gruter, Thes. I. 62. 9. van Dale, de Antiq. et Marmorib. 73. Hist. de Metz, I. 44. Haeffelin, Beiträge zur Gesch. d. Deutsch. Alt. in Act. Ac. Pal. V. I. p. 61. Frick, de Druidis, 184. G. Schütze, Lobschrift auf die Weiber d. alt. d. u. nord. Völker, 302. Orelli, Inscr. Lat. I. 377. 20. Steiner, Cod. Inscr. II. 173. 994. Schayes, Les Pays-Bas avant et durant la Domination Romaine. I. 138. 3.

De tijd, wanneer dit gedenkteeken is gesticht, kan niet met zekerheid worden opgegeven, maar is toch ten naasten bij te berekenen. Arete, eene druidische priesteresse wijdde hetzelve; het moet dus tot die overoude tijden behooren, toen de Druidendienst nog niet was afgeschaft. Das denkmal (zegt Haeffelin) kann folgher nicht später, als unter der regierung Augustus oder die anfang der beherrschung Tibers gesezet werden. Dit is echter niet zeker, want volgens Suetonius (Claud. 25.) werd eerst onder Claudius de Druidendienst geheel vernietigd. Wel zegt Plinius (Hist. Nat. XXX. 4), dat dit door Tiberius geschiedde, maar het principatum tollere van dezen, kan zeer goed met het penitus abolere van Claudius in overeenstemming worden gebragt. Verschillende gevoelens daaromtrent, zie bij Frickius, de Druid. 82. Lescaloperius, Theol. vet. Gall. c. 20.

(p. 114. ed. Frickii). Vossius, de idololatr. I. c. 35. Martin, Relig. d. Gaul. I. 229.

Maar ook zoude ik niet durven beweren, dat het genoemde gedenkteeken niet tot lateren tijd, dan dien van Claudius behoort, vermits ook na dezen Keizer onmiskenbare sporen der Druiden aanwezig zijn. Vgl. Seldenus, de Synidriis Vet. Ebraeor. Oper. I. II. 1007.

4. Alzoo strekt deze steen mede ten bewijze, dat ook vrouwen bij de Galliërs de Priesterdienst vervulden. Cf. Ael. Lampr. Alex. Sev. 60. Vopisc. Aurelian. 1. Numerian. 15. Zie ook Lascaloperius, Theol. 115.

5. Het woord *antistita* is van hoog belang voor de verklaring der Druïdische godsvereering. Daaruit blijkt duidelijk, dat er onder de Druïden hoogere en lagere rangen bestonden, zijnde Arete eene opperpriesteres en misschien wel bestuurdster van een Druïdenhuis geweest.

6. Goddelijke aanmaningen, door orakelen, gezigten den mond der priesteren zijn bekend: zelden komen ze voor, als den mensch in den slaap geopenbaard. Een ander voorbeeld deelt ons van Dale mede:

M. AVR. PACORVS. AEDI
TVVS. SANCTAE. VENE
RIS. IN. SALVST. HORTIS
SPEI
ARAM. CVM. PAEMENTO
SOMNIO. MONITVS. SVM
TV. SVO. D. D.

Met deze monita in somno komen ongetwijfeld nagenoeg overeen de visus nocturni, waarvan Suetonius spreekt. Ex *nocturno visu* etiam stipem quotannis die certo emendicabat de populo, cavam manum asses porrigentibus praebens. Aug. c. 91.

7. Haeffelin leest D. Gruter en Schütze S.

LXXIX.

I. O. M. CONSER
VATORI ET DOMI
NIS NYMPHABVS PVE
LORICIVS
HILVS.

Iovi Optimo Maximo Conservatori et Dominis Nymphabus prout voverat erexit Loricius Hilus.

Altaar te Hispalum gevonden.

Vgl. Donati, Suppl. III. 7. Orelli, Inscr. Lat. I. 1629.

3. *Puellis.* Zoo werden de laatste letters door Gori verklaard, waaraan Orelli zijne goedkeuring ontzegt, zonder eene andere lezing voor te slaan.

4. Misschien: *Lucius Oricius.*

LXXX.

I. O. M.
NYMPHIS
C. SP. L. NOVIRI
VS CAMERI
NVS OPTIO
LEG. XXII PR. P. F.
V. S. L. L. M.
ORFITO ET
RVFO COS.

Iovi Optimo Maximo (et) Nymphis Caius, Spurii libertus, Novirius, Camerinus, optio legionis vicesimae secundae primigeniae piae fidelis, votum solvit laetus lubens merito, Orfito et Rufo consulibus.

Altaar te Mombach niet ver van Mentz gevonden.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. I. 339. 3. Steiner. Cod. Inscr. I. 185. 320.

4. Geboren te Camerinum in Italie.

8. Cornelius Scipio Orfitus. Pagus (Crit. Baron. I. 175) verwart hem met Gavius Orfitus. Er zijn vele consuls van dien naam geweest. Naar den onzen is SCtum Orfifianum genoemd. Vgl. Ranchin. in Thes. Meermanni, III. 200. C. G. Fuellkruss, Disp. (praes. Stockmanno) de SCto Orfitiano. Lips. 1798.

9. Vettius Rufus. Sommigen schrijven Iulianus Rufus, anderen Velius Rufus. Het Consulschap valt in het jaar 931. U. C. (178. p. Ch.) Verscheidene gedenkteekenen aan den Main maken van dit consulaat gewag.

LXXXI.

IOVI DEPVLSORI
ET NYMPHIS Q
LVCCIVS MAXI
MVS V. S. L. M.

Iovi depulsori et Nymphis Quintus Luccius Maximus votum solvit lubens merito.

Altaar te Felsch in Carinthië ontdekt.

Vgl. Pococke et Milles, Inscr. Antiq. 112. Muratori, Nov. Thes. 1977. 5. Orelli, Inscr. Lat. I. 267. 1231.

1. De *Jupiter depulsor* wordt ook vermeld op eenen anderen in Slavonië gevonden steen. Vgl. Orelli, I. 266. 1230.

LXXXII.

NEPTVNO
ET NYMPHIS
PRO SALVTE IMP.
CAES. M. AV
REL. AVG. ANTO
NIVS IVLIANVS
PRAEF. COH. VL. V. GE
POSVIT.

Neptuno et Nymphis pro salute imperatoris Caesaris Marci Aurelii Augusti Antonius Iulianus, praefectus cohortis ulpiae quin-tae *geminae.*

Altaar te Neudorf gevonden.

Vgl. Sestini, Viaggio, 200. Orelli, Inscr. Lat. I. 278. 1332.

LXXXIII.

CAMPESTRIB.
EX VOTO
C. SANCTINIVS
CAI FIL. QVIR.
AETERNIVS P. C.

Campestribus ex voto. Caius Sanctinius, Caii filius, Quirinus Aeternius poni curavit.

Altaar in 1677 nabij Böckingen in het Ambt Heilbronn gevonden, en bewaard in het Gymnasium ter laatstgenoemder stede.

Vgl. Spon, Miscell. erud. Antiq. 107. Keysler, Antiq. Sept. 420. Eckhart, Comment. de reb. Franc. 9. Seufert, progr. de monum. Heilbronnens. Beck. invent. Heilbr. 1714. Muratori, Nov. Thes. 107. 3. Martin, Relig. d. Gaul. II. 180. Sattler, Gesch. v. Würtemb. 209. Hanselmann, der Römer Macht, I. 226. Jäger, Gesch. d. St. Heilbron, I. 5. Orelli, Inscr. Lat. I. 363. 2102. Pauly, Inscr. Rom. 8. Stälin, Würtemb. Jahrb. 1833. 40. Ssälen, Würtemb. Gesch. I. 133. Steiner, Cod. Inscr. I. 30. 41.

1. Steiner heeft: CAMPESTIB.

4. Orelli leest: GAL. FIL. QV. PR.

Het zoude dan beteekenen: Galli filius quartus Praeternius. Keysler daarentegen gaf dezen regel en den volgende (naar Spon), aldus:

CAI. FIL. OVF.
AETERNVS PR.

en verklaarde: Caii filius, Oufentina tribu, Aeternus praetor. Ook Martin is deze lezing gevolgd. Muratori heeft in vs. 4: GAI.

LXXXIV.

CAMPESTRIBVS
SACRVM
P. QVINTVS L. FIL.
QVIR. T. ERMINVS
DOMO SICCA
VENERIA TRIB.
COH. XXIIII VOL. C. R.

Campestribus Sacrum. Publius Quintus, Lucii filius, Quirina tribu, Erminus, domo Sicca Veneria, Tribunus cohortis XXIIII *voluntariorum civium Romanorum.*

Altaar in 1583 op een akker te Benningen ontdekt, en sedert 1692 in de verzameling te Stuttgardt aanwezig.

Vgl. Gruter, Thes. Inscr. 1015. 2. Keysler, Antiq. Sept. 420. Oettinger, Beschreib. d. Hochz. 59. Gatterer, Hist. Biblioth. II. 219 sqq. Martin, Relig. d. Gaul. II. 180. Sattler, Geschich. v. Würt. 160. 180. Topogr. v. Würt. 14—17. 171. Gerken, Reisen, I. 11. Leichtlen, Forschungen, I. 9. 10. Pauly, Inscr. Rom. in solo Würt. detectae, 5. Stälin, in Würtemb. Jahrb. 1835. I. 57. Steiner, Cod. Inscr. I. 29. 48. Stälin, Würtembergische Geschichte, I. 120.

1. 2. Gruter heeft alleen de beide eerste regels.

3. Martin heeft alleen: L. F.

4. Sommigen lezen TERMINVS, en denken hier aan een' grenssteen der Allemannen, nabij de stad Sicca Veneria. Maar hoe zoude dan dit gedenkteeken naar de Rijnlanden zijn overgebragt?

5. Martin heeft: DOMO SIECA.

7. Bij Martin leest men voor VOL alleen VO, en vormen de beide laatste letters C. F. (niet C. R.) eenen achtsten regel. Alsdan kunnen de laatste woorden beteekenen: *Tribunus cohortis* XXIIII *voti compos fecit*.

LXXXV.

MATRI CAMPESTRI SACRVM.

Matribus Campestribus Sacrum.

Plaats der ontdekking onbekend.

Vgl. Gruter, Thes. 57. 12. Schott. Observat. Human. l. V. 32. Keysler, Antiq. Sept. 422.

Schott heeft met Gruter MARTI, hetgeen te regt door Keysler door omzetting van twee letters is veranderd. Het is te verwonderen, dat Orelli nog de oude lezing gevolgd heeft: nergens toch vinden wij elders Mars met den bijnaam Campestris bestempeld. Inscr. Lat. I. 280. 1356. Vgl. hierboven het opschrift, n°. XXI.

Mogt echter de bezigtiging van het bedoelde gedenkteeken iemand van de juistheid der vroegere lezing overtuigen, zoo zullen in allen gevalle de beide woorden moeten worden gescheiden, en uitgelegd

door: MARTI (ET) CAMPESTRI(BVS). Dat de zamenvoeging dezer goddelijke wezens aan de Oudheid niet vreemd is, bewijst ook het gedenkteeken hierna, onder n°. LXXXVII, beschreven. Vgl. ook Gough, on some Roman Altars, in Archaeolog. III. 121.

LXXXVI.

CAMPES ET EPONAE
ALA I SING. IMP. CR. CVI. PRAEEST
AEL BASSIANVS PRAEF.
V. S. L. L. M.

Campestribus et Eponae ala prima Singulariorum Imperatoris civium Romanorum, cui praeest Aelius Bassianus praefectus votum solvit laetus lubens merito.

Opschrift te Kösching aan den Donau door Aventinus gevonden.

Vgl. Grut. Thes. 87. 6. Aventin. Annal. Boior. 81. Keysler, Ant. Sept. 421. Gough, on some Roman Altars, in: Archaeologia, III. 121. Orelli, Inscr. Lat. I. 330. 1794. Stälin, Würtemb. Gesch. I. 233.

2. Orelli heeft:

ALA. ISI. N. G. HP. CR. QUI ET

3. Het woord PRAEF. is bij Stälin tot den vierden regel getrokken. Keysler heeft van het geheele gedenkteeken de eerste zeer bedorvene, lezing medegedeeld:

CAMPES ET
EPONAE ALAI
SATGHPCR QVI ET
AE BASSIANVS
CRRAFF V. S. L. E. M.

Gough verklaart deze regels door: Campestribus et Eponae ala sagittariorum cui praeëst Quictus Bassianus curavit faciundum, votum solvens lubens et merito.

LXXXVII.

MARTI
MINERVAE
CAMPESTRI
BVS HERCV
EPŌNAE.
VICTORIAE
M. COCCEI
FIRMVS
>LEG. II. AVG.

Marti, Minervae, Campestribus, Herculi, Eponae, Victoriae, Marcus Cocceii (filius) Firmus, centurio legionis secundae Augustae.

Altaar in 1771 te Grahamsdyke bij den muur van Antoninus Pius in Schotland gevonden. Een fraai afbeeldsel is door Gough medegedeeld.

Vgl. Gough, on some Roman Altars, in Archaeologia, III. 119. Orelli, Inscr. Lat. I. 280. 1355.

3. Gough heeft alleen: CAMPEST: echter blijkt het uit de afbeelding, dat ook de beide laatste letters duidelijk op het gedenkteeken zijn te lezen.

4. Het gedenkteeken schijnt HERO te hebben, met een I binnen in de O: Orelli wil HERCVLI lezen.

7. Orelli heeft een dubbele I.

8. Deze Marcus Cocceius Firmus rigtte ter zelfde plaatse nog drie andere gedenkteekenen op; een voor Diana en Apollo; een ander voor den genius terrae

Britannicae: een derde voor Jupiter en de Victoria viatrix.

9. De legio II. Augusta heeft gedurende eene zeer lange tijdsruimte in Brittannië gelegen, zoodat men uit hare vermelding geene gevolgtrekking kan maken, omtrent den tijd, waarop waarschijnlijk dit gedenkteeken zal zijn opgerigt. Echter blijkt het uit het altaar, aan Jupiter en de Overwinning gewijd, dat er ten tijde van Cocceius *twee* keizers regeerden (Imperatores nostri), en men zal dus welligt ook het hier medegedeelde opschrift tot de tijden van Marcus Aurelius moeten brengen.

LXXXVIII.

SVLEVIS ET CAMPESTRIBVS SACRVM
L. AVRELIVS QVINTVS > LEG. VII GEMINAE
VOTVM SOLVIT LAETVS LIBENS
DEDICAVIT VIIII K. SEPTEMBRE BRADVA ET VARO COS.

Sulevis et Campestribus sacrum. Lucius Aurelius Quintus, Centurio legionis septimae geminae votum solvit laetus libens: dedicavit die nono kalendas Septembre(s), Bradua et Varo consulibus.

Basrelief te Rome aanwezig. Hetzelve stelt drie zittende vrouwen voor, in dezelfde houding en nagenoeg dezelfde voorwerpen bij zich dragende, als op n°. I. zijn omschreven.

Vgl. Fabretti, Inscr. Antiq. 690. 111. Dezelfde Diss. de aquis et aquae duct. II. 198. apud Graev. Thes. Ant. Rom. IV. 107. Spon, Miscell. 107. 83. Spon, Ar. ign. deor. 26. Martin, Relig. d. Gaulois, II. 177. Keysler, Antiq. Sept. 421. Orelli, Inscr. Lat. I. 362. 2101.

1. De zamenvoeging der regels is bij sommige uitgevers geheel verschillend medegedeeld. Zoo is bij

Spon het opschrift in zes, bij anderen in vier regels afgedeeld.

2. Spon heeft T. AVRELIVS QVINTVS: de meesten echter geven aan de lezing L. A. Q. de voorkeur.

Sommigen b. v. Spon en Keysler lazen: LEG. VIIX. Echter gelooven wij niet, dat de door de nederlaag van Varus vernietigde zeventiende legioen ten tijde van Bradua en Varus weder was opgerigt met den bijnaam *Gemina*. Laatstgenoemde bijnaam was aan de 7, 10, 13 en 14 legioenen geschonken. Zie Grotefend, Uebersicht der Geschichte der Röm. Legionen. Zeits. f. Alterth. VII. 1840. 661.

3. VIIII hebben Keysler en Orelli: Spon daarentegen VIII. Laatstgenoemde leest ook voluit: SEPTEMBRES.

5. Uit de aanwijzing van het consulschap blijkt dus, dat de oprigting van dit gedenkstuk behoort te worden gebragt tot den jare 160 n. Ch., niet 161, gelijk Spon vermeldt. Laatstgenoemde heeft in plaats van VARO de lezing VERO, die, (volgens zijne mededeeling) door de Fasti Siculi wordt bevestigd. Echter getuigen niet alleen de Fasti Capitolini, maar ook de menigvuldige gedenkteekenen, waarop dit consulaat vermeld wordt, dat de tweede consul *Varus* heette. Elders wederom vinden wij hem *Barus* genoemd. Zie Almeloveen, Fasti Consulares, p. 139, die echter bl. 459, tot ondersteuning der door hem voorgedragene naamspelling zich verkeerdelijk op de boven aangehaalde plaats van Spon beroept.

LXXXIX.

BANIRA ET DONINDA I
DAEDALVS ET TATO ICARI FIL
I. SVLFIS SVIS QVI CVRAM
VESTRĀ AGVNT ITEM
CAPPO ICARI F.

Banira et Doninda i(t) Daedalus et Tato, Icari filii Sulfis suis, qui curam vestram agunt, item Cappo, Icari filius.

Marmer, in 1719 te Maley bij Lausanne opgegraven. De Hoogleeraar Buchat te laatstgemelder stede deelde het opschrift aan Montfaucon mede. Volgens Schreiber wordt het gedenkteeken nog op dit oogenblik op de Bibliotheek te Lausanne bewaard.

Vgl. Montfaucon, Antiq. expliq. Supplém. II. 7. 236. Martin, Rélig. d. Gaul. II. 174. Muratori, Nov. Thes. 1443. 4. 1987. 2. Schoepflin, Alsat. illustr. I. 81. Levade, Dict. géogr. du Canton de Vaux, 173. Orelli, Inscr. Lat. I. 114. 327. Schreiber, Feen in Europa, 53. 47.

1. De laatste letter komt bij Schoepflin niet voor, Bij Levade is zij met het vorige woord vereenigd.

3. Martin veranderd QVI in QVAE, maar voegt er tevens bij: J'avoue que cette correction est indifférente, parceque les Gaulois honoraient les divinitez, dont il est question, sous l'un et l'autre sexe.

4. NOSTRAM heeft Schoepflin, welligt naar aanleiding van Martin, die deze verandering echter louter als eene gissing mededeelt. Aan het slot van dezen regel geef ik ITEM, schoon Levade IDEM, Orelli IDEN leest. De onjuistheid der gewone lezing springt mijns inziens ieder in het oog.

5. Schreiber wil hier TATO, of in vs. 2 CAPO lezen: voor het een noch het ander schijnt mij genoegzame

grond te zijn. Sommigen uitgevers hebben CAPPO, anderen CAPO. La construction (zegt Montfaucon) est si barbare que je ne sais si l'on peut sûrement en faire les parties. Il semble d'abord que Banira, Doninda, Daedalus et Tato, sont les fils d'Icare: mais à qui parlent-ils, quand ils disent, qui *curam vestram* agunt? Peut-être que Banira et Doninda sont ces Sulfes, Divinitez dont il est parlé après. Merkt men hierbij op, dat Levade, die zeker het gedenkteeken zelf naauwkeurig onderzocht, de I aan het voorgaand woord verbindt, zoo is het misschien niet gewaagd te lezen:

BANIRA ET DONINDAI,

zoodat beide in eenen niet ongewonen derden naamval zijn gebezigd.

XC.

SVLEVIS
SAC.
IVL. PATER
NA PATER
P. S. ET. S
V. S. L. L. M.

Sulevis sacrum. Iulius Paterna, pater, pro se et suis votum solvit laetus lubens merito.

Ontdekt in het noorden van Beijeren.

Vgl. Von Raiser, Zweiter Jahresbericht des Histor. Vereins im Oberdonau-Kreise, 8. Schreiber, Feen in Europa, 53. 48.

2. 3. Misschien: *Iul(ia) Paterna, Pater(ni filia).*

XCI.

SVLEVIABVS
C. PACCIVS
PASTOR VET. LEG.
XXII P. P. FID.
V. S. L. M.

Suleviabus. Caius Paccius Pastor, veteranus legionis vicesimae secundae primigeniae piae fidelis, votum solvit lubens merito.

Altaar te Schweppenburg bij Andernach gevonden.

Vgl. Aldenbrueck, de Relig. Ubior. 56. Huepsch, Epigrammat. 14. 41. Orelli Inscr. Lat. I. 362. 2100. Wiener, de leg. XXII. 135. Steiner, Cod. Inscr. II. 60. 748. Schreiber, Feen in Europa, 53. 49.

3. Het woord PASTOR maakt bij Aldenbrueck een afzonderlijken regel uit.

4. Aldenbrueck, Orelli en Schreiber, hebben F. D.; Steiner daarentegen FID.

5. Steiner heeft in den laatsten regel, blijkbaar verkeerd:

V. L. L. M.

Daarentegen is bij Aldenbrueck de formula geheel weggelaten.

XCII.

SVLIVIAE
IDENNICAE
MINERVAE
VOTVM.

Suliviae, Idennicae, Minervae votum.

Opschrift te Nismes gevonden.

Vgl. Murat. Thes. 53. 5. Schoepflin, Alsat. illustr. I. 463. Orelli, Inscr. Lat. I. 358. 2051.

Hagenbuch teekende in eenen brief aan Schoepflin het navolgende op: Muratorius Suliviam Idennicam Minervae votum solvisse arbitrabatur. Deam potius esse Suliviam, eandem Suleviae s. Silvanae facile possumus existimare. At quid Idennicae? Epithetonve Suleviae Celticum? an Idennica numen ἄγνωστον, cui aeque Suliviae et Minervae votum est factum? Met het laatste vermoeden zouden wij ons liefst vereenigen.

XCIII.

..... S. SVEBIS
..... MILIVS
..... MITIVVS
..... OTO. L. M.
. . . .
. . . .
..... O. ET. AELIANO.

Matronis Suebiis — Aemilius — mitivus — ex voto lubens merito, — — — Maximo et Aeliano consulibus.

Brokstuk van een altaar te Deutz gevonden, en door Gruter voor het eerst uit de Handschriften van Mercatori medegedeeld. By Keysler is de vorm van hetzelve eenigermate afgebeeld.

Vgl, Grut. Thes. 90. 12. Broelmann, Epid. 4. Keysler, Antiq. Sept. 440. 50. Aldenbrueck, Relig. Ubior. 57. Steiner, Cod. Inscr. II. 125. 898. Schreiber, Feen, 53.

1. Terwijl Keysler naar aanleiding van dit opschrift het woord SVLEVIS in SVEVIS op den gedenksteen (n°. 91) wil veranderen, slaat Schreiber voor, om integendeel hier den eersten regel door *Deabus Suleviis* te verklaren. Tot dit laatste is, dunkt mij, weinig of

geen aanleiding uit het monument zelf te putten. Steiner heeft naar Aldenbrueck SVEBIS met een enkele I.

2. 3. Scaliger vult hier aan: (AE)MILIVS (PRI)MITIVVS. De derde regel komt bij Aldenbrueck in het geheel niet voor.

5. 6. Hier schijnen twee regels te ontbreken, ofschoon zulks bij Steiner niet is aangeduid. Misschien was dit gedenkteeken wel het opschrift van een tempel, in welk geval men zoude kunnen aanvullen:

(MATRONI)S SVEBIS
(P. AE)MILIVS
(PRI)MITIVVS
(EX V)OTO L. M.
(TEMPLVM VETVSTATE)
(COLLABSVM RESTITVIT)
(MAXIM)O. ET. AELIANO
COS.

7. Der ausgelöschte Nahme der Consuls (zegt Steiner) kann kein anderer als Maximus zijn. Aelianus, dessen Nahme hier deutlich steht, erscheint nach den fastis nur mit Maximus im consulate. Dit is ten eene male onjuist. Er kon ook staan Aurelio et Aeliano (919 U. C.); Marullo et Aeliano (937 U. C.); Crispino et Aeliano (940 U. C.). En niet alleen dat alle deze consuls in de fasti voorkomen, maar allen worden zij ook herhaaldelijk op gedenkstukken genoemd. Echter geloof ik gaarne, dat ook hier slechts van het consulaat van Maximus en Aelianus sprake kan zijn. Zie boven, nº. 62. bl. 47.

XCIV.

LVTATIIS SVEBIS.

» Ad pedem collis, non procul Ubberga, murus vasti operis erutus est, cuius partem hodie etiamnum terra, ut aiunt, occulit, locoque aliquanto urbi (d. i. Nymegen) propiore anno 1541, inter multa maioris aedificii monumenta, inscriptio, quae Lutatias Suebas loquitur, in tertiå, quae in clivum supra urbem reducitur valle reperta." Smith, Oppid. Batav. 34. Vgl. ook Reines, Syntagm. 188, die deze Lutetiae tot de Matres brengt. Hiertegen echter heeft zich later onze Cannegieter verzet, die, wel verre van eenig verband tusschen dit gedenkteeken en de moederdienst te vinden, liever aan een grafschrift schijnt gedacht te hebben. Ego (zegt hij) Lutetias has non Deas accipio, sed homines sororesque natione aut saltem nomine Suevas. Brittenb. 35. Men zie ook de aanteekening van In de Betouw, Uitlegg. v. d. opschr. op Altaren en Gedenkst. 46. (*a*).

XCV.

SILVANAB. ET QVADRIBIS AVG. SACRVM
C. ANTONIVS VALENTINVS VET. LEG. XIIII G
MVRVM A FVNDAMENTIS CVM SVO INTROITO
ET PORTICVM CVM ACCVBITO VETVSTATE
CONLABSVM IMPENDIO SVO RESTITVIT
GENTIANO ET BASSO COS.

Silvanabus et Quadribiis augustis sacrum. Caius Antonius Valentinus veteranus legionis decimae quartae geminae murum a fundamento cum suo introito et porticum cum accubito vetustate conlabsum impendio suo restituit, Gentiano et Basso consulibus.

Gedenksteen te Pedernel in de bouwvallen van Carnuntum niet verre van Weenen ontdekt.

Vgl. Spon, Miscell. 84. 26. Martin, Relig. d. Gaul. II. 178. Cannegieter, Brittenb. 29. Otto, de tut. viar. 252. Orelli, Inscr. Lat. I. 363. 2103.

I. Spon heeft QVADRIBIS met een enkele I. Cannegieter schijnt hier QVADRVB. te willen lezen. Si fateri licet (zegt deze) quod sentio, conjectura ducor, non ad Quadrivias illas, sed similiter ad Quadriburgenses *Quadrib.* esse referendum, fidem huic conjecturae facit locus reperti lapidis; effossus namque is est, teste Sponio, in ruinis Carnunti, prope Viennam Austriae olim Pannoniae in pago Pedernel; quae Vienna vetustis Scriptoribus Vindebona appellata creditur, Auctor Notitiae Vindomanam nominat. Equites autem Sagittarii Quadriburgio, nec non Praefectus legionis Quartae Decimae Geminae Carnunto, in qua militavit C. Antonius, qui saxum sacravit modo a nobis descriptum, item Praefectus Classis Histricae Carnunto eidem Duci Pannoniae paruerunt, necnon Tribunis Cohortis Quadriburgio, qui tempore confectae hujus Notitiae sub dispositione fuit Ducis Provinciae Valeriae Ripensis, hoc tempore, quo lapis consecratus est, id est impeperante Theodosio juniore, sub Pannoniae Praeside militavit, siquidem, ut Auctor est Ammianus Marcellinus, libro XXIX. pag. 148, Diocletianus hanc Valeriam provinciam instituit, et cognominavit in honorem Valeriae filiae, additque Marcellinus antea partem fuisse Pannoniae. Consecratus autem ille lapis est iisdem Consu-

libus, quibus Antoninus Caracalla cum fratre Geta mortuo Patre imperium sunt auspicati, quod in Chronico testatur Cassiodorus. Ut adeo dubitandum non sit, quin milites Quadriburgio in eodem aut duntaxat vicino loco fuerint versati, in quo hoc monumentum Quadriburgensibus Dis dedicavit Valentinus. Est et in vicinia lapidis inventi locus, qui Quadriburgi illius Pannonici nomen servare videtur, *Kerlburg* hodie appellatur, qui eodem fere intervallo abest ab oppido Pedernel vel Petronel, quo hoc Vienna.

Ware deze uitlegging de juiste, zoo zoude men nogthans met de letters IS. AVG. verlegen zijn. Aan deze geeft Cannegieter eene verklaring, die mij alleronaannemelijkst voorkomt, namelijk door *Isidi Augustae*. Vele voorbeelden brengt hij bij van gedenkteekenen ter eere van *Isis*, die in Duitschland gevonden zijn: vele anderen zouden ten huidigen dage nog daarbij kunnen gevoegd worden. Maar het verband tusschen de *Silvanae*, tusschen de *Matres Quadruburgenses* en *Isis?* Mij dunkt een eenvoudig en duidelijk opschrift wordt zoo door 't ophelderen moeijelijk en onverstaanbaar.

2. Schreiber (Feen in Europa 54. 54.) heeft verkeerdelijk: LEG. XIII.

6. Men ziet hieruit dat dit altaar is opgerigt ten jare 964. U. C. (211. p. Ch. n.) niet 963 (210), gelijk Spon verkeerdelijk opgeeft. Op verscheidene gedenkteekenen is dit consulschap vermeld. Vgl. Gruter, Thes. 24. 7. Reines. Synt. 486. Beide consuls heetten Pomponius Bassus en Quintus Evidius Rufus Lollianus Gentianus.

———

XCVI.

H. D.
IS. DEA
BIVIS. TRIVIS
QVADRIVIS
AVREL. VICTORINVS MIL. LEG. XXI. P.
IM. COS. GERM.
SVPERIORIS
V. S. L. M. IMP. SE. SEVERO. AV...
EX. IT. ET.
MARCELLO COS.

In honorem domus divinae. Dis Deabus Biviis, Triviis, Quadriviis Aurelius Victorinus, miles legionis vicesimae primae, per immunitatem consulis Germaniae superioris votum solvit lubens merito, imperatore Severo Alexandro iterum et Marcello consulibus.

Altaar te Langres ontdekt.

Vgl. Grut. Thes. 84. 5. Martin, Relig. d. Gaul. II. 179. (ten deele). Otto, de tut. vior. 25. Von Lingen, kleine deutsche Schriften, II. 74. Orelli, Inscr. Lat. I. 363. 2105. Men zie ook eene poging tot herstelling van den tekst bij Almeloveen, Fasti Consulares, 118.

1. Gudius, von Lingen en Hagenbuch lezen voluit:

IN H. D. D.
DIS. DEABVS.

Bevreemdend is het dat sommigen ook hier eene godin Isis meenen vermeld te zien: wier gevoelen echter niet gehuldigd is door Jo. Boehme, die twee verhandelingen in het licht zond *de Iside Suevis olim culta*. Lips. 1748—1749. Nog wonderlijker is de uitlegging

van onzen Marcus Zuerius Boxhorn, die van oordeel was, dat IS de naam zoude zijn van eene door Victorinus verzonnen godheid is, *ἀπὸ τοῦ ire*, om daardoor in het algemeen eene godin der wegen aan te duiden. Zie Quaestiones Rom. 12. Graev. Thes. Antiq. Rom. V. *Praef.* Otto, t. a. p. 251.

4. Martin verbindt met Otto:

QVADRIVIS AVREL
VICTORINVS.

5. De laatste letter van dezen regel baart nog al moeijelijkheid. Daarom wilde von Lingen XXI in XXII veranderen, in welk geval P primigeniae zoude beteekenen.

8. 9. Deze regels zijn mijns bedunkens tot hiertoe door alle uitgevers onjuist medegedeeld. Van wie hier gesproken wordt is niet twijfelachtig; want geen andere Severus heeft nevens eenen Marcellus het consulschap bekleed dan Alexander Severus, wien ten jare 979 na de stichting der stad, met Caius Quintilius Marcellus die betrekking was opgedragen. Hieruit volgt dat SE. SEVERO nimmer *Septimo Severo* kan beteekenen, en het eerste SE dus of verkeerd is gelezen, of iets anders beteekent, of door onnaauwkeurigheid des steenhouwers op het gedenkteeken is geplaatst. Is dit eenmaal zeker, zoo *moet* tevens de naam *Alexander* in het opschrift zijn vermeld, want de naam Severus, alléén gebezigd, duidt ten allen tijde, (niet alleen in de Romeinsche regtsbronnen, maar ook op andere overblijfselen) op Septimius Severus. Vgl. de Touillieu, Collectanea, 171. Kämmerer, Observ. 143. Maar ook zoude Victorinus zijnen Keizer bezwaarlijk Severus Augustus Alexander genoemd hebben, maar veeleer Severus Alexander Augustus, bijaldien namelijk Alexander toen reeds Keizer geweest ware. Vermits ech-

ter deze toen nog geen Keizer was (hoe men ook den strijd over het begin van deszelfs regering beslechte, waarover Phil. a Turre, de initio imper. Severi Alexandri. Venet. 1741. I. Vignoli, de anno imperii Sev. Alex, Rom. 1712—1714. Virg. Valsecchi, de init. imp. Sev. Alex. Flor. 1715 in het breede gehandeld hebben), moet men mijns bedunkens (zoo het gedenkteeken echt is) het woord Imperator in eenen meer algemeenen zin opvatten, het eerste SE aan eene onachtzame herhaling van den kunstenaar wijten, en het opschrift aldus herstellen:

(IN) H. D. (D).
(D)IS DEA(BVS)
BIVIS. TRIVIS
QVADRIVIS
AVREL. VICTORINVS MIL. LEG. XXI. P.
IM. COS. GERM.
SVPERIORIS
V. S. L. M. IMP. SE SEVERO A(L)
EX. IT. ET.
MARCELLO COS.

10. De oprigting van het gedenkteeken valt dus in het jaar 726 n. Ch. De hier genoemde Marcellus heette Caius Quintilius Marcellus, en niet Lucius Aufidius, gelijk wel eens beweerd is geworden. Zie Lersch, Centralmus. Rhein. Insch. II. 25.

XCVII.

BIVIS
TRIVIS
QVADRIV
IS AEL.
DEMETRI
VS > LEG
XXII PR.
V. S. L. L. M.

Biviis, Triviis, Quadriviis Aelius Demetrius, centurio legionis vicesimae secundae primigeniae, votum solvit lubens laetus merito.

Altaar in 1800 door Lehne bij Bischofsheim in het Groot-Hertogdom Hessen gevonden, aan een kruisweg.

Vgl. Wiener, de leg. XXII. 82. Lehne, Schrift. 313. 105. Steiner, Cod. Inscr. I. 155. 260.

XCVIII.

BIVIIS TRIVIIS
QVADRIVIIS
EX VOTO SVSCEPTO
POSIIT PRIMVS
VICTOR
V. S. L. M.

Biviis, Triviis, Quadriviis, ex voto suscepto posuit Primus Victor, votum solvens lubens merito.

Altaar te Spiers, volgens anderen bij Rottweil ontdekt. Hetzelve wordt sedert 1834 in het Gymnasium ter laatstgenoemde stede bewaard.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. 98. 5. Von Langen, Beiträge, 31. Rückgaber, Gesch. d. stadt Rottweil, 34. Buchner, Reise auf d. Teufelsmauer, II. 115. Stälin, Wurtemb. Jahrb. 1835. I. 106. Orelli, Inscr. Lat. I. 363. 2104. Steiner, Cod. Inscr. I. 7. 8.

4. 5. Orelli vereenigt deze beide regels.

XCIX.

DIIS QVADRV . . . BS VICA
NI BIBIENSES
D. S. P.

Diis Quadru . . . . vicani Bibienses
de suo posuerunt.

Opschrift volgens Barth en Reinesius te St. Goar, doch volgens Steiner door Beyer te Sandweier ontdekt. Leichtlen heeft hetzelve ook aan den kerktoren in laatstgenoemd dorp gezien.

Vgl. Barth, Advers. III. 1. Reinesius, Synt. 170. 140. Cannegieter, Brittemb. 29. Otto, de tut. viar. 252. Leichtlen, Forschungen, I. 65. 66. Wieland, Beiträge z. ält. Gesch. 198. Steiner, Cod. Inscr. I. 59. 95.

1. Steiner heeft QVADR. V. . . BS, en verklaart dit, op het voetspoor van Leichtlen, door *quadrivialibus*. Indien echter de v aan de voorgaande letters verbonden is (gelijk Reinesius den tekst wedergaf), zou ik niet aarselen de voorkeur te geven aan de scherpzinnige uitlegging, door Cannegieter medegedeeld: QVADRV (*burgensi*) B(*us*) S(*acrum*). Voor deze verklaring pleit daarenboven, dat de *dii quadriviales* afzonderlijk op slechts één bekend gedenkteeken voorkomen. Zie n°. 101.

In plaats van VICANI heeft Reinesius VIGANI, het-

geen zeker onjuist is. Dezelfde deelt (gelijk Cannegieter) het opschrift in twee regels aldus af:

DIIS QVADRV... VIGANI
BIBIENSES D. S. P.

Otto daarentegen leest, zonder eenige bron op te geven, voluit:

DIIS QVADRIVIIS VICANI
BIBIENSES.

2. Het oude Bibium of Bibia wordt door Leichtlen (Forschungen im Gebiete der Geschichts-Alterthums- und Schriftenkunde, I. 67) daar geplaatst, waar thans het dorp Iffigheim gelegen is.

---

c.

IN H. D. D.
BIVIIS. TRIVIIS. QV
ADRIVIIS. SATTO
NIVS IVVENILIS
B. F. COS. PRO. SA
LVTE SVA ET SVO
RVM POSVIT V. S.
L. L. M. IDI. DEC.
C. R. V.

In honorem domus divinae. Biviis, Triviis, Quadriviis Sattonius Iuvenilis, beneficiarius consulis, pro salute sua et suorum posuit, votum solvens laetus lubens merito, idibus decembris, curator reficiendarum viarum.

Altaar, volgens Gruter te Stuttgardt, volgens anderen te Cannstadt gevonden.

Vgl. Gruter, Thes. 1015. 6. Pregitzer, Suev. Sacr. 215. Sattler, Topogr. 211. Memminger, Cannstadt. 259. Pauly, in Würt. Jahrb. 1831. 111. Stälin, Würt. Jahrb. 835. 118. Steiner, Cod. Inscr. I. 39, 64. Het begin van het opschrift wordt alleen medegedeeld door Martin, Relig. d. Gaul. II. 179.

8. 9. Beide deze regels zijn niet meer leesbaar. Volgens Steiner heeft Studion, de eerste afschrijver, ze nog ontcijferd. In eene beschrijving van 1695, leest men in éénen regel:

L. L. M. ID. DEC. C. R. V.

Sattler heeft alleen:

ID. DEC.

CI.

LARIBVS
COMPETALI
BVS SIVE
QVADRIVI
. . . . .

Laribus Competalibus sive Quadriviis...

Brokstuk van een steen, in 1769 onder de bouwvallen van het oude klooster Dahlheim te Mainz gevonden. Het opschrift is schoon, en in groote karakters gesteld.

Vgl. Fuchs, alte Gesch. von Mainz, I. 64. Orelli, Inscr. Lat. I. 316. 1664. Steiner, Cod. Inscr. Rh. I. 276. 482.

3. De vijfde regel en volgenden waren op het verlorene gedeelte van den steen geplaatst. Orelli heeft het behouden gedeelte in twee regels wedergegeven.

LARIBVS COMPETALI
BVS SIVE QVADRIVI....

CII.

SEMITATRICIBVS .... CLAVDIA.

Semitatricibus .... Claudia.

Opschrift te Sabaria gevonden.

Vgl. Schoenwisner. Antiq. Sabar. 50. Orelli, Inscr. Lat. II. 428. 4989.

De overeenkomst van deze semitarum Deae met de Biviae, Triviae en Quadriviae is kennelijk.

CIII.

COMEDOVIS
AVGVSTIS
M. HELVIVS SEVERI
FIL. IVVENTIVS
EX VOTO.

Comedovis Augustis Marcus Helvius Severi filius Iuventius ex voto.

Te Aix in Savoye ontdekt gedenkstuk.

Vgl. Spon, Ignot. deor. ar. 46. Miscell. 97. 56. Gud. Inscr. 63. 6. Muratori, Nov. Thes. I. 108. 5. Martin, Relig. d. Gaul. II. 175. Orelli, Inscr. Lat. I. 362. 2098.

Reeds vóór Spon was dit gedenkteeken door Guichenon medegedeeld, wiens werk wij niet hebben mogen raadplegen, hetgeen wij echter hier te minder betreuren, vermits Spon het opschrift zelf afschreef. Exhibetur (zegt deze) incorrectius a Guichenone, cuius erroribus in describendis lapidibus fidere, inscriptiones, quas propriis usurpavi oculis, me vetuerunt. Gudius deelt het opschrift in twee regels aldus mede:

COMEDOVIS. AVGVSTIS. MARCVS. HELVIVS. SEVERI. FILIVS. IVVENTIVS. EX VOTO.

3. Helvius is een bekende naam op gedenkteekenen; te Pavia werd een opschrift gevonden, luidende:

I. D.
C. HELVIVS
ROMANVS
PRO SE ET SVIS
V. S.

4. Martin heeft alleen: F. IVVENTIVS.

CIV.

PROXVMIS
SENECA SECVNDI
FIL.
V. S. L. M.

Proxumis Seneca Secundi filius votum solvit lubens merito.

Altaar te Vaison ontdekt.

Vgl. Spon, Ignot. deor. arae, 45. Miscell. erud. Antiq. 96. 54. Martin, Relig. d. Gaul. II. 195.

4. In de *Miscellanea* is deze slotregel weggelaten, ofschoon zij in de kleine uitgave der *Ignotorum et obscurorum deorum arae* voorkomt.

C V.

PROXSVMIS
POTITA C. COD
ONI F. V. S. L. M.

Proxsumis Potita Caii Codoni filia votum solvit lubens merito.

Altaar te Vaison ontdekt.

Vgl. Spon, Ign. deor. ar. 45. Miscell. 96. 54. 2. Martin, Relig. d. Gaul. II. 195.

C V I.

TERMVNIBVS AVG
SACR. Q. CALPVRNIVS
PHOEBIANVS C. F. N. ET
QVINTVS CALPVRNIVS
PHOEBIANVS IVNIOR
ET CHARITONIANVS FILI
RESTITVERVNT. CVRANTE
C. IVL. HERMETE. PROC.

Termunibus Augustis sacravit Quintus Calpurnius Phoebianus Caii filius, et Quintus Calpurnius Phoebianus Iunior et Charitonianus filii restituerunt, curante Caio Iulio Hermete proconsule.

Altaar te Frisach in Stiermarken gevonden.

Vgl. Von Steinbüchel, Wiener Jahrb. d. Lit. 1829, XLVI. Anz. 39. Orelli, Inscr. Lat. II. 452. 5073.

CVII.

GADOLO AVG
ET ACOVNIS SACR
C. CATIVS II VIR
IMP. ANTONINO II ET SACERDOTE COSS.

Gadolo Augusto et Acounis sacravit Caius Catius duumvir, Imperatore Antonino II et Sacerdote consulibus.

Gedenksteen, te Innichen ontdekt, op de grenzen tusschen Tirol en Carinthië. Het is opmerkelijk, dat twee gedenkteekenen, door denzelfden persoon terzelfder plaatse, in hetzelfde jaar, gedeeltelijk aan dezelfde hoogere wezens geheiligd, eeuwen na elkander uit den schoot der aarde zijn opgedolven geworden.

Vgl. Muchar, das röm. Norikum. (Grätz 1825), I. 255. Orelli, Inscr. Lat. I. 152. 1995.

2. Innichen werd oudtijds Aguntum genoemd; de verwantschap tusschen dezen naam en dien der Acounae is mijns inziens onloochenbaar.

3. De bijnaam van Catius (Secundianus) is op dit gedenkteeken niet uitgedrukt.

4. De tijd, waarop deze gedenksteen is gewijd, valt dus in het jaar 972 na de stichting der stad (219 onzer jaartelling). Antoninus d. i. Marcus Aurelius Antoninus Heliogabalus, was toen ten tweede male consul. En Sacerdos? Ik geloof, dat deze het consulschap voor de eerste maal bekleedde. Op *geen* der gedenkteekenen, die van dit consulaat gewagen, vind ik de uitdrukking II betrekkelijk Sacerdos gebezigd, terwijl dezelve achter Antoninus *overal* voorkomt. Orelli en Steiner herstellen zonderling het cijfer II op som-

mige plaatsen, op anderen niet. Zie Orelli, Inscr. Lat. I. 124. 402. 403, en daartegen I. 352. 1995. Steiner, I. 311. 547, en daartegen I. 312. 548. Maar tot welk jaar moet dan het eerste consulaat van dezen Licinius Sacerdos gebragt worden? Het valt toch bezwaarlijk te gelooven, dat wij hier aan denzelfden man te denken hebben, die 61 jaren vroeger met Tertullus het genoemde eerambt bekleedde.

CVIII.

BEDAIO AVG.
ET ACOVNIS
SACR.
C. CATIVS
SECVNDIANVS
II VIR
IMP. ANTONIN.
II ET SACERDOTE
COSS.

Bedaio Augusto et Acounis C. Catius Secundianus Duumvir, Imperatore Antonino II et Sacerdote consulibus.

Steen bij het klooster Sain, niet ver van Salzburg (Juvavia) gevonden, en het eerst door Aventinus medegedeeld.

Vgl. Reines. Synt. 174, 148. Juvavia, Nachrichten vom Zustände etc. 64. 55. Orelli, Inscr. Lat. I. 349. 1964.

2. Waarschijnlijk moet hier ACOVNIS gelezen worden, in plaats van ALROVNIS of ALOVNIS. Het laatste heeft Reinesius. Orelli heeft: ALAVNIS.

Bedaeus schijnt de beschermgod te zijn geweest van Bedaeum, Badaeum of Badacum, in het Salzburgsche gelegen, van welke plaats Plotemaeus en Antoninus

gewag maken. Aan de Alrunen juist hier in vereeniging met Bedaeus te denken, schijnt ten eene male ongepast. Sommigen willen hier gedoeld hebben op de Alauni, een volk, dat volgens Ptolemaeus tot de vroegere bewoners van Noricum behoorde. Vgl. Rein. t. a. p. 175. Maar vermits van de Acounae ook op den straks medegedeelden steen wordt gewag gemaakt, aarsel ik geenzins ook dezen Matronennaam hier terug te vinden.

CIX.

DEXSIVAE ET CAVDEL
LENSIBVS C. HELVIVS
PRIMVS SEDILIA
V. S. L. M.

Dexsivae et Caudellensibus Caius Helvius Primus(et) Sedilia votum solvunt lubens merito.

Geloftesteen in de vallei van Belgemier gevonden.

Vgl. Millin, Mag. Encycl. 1818. IV. 241. Orelli, Inscr. Lat. I. 352. 1988. Mém. d. l. Société Royale des Antiq. de France (Par. 1829) IX. praef. 42.

Les Antiquaires d'Aix (zegt de verslaggever in de Mémoires) ont pensé, que Dexiviae était le nom d'une divinité locale; mais cet avis n'a pas été général: car d'autres ont prétendu qu'il fallait separer les D des autres lettres et lire: *duae exiviae.*

CX.

FATIS
OCTAVIA
SPERATA VOTVM.
SOLVIT LIB. MVN.

Fatis Octavia Sperata votum solvit libero munere.

Altaar in Noord-Italien gevonden.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. I. 89. 4. Orelli, Inscr. Lat. I. 327. 1772.

2. 3. Orelli heeft de regels verkeerdelijk afgedeeld.

CXI.

FATIS
T. POMPONIVS
EX VOTO.

Fatis Titus Pomponius ex voto.

Opschrift, te Nismes ontdekt.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. I. 89. 2.

CXII.

FATIS AVG.
SAC
Q. BABIENVS
PROCVLVS
CVM SVIS
V. S. L. M.

Fatis augustis sacrum. Quintus Babienus Proculus cum suis votum solvit lubens merito.

Opschrift, te Aquileia ontdekt.

Vgl. Labus, Dissertaz. 109. Orelli, Inscr. Lat. I. 328. 1775.

CXIII.

FATIS FAT
DRVINVS M.....
ARRI. MVCIANI..
ACTOR PRAEDIORV
TVBLINAT. TEGVRIVM
A SOLO IMPENDIO SVO FE
CIT ET IN TVTELA EIVS
HS. N̄. CC. CONLVSTRIO
FVND. VETTIANI DEDIT.

Fatis fatalibus Druïnus, Marci (Nonii) Arrii Muciani filius, actor praediorum Tublinatium, tegurium a solo impendio suo fecit et in tutela eius sestertiis nummis ducentis conlustrio fundorum Vettiani dedit.

In de vesting Toblino in Tyrol gevonden.

Vgl. Muratori, Nov. Thes. I. 89. 3. Labus, Dissert. 67. Orelli, Inscr. Lat. I. 327. 1773.

1. *Fatis*, *fatabus*, verklaarden anderen. Doch het onzijdige fatum gaat, verpersoonlijkt, niet in het mannelijke geslacht over. Hierop doelde Muratori, als hij zeide: Nostra tabella posita fuit *Fatis Fatalibus*, nisi stulta gens heic etiam, ut in aliis non paucis, feminas excogitarit.

3. Orelli heeft: ARRI. Labus houdt den hier genoemden persoon voor denzelfden, als Marcus Nonius Mucianus, die ten jare 201 p. Ch. met Lucius Annius Fabianus het consulschap bekleedde. In de Fasti draagt deze echter den naam Arrius niet. Verscheidene belangrijke gedenkteekenen, b. v. het beroemde opschrift des tempels van

Apollo en Sirona te Grossbotwar, maken van dit consulaat gewag.

5. Suspicor *collustrium* esse collegium eorum, qui communibus lustrationibus fundorum uterentur. Hagenbuch bij Orelli.

CXIV.

FATIS
Q. FABIVS
NYSVS
EX VOTO.

Fatis Quintus Fabius Nysus ex voto.

Te Valencia gevonden gedenkteeken.

Vgl. Gruter, Thes. 98. 1. Martin, Relig. d. Gaul. II. 157. Orelli, Inscr. Lat. I. 327. 1771.

Lapis (dus beschrijft Gruter hetzelve) caeruleus quadratus, altera parte longior, in quadrangulos quatuor sive areolas distinctus. Prima, tertia, quarta implentur tribus mulierculis, cingulo tenus sculptae, quae forsan Parcae. Stant amictu prisco et ornamento capitis, quod apices imitetur.

CXV.

FATIS.

Brokstuk van een altaar ten tijde van Aldenbrück in de *Gouden Kamer* (die Güldene Kammer) te Keulen bewaard.

CXVI.

FATIS
DERVONIBVS
V. S. L. L. M.
RVFINVS
SEVERVS.

Fatis Dervonibus votum solvit laetus lubens merito Rufinus Severus.

Altaar, thans in het Dominicaner Klooster te Brescia aanwezig. Maffei verdacht hetzelve van onechtheid.

Vgl. Maffei, Art. Crit. Lapid. 377. Orelli, Inscr. Lat. I. 328. 1774. Labus, Dissertaz. 109.

Labus (zegt Orelli) explicat *deruentibus; dervones*, ut *bibones*, *comedones*, *gerones*, caet. — nisi tamen, ut mihi videtur, potius est nomen ἐπιχώριον.

CXVII.

FATIS DIVIN
ET BARBARIC
V. S. L. M.
POSTVMIA P. L.
CALLIRHOE.

Fatis Divinis et Barbaricis votum solvit lubens merito Postumia Postumi liberta Callirhoe.

Opschrift te Aquileia gevonden.

Vgl. Labus, intorno varj antichi monumenti scoperti in Brescia dissertazione, 109. Orelli, Inscr. Lat. I. 328. 1774.

CXVIII.

SANCTIS
VIRGINIBVS
CAP. AVIDVS
CAMPANA
POSVERVNT.

Sanctis Virginibus Cap. Avidus (et) Campana posuerunt.

Altaar te Vienne ontdekt.

Vgl. Gruter, Thes. 112. 13.

CXIX.

SANCTIS MATRONIS
V. CELLAS . . .
. . . . .

Sanctis Matronis — — . . . Het overige is geheel onleesbaar.

Opschrift gevonden te Curia Picta, (Corbridge of Koribett in Northumberland).

Vgl. Haeffelin, Beiträge zur Gesch. d. Deutsch. Alterthümer, in Act. Acad. Palat. V. 80.

CXX.

MATRONIS
AFLIABVS
M. MARIVS
MARCELLVS
PRO SE ET SVIS
EX IMPERIO IPSARVM.

Matronis Afliabus Marcus Marius Marcellus pro se et suis ex imperio ipsarum.

Vgl. Beibl. z. Köln. Zeit. 1829, n°. 15, waaruit de beschrijving overgenomen is door Lersch, Centralm. I. 26. 19. Fiedler, in Jahrb. f. Philol. u. Paedag. Suppl. I. 348.

CXXI.

MATRONIS
... HIAHEN
ABVS
IVL. VERANI
VS SVPER. PR
O SE E. SV
IS. V. S.

Matronis (Ai)hiahenabus Iulius Veranius Superus, pro se et suis votum solvit.

Steen, gemetseld in de Roomsch-Katholyke Kerk te Nederstein bij Sinsheim.

Vgl. Wilhelmi, erster Jahresb. a. d. Sinsh. Gesellsch. 50. Steiner, I. 72. n°. 123.

Steiner verklaart SVPER door *Superior*, dat als nomen gentile bij Gruter herhaaldelijk voorkomt. De

naam *Superus* is ons b. v. bekend uit een opschrift, dat voor weinige jaren, bij het afbreken van een gedeelte der kerk te Zülpich gevonden werd:

IVLIAE SVPERI FIL
AMMACAE ET C. OC
TAVIO MATERNO ET
OCTAVIA
C. OCTAV.

Een ander voorbeeld zie bij Janssen, Inscript. Gr. et Lat. tab. XVIIII. 3.

CXXII.

MATRIB. ALA
TERVIS ET
MATRIB. CAM
PESTRIB. COH. I
TVNGR.

Matribus Alatervis et matribus Campestribus cohors prima Tungrorum.

Opschrift bij den wal van Antoninus in Schotland gevonden.

Vgl. Horsley, Brit. Rom. p. 205. Scottl. XXIX.

De Matres Alatervae, zijn van elders niet bekend. Dr. C. L. Grotefend vergeleek een in 1822 te Xanthen gevonden opschrift:

ALATEIVI
AE. EX
IVSSV I . .
DIVOS
MEDICV.

Gott. Gel. Anz. 1840. 811. Lersch, Centralmus. III. 98. 197. Echter komt het mij voor, dat, hoe men ook laatstgemeld opschrift verklare, echter ten allen tijde de overeenkomst tusschen de enkele *Alateivia* et de *Ala-*

tervae in plurali meer schijnbaar dan treffend is. Wel zegt Grotefend: » Die Inschrift *muss* gelezen werden: ALATERVIAE EX IVSSV E(ius of I(psius) DIVOS MEDICV(s) ," en hij vraagt teregt, wat een gedenksteen zal beteekenen, die door een' huisarts voor zijne meesteres op haar bevel opgerigt wordt; maar wat verbiedt ons, hier aan eene plaatselijke Godin, die aan den Rijn gediend werd, te denken?

CXXIII.

MATRONIS
ANDRVSTE
HIABVS
L. SILVINIVS
RESPECTVS
V. S. L. M.

Matronis Andrustehiabus Lucius Silvinius Respectus votum solvit lubens merito.

Steen, te Keulen aanwezig. De plaats der ontdekking schijnt onbekend.

Vgl. Lersch, Centralmus. I. 28. 22.

CXXIV.

MATRIBVS. ARSACIIS. PA
TERNIS. SIVE. MATERNIS
M. AVREL. VERONIVS
VERVS. PR. PRAEFECTI. PRO. SE
ET SVIS V. S. L. M.

Matribus Arsaciis paternis sive maternis Marcus Aurelius (et) Veronius Verus praetorio praefecti pro se et suis votum solverunt lubenter merito.

Vgl. Cuper, Numismat. Antiq. expl. 267. Muratori, Nov. Thes. 94. 6.

1. Cuper heeft: ARSACIS.

2. SIVE in de beteekenis van ET, gelijk b. v. op dit bij Nymegen ontdekt gedenkteeken:

MERCVRIO
REGI SIVE
FORTVNE
BLESIO BVR
GIONIS FIL.
V. S. L. M.

3. VERONIVS. Zou men ook VERANIVS moeten lezen? Vgl. nº. CXXI. Schreiber (Feen, 57. 66) heeft: M. AVR. LVVERONIVS.

CXXV.

MATRONIS ARVAGASTIS
AVL. TITIVS VICTOR
V. S. L. M.

Matronis Arvagastis Aulus Titius Victor votum solvit lubens merito.

Niet verre van Keulen ontdekt.

Vgl. Donati, Suppl. Murat. I. 51. 1. Orelli, Inscr. Lat. I. 361. 2081.

CXXVI.

MATRONIS.
ASERICINEHABVS.
L. INGENVINVS.
. ABINVS.
V. S. L. M.

Matronis Asericinehabus Lucius Ingenuinus Sabinus votum solvit lubens merito.

De plaats, waar dit altaar gevonden is, is volgens Steiner onbekend. Anderen daarentegen vermelden, dat het te Odenhausen, aan den Rijn was ontdekt. Zie In de Betouw, Opsch. op Altaaren en Gedenkst. 42. Hetzelve werd in de grafelijke verzameling te Blankenheim bewaard.

Vgl. Gruter, Thes. Inscr. 91. 1. Schannat, Eiflia, I. 541. Keysler, Antiq. Sept. 267. Act. Acad. Palat. V. 79. Hüpsch, Epigr. 41. 11. Orelli, Inscr. Lat. I. 361. 2082. Steiner, Cod. Inscr. II. 135. 923.

2. Steiner heeft (gelijk Orelli) ASERGNEHABVS: de wanklank van dit woord schijnt reeds weinig voor de juistheid van het afschrift te pleiten. Keysler heeft AsercNEhabus, en de beide I daarboven geplaatst. Geheel afwijkende is de lezing van In de Betouw, Alt. en Gedenkst. 42, die ACERNEHABVS heeft.

3. De eerste letters L. ING hebben Orelli en Steiner niet. Maar hoe kon laatstgemelde van ENVINVS *Ennius* maken? Evenmin begrijp ik hoe hij, die de S van SABINVS niet kende, de overblijvende letters door Albinus kon wedergeven. Maar zoude men welligt niet in plaats van INGENVINVS, INGENVINIVS moeten lezen? Wij herinneren den lezer het gedenkteeken, bij Lersch, (Centralmus. I. 37. 32):

D. M.
SVPERINIO RVSTICO
ET SVPERINIAE SVPE
RBAE INGENVINIA. caet.

Haeffelin brengt dit gedenkteeken in verband met die stad Asciburgium, waarvan Tacitus (Germ. 3) spreekt: Ulixem quidam opinantur longo illo et fabuloso errore in hunc Oceanum delatum, adiisse Germaniae terras, Asciburgiumque, quod in ripa Rheni situm hodieque incolitur, ab illo constitutum nominatumque. Aram quin etiam Ulixo consecratam, adiecto Laertae patris nomine eodem loco repertam. Einige (zegt Haeffelin) übersetzen das Asciburgium des Tacitus durch Asburg, welches mehr ähnlichkeit mit dem lateinischen hat: andere halten es für Duisburg. Man findet aber eigentlich weder an einem, noch an dem andern örte die trümmer der alten stadt, sondern man zeiget vielmehr spuren davon zwischen Duisburg und Mörs, drei stunde unter Neus. Vgl. dienaangaande vooral Janssen, Gedenkteekenen der Germanen en Romeinen, 52. vlg. 171. vlg.

CXXVII.

PRO SALVTE DOM
N. IMP. L. SEPT. SEVERI
AVG. TOTIVSQVE DOMVS
EIVS AVFANIS MAT
RONIS ET MATRIBVS
PANNONIORVM ET
DELMATARVM
TI. CL. POMPEIANVS
TRIB. MIL. LEG. I. MIN.
LOCO EXCVLTO CVM
DISCVBITIONE ET TABVLA
V. S.

Pro salute domini nostri Imperatoris Lucii Septimii Severi Augusti totiusque domus eius Aufanis et Matribus Pannoniorum et Delmatarum Titus Claudius Pompeianus, tribunus militum legionis primae minerviae, loco exculto cum discubitione et tabula votum solvit.

Altaar, ten tijde van Smetius te Lyon aanwezig, later naar eene kleine plaats in de nabuurschap overgebragt.

Vgl. Smetius, Antiq. Neomag. 93. Menestrier, Hist. de Lyon, 128. Gruter, Thes, Inscr. 90. 11. Spon, Ignot. deor. ar. 57. Miscell. 106, 107. 81. Antiq. de Lyon, 17. Keysler, Antiq. Sept. et Celt. 424. Martin, Relig. de Gaul. II. 165. Engelberts, de aloude Staat en Gesch. d. Vereen. Nederl. III. 127. Cannegieter, de Brittenb. 32. Orelli, Inscr. Lat. I. 363. 2106. Zie ook Lersch, Centralmus. II. 37.

2. Hieruit volgt, dat dit altaar tot het begin der derde eeuw behoort gebragt te worden. Engelberts leest SEPTI SEVERI.

4. Alle schrijvers hebben hier de in den tekst gevolgde lezing: alleen Menestrier en Martin geven: AVFANIIS. Ook is bij laatstgenoemden de T van het einde van vs. 4. naar het begin van vs. 5 overgebragt.

7. Smetius leest DALMATIARVM, waarin hij door Martin is gevolgd. Orelli daarentegen DELMATARVM, gelijk Hagenbuch, Epist. Epigraph. 127. Deze lezing wordt ondersteund door de uitdrukking BELLO DELMATICO, op een gedenkteeken te Rome, bij Gruter, Thes. 96. 1. 8—12. Sommige oudere Fransche schrijvers, door Keysler opgenoemd, waarbij onze Smetius en Engelberts moeten gevoegd worden, kennen de laatste regels (vs. 8—13) niet. Dit heeft sommigen doen gelooven, dat de onderste helft van het gedenkteeken nog geruimen tijd onder de aarde is verborgen gebleven, nadat reeds de bovenhelft was opgegraven, en het opschrift vs. 1—7 was medegedeeld.

8. De Pompeiani zijn in de geschiedenis zeer be-

kend. Verscheidenen hunner, allen met name Marcus Aurelius Pompeianus, hebben het consulschap bekleed. Vgl. Spartian. in Carac. 3. Almeloveen, Fasti Consulares, 388. In het jaar 106. p. Ch. is Sextus Vetulenus Civica Pompeianus met Lucius Ceionius Commodus Verus consul geweest. Titus Claudius Pompeianus, op ons opschrift vermeld, was ongetwijfeld een bloedverwant, welligt nakomeling van Marcus Aurelius Claudius Pompeianus, die met Cneius Claudius Severus het consulaat waarnam, a. 173. p. Ch. n. Sommigen noemen ook dezen Titus Claudius Pompeianus. Vgl. Gruter, Inscr. 1025. 6. Noris, Epist. consul. 459. Pagi, Crit. Baron. I. 167.

12. Keysler heeft (volgens Spon) DESCVB+ONE.

CXXVIII.

A/FANA [I B]

L. MASSON [IVS]

Aufaniabus Lucius Massonius.

Zeer kleine steen, te Bonn ontdekt en aldaar in het bezit van een bijzonder persoon. Op denzelven worden eenige versierselen gevonden.

Vgl. Lersch, Centralm. II. 36. 31.

1. Schreiber (Feen in Europa, 59. 81.) heeft AVFANAEVS: de I is echter aan de N verbonden.

CXXIX.

. VFANI . . . . .
LENTINI . . . .
MESS . . . . .
. X IMP. IP.

(A)ufani(abus Va)lentini(anus) Mess(ulus)
(e)x imperio ip(sarum).

Geloftesteen in 1843 in de nabijheid der stad Zülpich in een' tuin gevonden, bijna drie voet onder de aarde. Aan de linkerzijde is een hoorn des overvloeds afgebeeld.

Vgl. Jahrb. d. Vereins v. Alterth. im Rheinlande, III. 196.

1. Düntzer verklaart: Aufanis, doch voegt er bij, dat men zoude kunnen twijfelen of niet op de steen gestaan hebbe

AVFANIA[B]

De ruimte doet mij denken, dat de eerste regel door eene enkele M. werd geopend.

2. LENTINI(VS), volgens Düntzer. Zoude niet VA aan het slot van den eersten regel zijn uitgewischt?

3. Düntzer leest MESS (ENVS).

CXXX.

MATRONIS
AVFANIABVS
TALBINIVS
IANVARIVS
S. L. M.

Matronis Aufaniabus Titus Albinius Januarius fecit lubens merito.

Altaar in 1628 op de Winsselingsche Waarden nabij Nymegen aan den oever der Waal gevonden, en vroeger in de verzameling van Smetius (den vader) aanwezig. De zoon schonk hetzelve later aan de stad, waarna het in den muur van het Raadhuis werd ingemetseld.

Vgl. Smith, Oppid. Batav. 110. Smetii, Antiq. Neomag. 91. Spon, Miscell. erud. Antiq. 107. Cuper, Inscript. et Marmor. 268. Matthaeus, Syll. Epist. 130, 143. Reines. Syntagm. 188, 175. Keysler, Antiq. Septentr. et Celt. 429. Cannegieter, de Brittenb. 32. In de Betouw, Opschrift. op alt. en gedenkt. 39. Chronijk van Nymegen, 172. Hüpsch, Epigrammat. 63. 4. Orelli, Inscript. Lat. I. 360. 2079. Steiner, Cod. Inscr. II. 143. 937. Schayes, les Pays-Bas avant et dur. la dominat. d. Rom. II. 379.

2. Het is ongetwijfeld een drukfout als Smith (Oppid. Batav. s. Noviomagum, p. 33) spreekt van een marmor Matronis AVFAMIABVS positum.

3. Of men TALBINIVS, dan wel T(itus) ALBINIVS lezen moet, kan men bij gebrek van een stipteeken achter de T niet bepalen. In de Betouw. Voor het laatste plei , dat te Rome aan den ingang van het Kapitool de naam PALBINIVS IANVARIVS voorkomt, hetgeen ongetwijfeld door *Publius Albinius Ianuarius* moet worden verklaard.

4. Wie dit altaar gewijd hebbe is onzeker. De naam *Ianuarius* is zeer bekend. Een *Ianuarius* was consul ten jare 1081 der stad. *Flavius* (of *Favius*) *Magnus Ianuarius* raadpleegde Papinianus L. 94 D. *de solut. et liberat.*; *Pomponius Ianuarius* bekleedde het consulschap met Marcus Aurelius Maximianus Herculius in den jare 1041. Vgl. over den eersten Glandorp, Onomast. 149. L. 5. Cod. Theod. *de privileg. eor. qui in s. palat. mil.* (VI. 35), waar Gothofredus *Ianuarinius* leest: aangaande den laatsten Petiti Leg. Att. II. 4. 159, en C. Cod. *de patr. potest.* Elders wederom komt een *T. Altius* (*Aitius*?) *Ianuarius* voor. Lersch, Centralmus. Rheinl. Inschr. II. 6. coll. I. 56,

57. III. 89. Nog vermeldt Keysler, dat zekere Aurelius Januarius ten jare 580 U. C. het consulschap zoude hebben waargenomen: eene mededeeling, die wel niet op historische gronden zal steunen.

5. De letter F is zeer onduidelijk: men zou ook E of S kunnen lezen. Spon heeft dan ook S. L. M.: terwijl bij Keysler E. L. M. voorkomt. Ook Steiner heeft de laatste lezing gevolgd, en verklaart: *erexit libens merito*. Reinesius heeft dezelve in het geheel niet, en geeft het opschrift aldus:

MATRONIS AVFA
NIABVS
T. ALBINIVS IANVA
RIVS
L. M.

Orelli volgt den laatstgenoemden geheel, maar verbindt de beide laatste regels.

CXXXI.

MATRONI.
A/MENAIEN.
C GADINIVS
CASSIVS EX
IMP IPSARM.

Matronis Aumenaienis Caius Gadinius Cassius ex imperio ipsarum (votum solvit.)

De laatste letters in de twee eerste regels zijn niet meer leesbaar. Het is opmerkelijk (zegt Dr. Lersch) dat op dit gedenkteeken nimmer eenige afbeelding der Matronen zelve voorkwam.

Vgl. Lersch, Centralmus. I. 28. 21.

2. Schreiber (Feen in Europa, 62. 95.) heeft ook nog de letter I aan het einde van dezen regel: welke echter niet *naast*, maar *boven* de *n* is geplaatst. Dr. Janssen heeft mij opmerkzaam gemaakt, dat eene naauwkeurige beschouwing van het gedenkteeken ook hem daarvan overtuigd had.

CXXXII.

MATRONIS
AXSINGINEHIS
M. CATVLLNVS
PATERNVS
V. S. L. M.

Matronis Axsinginehis Marcus Catullinius Paternus votum solvit lubens merito.

Fraaije steen, waarop boven het opschrift drie vrouwenbeelden in een sierlijke nis rusten, thans te Keulen. Lersch geeft van denzelven eene uitvoerige beschrijving, en heeft daarbij eene plaat gevoegd, waarop het gedenkteeken van de voorzijde, en de beide kanten is afgebeeld.

Vgl. Beibl. z. Cöln. Zeit. 1829. 15. Fiedler, in Jahrb. f. Philol. u. Paedag. Suppl. I. 348. Lersch, Centralmus. I. 25. 18.

2. Op den steen zijn de letters NE vereenigd.

3. De beide I in het woord Catullinius zijn boven de *l* en *n* geplaatst.

CXXXIII.

M. BRITTIS MAX
ACIS LANDAC
M. L. XXX VVIC
IN PRL. . . N
— — — —
— — — —

Matribus Brittis Maxiacis Landacus, miles legionis tricesimae Ulpiae Victricis — — — (votum solvit lubens merito).

Geloftesteen te Xanten gevonden, thans in het Museum van Oudheden te Leyden bewaard wordende. Op het dekstuk liggen twee vruchten, waarschijnlijk mispels, waarvan de een echter tot het later bijgewerkte gedeelte van het altaar behoort. Het opschrift is even onduidelijk geworden; als de steen zelf verminkt. Een fraaije afbeelding van hetzelve vindt men bij Janssen, pl. XIV. 4. Wij hebben gemeend onzen lezers geen ondienst te doen, met eene afbeelding van het geheele gedenkteeken, naauwkeurig geteekend en met de meeste zorg op steen gegraveerd, bij dit geschrift te voegen. In de Betouw geeft Birten als plaats der ontdekking op, die daarin door Janssen in de Korte Beschrijving is gevolgd.

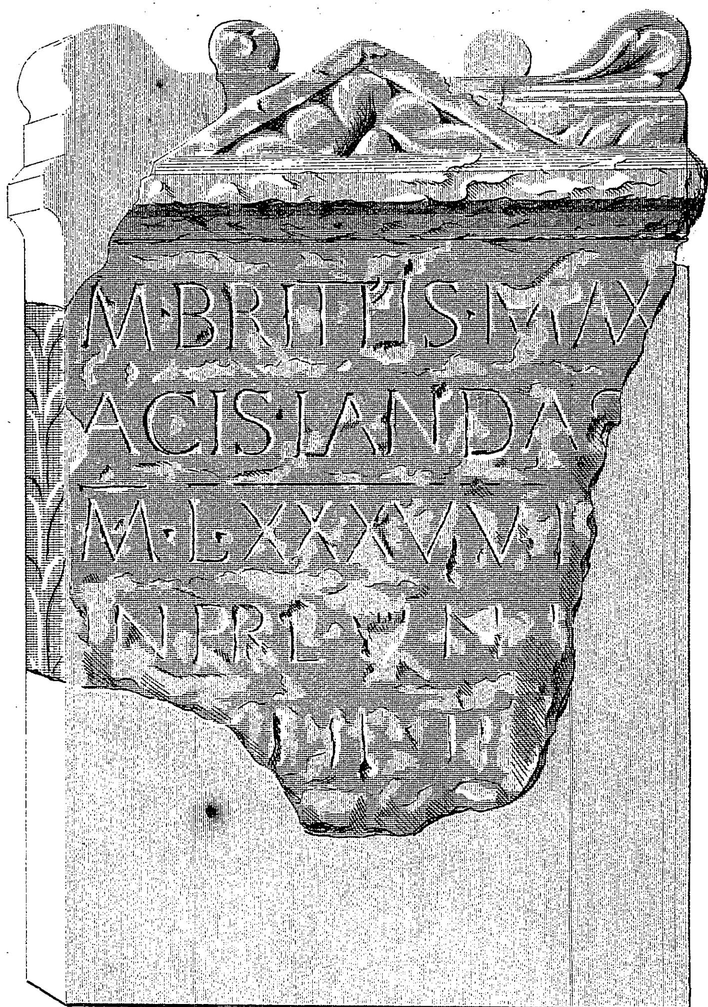
Vgl. Spon, Ant. de Lyon, 88. 94. Cannegieter, Brittenb. 21. Oudendorp, Muse Pap. 13. In de Betouw, Opschriften, 45. Janssen, Inscript. Gr. et Lat. Mus. Lugd. Bat. 91. Dezelfde, Gr. Rom. en Etrur. Monum. in het Mus. v. Oudh. te Leyden (1843), 32. 248.

3. Cannegieter leest: M. LXXXVV.

4. Cannegieter heeft, CNPREPVR.

Oudendorp: IN. PR. L. (IVR)... Zie Janssen, t. a. p. 92, wiens lezing wij gevolgd zijn. De drie laatste letters moeten volgens denzelven misschien gelezen worden VIA.

5. Deze en de volgende regel zijn geheel onleesbaar.

De Wal, Opschr. Nº CXXXIII.

CXXXIII.

M. BRITTIS MAX
ACIS LANDAC
M. L. XXX VVIC
IN PRL. . . N
— — — —
— — — —

Matribus Brittis Maxiacis Landacus, miles legionis tricesimae Ulpiae Victricis — — — (votum solvit lubens merito).

Geloftesteen te Xanten gevonden, thans in het Museum van Oudheden te Leyden bewaard wordende. Op het dekstuk liggen twee vruchten, waarschijnlijk mispels, waarvan de een echter tot het later bijgewerkte gedeelte van het altaar behoort. Het opschrift is even onduidelijk geworden, als de steen zelf verminkt. Een fraaije afbeelding van hetzelve vindt men bij Janssen, pl. XIV. 4. Wij hebben gemeend onzen lezers geen ondienst te doen, met eene afbeelding van het geheele gedenkteeken, naauwkeurig geteekend en met de meeste zorg op steen gegraveerd, bij dit geschrift te voegen. In de Betouw geeft Birten als plaats der ontdekking op, die daarin door Janssen in de Korte Beschrijving is gevolgd.

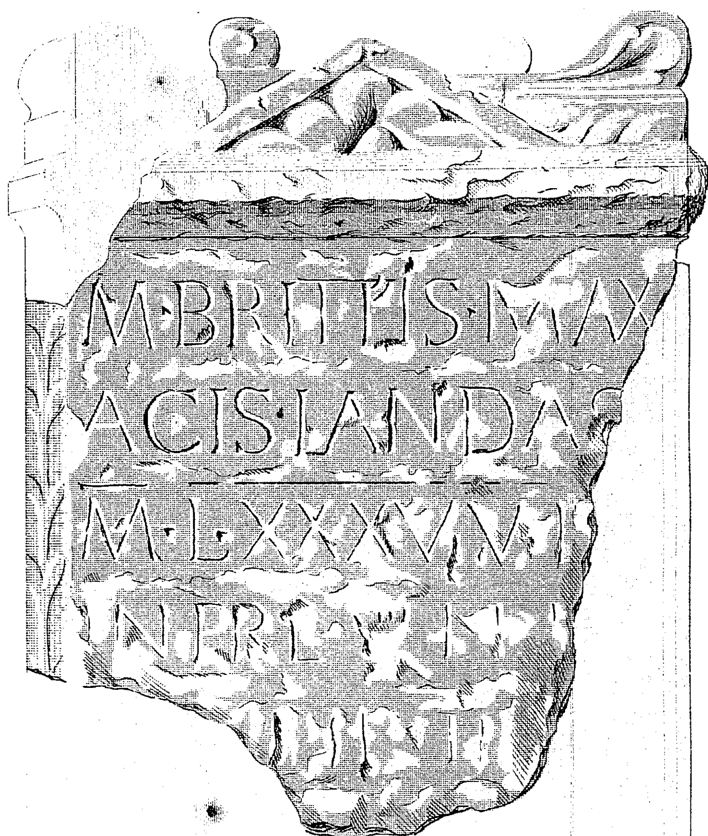
Vgl. Spon, Ant. de Lyon, 88. 94. Cannegieter, Brittenb. 21. Oudendorp, Muse Pap. 13. In de Betouw, Opschriften, 45. Janssen, Inscript. Gr. et Lat. Mus. Lugd. Bat. 91. Dezelfde, Gr. Rom. en Etrur. Monum. in het Mus. v. Oudh. te Leyden (1843), 32. 248.

3. Cannegieter leest: M. LXXXVV.

4. Cannegieter heeft, CNPREPVR.

Oudendorp: IN. PR. L. (IVR)... Zie Janssen, t. a. p. 92, wiens lezing wij gevolgd zijn. De drie laatste letters moeten volgens denzelven misschien gelezen worden VIA.

5. Deze en de volgende regel zijn geheel onleesbaar.

De Wal, Opschr. N° CXXVIII.

CXXXIV.

I. O. M.
MATRIBVS
BRITTIS
L. VALERIVS
MIL. LEG. XXX
V. V.
V. S. L. M.

Iovi Optimo Maximo. Matribus Brittis Lucius Valerius, miles legionis tricesimae Ulpiae Victricis votum solvit laetus merito.

Altaar, gevonden aan de Beek bij Xanten. Ook Smetius (Antiq. Neomag. 92) schijnt hetzelve te hebben gezien.

Vgl. Stangefol. Op. Chronol. 68. Cuper, Apoth. Homeri, 267. Cannegieter, de Brittenb. 21. Hüpsch, Epigr. 33. 31. Steiner, Cod. Inscr. Rh. II. 21. 648. Spenrath u. Mooren, Alterth. am Niederrh. I. 99. II. 50, 51. Zie ook Janssen, Inscr. Gr. et Lat. 92.

1. Cannegieter heeft den eersten regel niet.
2. Steiner leest:

MATRIBVS. BRITTIS. L. VALE
RIVS. SIMPLEX. MIL. LEG.
XXX. V. V. S. L. M.

4. Cuper leest: L. VAERIVS. Sed is aut scriptoris (zegt Cannegieter) aut typographi error est, tametsi non ignoro, litteras duas pluresve in unam contrahi solere nonnumquam. Bij Steiner vind ik den bijnaam van Valerius *Simplex* uitgedrukt, welke naam bij Cuper en Cannegieter niet voorkomt.

CXXXV.

MATRONIS
CESATENIS
LATINIA FVSCA
V. S. L. M.

Matronis Cesatenis Latinia Fusca votum solvit lubens merito.

Steiner brengt dezen steen tot dezulken, van welke het onbekend is, waar ze ontdekt zijn: Aldenbrueck verzekert daarentegen uitdrukkelijk, dat dezelve in eene Abdij bij Altenberg (ad montem Veterem) in het Bergsche is gevonden.

Vgl. Aldenbrück, Relig. Ub. 58. Hüpsch, Epigr. 38. 18. Steiner, C. I. II. 130. 909.

2. Aldenbrueck leest GESATENIS. Gesa (zegt hij) spiculum, aut jaculum fuisse Celtis usitatissimum haud ignoro: de quibus Strabo, qui a Gaesa aut Geso, Gesatas Gallos Romam cepisse narrat. Et Virgilius de iisdem:

Duo quisque Alpina coruscant
Gesa manu, scutis protecti corpora longis.

Maar de vlijtige schrijver gevoelde zelf, hoe weinig dit een en ander tot de verklaring van onzen steen bijbrengt.

CXXXVI.

MATRO. CESATENIS
M. IVL. VALENTINV
ET IVLIA IVSTINA
EX IMPERIO IPSARVM L. M.

Matronis Cesatenis Marcus Iulius Valentinus et Iulia Iustina, ex imperio ipsarum, lubenter merito (votum solverunt.)

Opschrift in 1784 bij Gulik gevonden. Boven hetzelve, op de eigenlijke tafel der Ara, zijn in verheven werk, drie zittende vrouwen met volle appelkorven afgebeeld: de middelste met ongedekte hoofde, de beide anderen met de gewone soort van hoofddeksel versierd. Ter weêrzijde bevinden zich offerende personen.

Vgl. Lamey, in Act. Acad. Palat. VI. 64. Hüpsch, Epigr. 58. 19. Steiner, Cod. Inscript. II. 46. 715. Gräff, Antiq. zu Mannh. 16. 24.

1. Het opschrift is bij Steiner in drie regels afgedeeld. Graeff heeft MATRON. GESATVIENIS: echter vind ik op de, voor den tijd waarin zij gemaakt is, fraaije afbeelding van het gedenkteeken bij Lamey, noch de laatste letter van het eerste woord noch de sylbe VI in het tweede.

2. Steiner en Graeff hebben beide VALENTINVS: de laatste letter is echter bij Lamey niet meer zigtbaar.

3. Niet alleen hebben Steiner en ook de afbeelding in de verhandeling van Lamey het woord IVLIA voluit, maar ook de ruimte op het gedenkteeken pleit voor de juistheid van die lezing. Echter vind ik bij Graeff (aan wiens zorgen de verzameling, waarin zich het gedenkteeken bevindt, is toevertrouwd) alleen ET IVL. IVSTINA.

CXXXVII.

ETRAIENIS
ET CESATENIS
BASSIANA MA
TERNA ET BASS
ANA PATERNA
EX IM. PS. L. M.

Etraienis et Cesatenis Bassiana Materna et Bass(i)ana Paterna ex imperio ipsarum (votum solverunt) lubenter merito.

Terzelfder plaatse gevonden en bewaard als voren.

Vgl. Hüpsch, Epigr. 58, 29. Lamey, Act. Acad. Palat. VI. 66. Steiner, Cod. I. II. 46. 716. Gräff, Antiq. zu Mannh. 19. 31. Osann, in Zeitschr. f. die Alt. 1844. 31. 247. 22.

Steiner heeft het gedenkteeken geheel anders afgedeeld, als volgt:

ETRAIENSIS CESATENIS
MATERNA TE BASSANA PAERNA
EX IMP. IPS. L. M.

1. Steiner wil het eerste woord door MATRONIS verklaren, waartegen de letter van het gedenkteeken zich verzet. Wat toch zoude alsdan het woordje *et* beteekenen? Ook Osann zegt: Es ist nicht zu bezweiflen, das MATRONIS am Anfange zu ergänzen zy. Doch waaruit blijkt dit? De uitleggers, wier verklaring op autopsie berust, maken met geen woord van eenige verminking des gedenkteekens melding.

2. Graeff heeft hier GESATENIS: ik aarsel echter geenszins CESATENIS te lezen, om der anderen opschriften wille, die wij hier mededeelen. Ook Osann, die de

elders gebezigde uitdrukking naar Graeff's lezing wil verbeteren, heeft niet bedacht, dat CESATENIS *herhaaldelijk* op de monumenten voorkomt.

4. Dat hier BASSI gelezen moet worden, is niet twijfelachtig. De steenhouwer schijnt de letter I te hebben vergeten.

6. Die Schlusformel (zegt Osann) EX IMP. PS wird vom Herausgeber richtig durch ex imperio ipsarum erklärt: jedoch scheint ein I vor PS ausgefallen zu seyn. Denn nur in dieser Gestalt erscheint diese Formel und zwar sehr häufig. Maar de naauwkeurigheid van Graeff laat niet toe, aan zoodanige uitlating te denken. Veeleer acht ik de lezing van Osann onjuist. Graeff toch las niet: EX IMP. PS. maar EX IM. PS. Veel mingewaagd dus zoude de gissing zijn, dat men hier behoort te schrijven:

EX IMP. S. L. M.

d. i. ex imperio solvit lubens merito. Echter zouden de bij Lamey duidelijk aangewezene sluitteekens, kunnen doen gelooven, dat de beide I boven de M en P geplaatst zijn.

CXXXVIII.

MATRONIS
ET | | TR
.. E | | NIS
... | | ....
HE | | .. N
VIT VLM

Matronis Ettraienis ...... Herennius solvit votum lubens merito.

Opschrift te Bettenhofen in het Gulikschе voor korten tijd opgegraven. In het opene vak, midden tusschen de letters, zijn de moedergodinnen op gewone wijze afgebeeld.

Vgl. Lersch, Neue Griechische und Röm. Inschriften, in: Jahrb. d. Ver. v. Alterth. in Rheinl. IV. (1844) 182. 79.

4. Misschien behoort ook hier aangevuld te worden ET CESATENIS.

CXXXIX.

MATRIBVS
FRISAVIS
PATERNVS

Matribus Frisavis Paternus.

De plaats, waar dit gedenkteeken werd gevonden, is evenmin bekend als die waar hetzelve zich thans bevindt.

Vgl. Cuperi, Apoth. Homeri, 267. Cannegieter, de Britenburgo, 126. Muratori, Nov. Thes. 1985. 3.

3. Cannegieter leest *paternis* en vereenigt vs. 2 en 3.

CXL.

GABIABVS
VICTOR STI
RRI S. L. M.

Gabiabus Victor . . . . solvit lubens merito.

Brokstuk van een altaar te Keulen gevonden.

Vgl. Broelmann, Epideigma, s. Spec. Hist. Civ. Ubior. 3. Keysler, Antiq. Sept. et Celt. 434. 4 Hüpsch, Epigr. 16. 50. Steiner, C. I. II. 123. 892.

2. 3. Misschien heette de oprigter Stirris of Stirrius.

CXLI.

GABIABVS
C. CAMPANIVS
VICTOR L. I. M. P.
F.

Gabiabus Caius Campanius Victor lubenter et merito poni fecit.

Steen uit zwart marmer, bij Keulen gevonden. Op denzelven zijn vrouwen afgebeeld.

Vgl. Broelmann, Epid. 3. Spon, Misc. 106. Keysler, Antiq. Sept. 434. 3. Aldenbrück, Relig. Ub. 74. Harzheim, Inscript. hersell. Hüpsch, Epigr. 16. 53. Orelli, Inscr. Lat. I. 3083.

2. Sommigen lezen: CAMPIANVS.

3. Orelli heeft, VICTOR L. IMP. F., hetgeen dan zou moeten beteekenen: lubens imperio fecit.

4. Keysler heeft: L. Ī, d. i. legionis primae. De laatste letters zullen dan beteekenen: *legionis primae Minerviae Piae Fidelis.*

CXLII.

... RONIS GA
BIABVS SVETON.
CERTVS ET PAT
ERNVS V. S. L. M.

(Mat)ronis Gabiabus Suetonius Certus et Paternus votum solverunt lubenter merito.

Altaar in de nabuurschap van Keulen gevonden.

Vgl. Broelmann, Epid. 4. Spon, Miscell. 106. Keysler, Antiq. Sept. 434. Aldenbrück, Relig. Ub. 74. Banier, Diss. 50. Hüpsch, Epigr. 16. 50. Steiner, Cod. Inscr. II. 123. 893.

1. Banier heeft ook de drie eerste letters, elders als onleesbaar aangeduid. Hij deelt het opschrift aldus af:

MATRONIS GABIABVS
SVET CERTVS ET PATERNVS
V. S. L. M.

Ook Spon leest in den eersten regel:

MATRONIS GA.

CXLIII.

MATRONIS
GABIABVS
CELORIVS. IVS
V. S. L. M.

Matronis Gabiabus Celorius Iustus votum solvit lubens merito.

Steen, vroeger in het Museum van Broelmann te Keulen.

Vgl. Broelmann, Epid. 33. Spon, Misc. 106. Keysler, Antiq. Sept. 434. Martin, Relig. d. Gaul. II. 162. Aldenbrück, Relig Ub. 74. Hüpsch, Epigr. 16. 61. Orelli, Inscr. Lat. I. 361. 2083. Steiner, Cod. Inscr. II. 123. 891.

3. Schreiber (Feen in Europa 46. 30) heeft verkeerdelijk het tweede IVS weggelaten. Spon, met wien Martin instemt, geeft in den tweeden regel:

CELOR. IVSTVS.

Daarentegen leest Keysler C. ELORIVS, d. i. Caius Elorius. Ik heb mij geheel aan den tekst van Aldenbrueck gehouden.

CXLIV.

MATRONA
B. GABIABVS
IVLPVS VAL.
PRO SE ET IVL.
PEREGRINO
SPERATO
SEVERO
V. S.

Matronab(us) Gabiabus Iulpus Valens pro se et Iulio Peregrino Sperato Severo votum solvit.

Steen, gemetseld in den muur boven de deur van het aloude Bürgel, gelijk Aldenbrueck duidelijk mededeelt, ofschoon Steiner, die den genoemden schrijver aanhaalt, de plaats der ontdekking als niet bekend vermeldt. Een hoorn des overvloeds en verschillende vruchten zijn mede op dezen zelfden langwerpig vierkanten steen afgebeeld.

Vgl. Aldenbrück, Relig. Ub. 75. Hüpsch, Epigr. 56. 10. Steiner, C. I. II. 39. n°. 691.

3. Steiner schrijft IVLPVS aan een: Aldenbrueck heeft beide lettergrepen gescheiden. 't Zal een fout zijn des steenhouwers in plaats van IVLIVS: althans voor de bestaande lezing weet ik geene aannemelijke uitlegging, ten zij men hier drie namen meene te vinden:

I(*ulius*) VLP(*i*)VS VAL(*ens*).

CXLV.

IVNONI
BVS GA
BIABVS
MASIVS
VOTVM
RETVLIT

Iunonibus Gabiabus Masius votum retulit.

Steen vroeger in een huis bij de St. Mauritskerk te Keulen aanwezig.

Vgl. Broelmann, Comment. Mss. Tab. 31. Grut. Thes. 24. 5. Murat. Thes. 16. 7. Banier, Diss. 50. Martin, Relig. d. Gaul. II. 160. Aldenbrück, Relig. Ub. 74. Hüpsch, Epigr. 18. 60. Orelli, Inscr. Lat. I. 361. 2084. Steiner, C. I. II. 122. 890.

2. Orelli heeft, in navolging van Martin:

BVS CABIA
BVS

De lezing van het woord met een C wordt door alle de hier medegedeelde soortgelijke opschriften wederlegd.

4. Bij Steiner (die waarschijnlijk de mededeeling van Huepsch gevolgd is) vind ik achter BIABVS de aanwijzing, dat er eenige letters aan dezen regel ontbreken.

4. Martin en Banier hebben MASSIVS.

CXLVI.

MATRONIS
GAVADIABVS. Q. IV.
SEVERINVS ET. SECVN
DINIA. IVSTINA. PRO
SE. ET. SVIS. EX. IMP.
IPS. L. M.

Matronis Gavadiabus Quintus Iulius Severinus et Secundinia Iustina pro se et suis ex imperio ipsarum (votum solverunt) laete merito.

Altaar ten jare 1781 te Rodingen, een dorp in het voormalige hertogdom Gulik, thans bewaard wordende in het Museum te Mannheim. Tusschen de woorden MATRONIS en GAVADIABVS, is eene aanmerkelijke ruimte, waarop drie Matronen zijn afgebeeld. Het gedenkteeken is zwaar beschadigd en uit onderscheidene brokstukken wederom zaamgevoegd.

Vgl. Act. Acad. Palat. VI. 68. Hüpsch, Epigrammat. 56. 11. Steiner, Cod. Inscr. II. 45. n°. 710. Gräff, Antiq. zu Mannh. 17.

2. Voor Q. IV. leest Steiner Q. T., hetgeen Quintus zoude moeten beteekenen. Dezelfde heeft de indeeling der regels geheel anders medegedeeld, waarschijnlijk door Huepsch misleid.

3. Steiner heeft het woord IVSTINA in het geheel niet. Graeff leest:

SEVERINVS. ET SECVND
DINIA. IVSTINA. PRO

Men lette op de niet geheel vreemde wijze om den medeklinker D, die, midden in het woord staande, aan het einde van den voorgaanden regel was gebeiteld, in het begin van den volgenden te herhalen.

Tot voorbeeld zij hier aangehaald een gedenkteeken uit het Museum te Bonn:

HONORI
ET VAVORI
SATVRN
NIVS. LV
PVLVS

Zie Lersch, Centralm. I. 19. Echter moet ik hier bijvoegen, dat op de afbeelding van ons gedenkteeken bij Lamey de D aan het einde van den derden regel geenszins leesbaar is. Over het geheel schijnt de regterzijde van dit altaar vrij wat te zijn afgesleten.

CXLVII.

MATRONIS
GAVADIABVS
CALDIV. SEVI
RVS. E. SVPER
L M

Matronis Gavadiabus Caldius Sevirus (Severus) et Superus lubentes merito (votum solverunt).

Opschrift eener kleine goed bewaarde geloftesteen, door Dr. Dillenburger te Aken afgeteekend en door Lersch medegedeeld. Dezelve werd voor korten tijd te Bettenhofen onder Roedingen, in de nabijheid van Gulik opgegraven.

Vgl. Lersch, Jahrb. d. Vereins v. Alterthumsfr. im Rheinlande, IV. (1844). 182. 80.

4. Lersch verklaart: *Superinius;* men kan even goed *Superus* of *Superior* lezen: alle deze namen komen op gedenkteekenen dikwijls voor. Dezelfde scherp-

zinnige oudheidkundige vraagt, of niet misschien de gewone formula EXS IMPER. op den steen stond. Ook bij ons rees soortgelijke gissing op, en wij wagen het navolgende lezing voor te stellen

MATRONIS
GAVADIABVS
CALDIV. SEVI
R V S E(X)IMPER
L. M.

d. i. *Matronis Gavadiabus Caldius sevir votum solvit ex imperio lubens merito.*

CXLVIII.

MATRONIS
GAVADIABVS
SEX. IVL. SECVRvS
ET IVL. IANVARIVS
V. S L M

Matronis Gavadiabus Sextus Iulius Securus et Iulius Ianuarius votum solverunt lubenter merito.

In den jare 1781 te Rodingen gevonden, thans in het Museum te Mannheim aanwezig.

Vgl. Act. Acad. Palat. VI. 70. Hüpsch, Epigramm. 56. 12 Steiner, Cod. Inscript. II. 45, n°. 711. Gräff, Antiq. zu Mannh. 18. 29.

Het opschrift wordt bij Steiner, zeker naar Hüpsch, als in drie regelen vervat medegedeeld. Maar is de naam Securus juist? Op een ander altaar lezen wij:

I. O. M.
IVL. SECVN
DVS. ET IVL.
IANVARIVS
FRATRES
V. S. L. M.

Zie Gruter, C. J. I. 15. 9. Freher. Orig. Palat. I. c. 4. L. Beger. Thesaur. Palat. 45. Broellmann, Specilig. monum. Rom. Palat. achter zijne Comment. de pontif. Rom. Imp. Maximo. Heidelb. 1764. Barth, Advers. l. 21. c. 1. col. 2438. Act. Acad. Palat. I. 193, waarbij een fraaije plaat voorkomt, de vier zijden van dit altaar voorstellende. Graeff, Antiq. zu Mannh. 44. 87. Ook elders komen herhaaldelijk slaven en vrijgelatenen voor met de namen Julius Secundus. Zoo was er in Spanje een Julius Secundus, vrijgelatene van Lucius Julius, en elders wordt een oogarts, met name Marcus Junius Secundus vermeld. Zie Murat. Thes. I. 142. 4. II. 908. 1.

CXLIX.

MATRONIS GEVADIABVS.

Van het opschrift, voorkomende op een gedenkteeken in 1784 te Gulik ontdekt, thans in het Museum te Mannheim, zijn volgens Graeff (behalve eenige losse letters) alleen de hier medegedeelde woorden leesbaar. Hetzelve bestond uit zes regels.

Vgl. Act. Acad. Palat. VI. 65. Gräff, Antiq. zu Mannh. 17. 25.

Lamey beschrijft dit gedenkteeken aldus: Monumentum ex lapide arenario et ita detritum, ut nullius Matronae figura integra, sed duarum capita et pectora tantum, tertiaeque corpus absque capite supersint

cum inscriptionis sex versuum litteris extremis, ex quibus MATRONIS GAVADIABVS (Graeff heeft GEVADIABVS) id dicatum fuisse divinare licet. Hic medium caput leviter tectum, quodque ei a dextra est, ut in Gesatenis, pileatum apparet. Ex figura capite truncata, quae corbulam fructibus repletam in sinu suo servat, de reliquis colligere licet, eodem vel simili quodam coptino fuisse munitas, si non ambas, illam saltem, quae mediae a dextra sedet.

CL.

T. FRATERNVS
MATRIBVS
GALLAICIS
V. S. L. M.

Titus Fraternus Matribus Gallaicis votum solvit lubens merito.

Altaar te Corunna in Spanje gevonden.

Vgl. Gruter, Thes. 90. 9. Golz, Oper. I. 11. Keysler, Antiq. Sept. 436. Martin, Relig. d. Gaul. II. 152.

1. Pighius en Keysler lezen FRATERNVS: Smetius daarentegen wil FRATERNIVS gelezen hebben. Reinesius heeft: PRIVERNIVS.

3. De eerste letter van het woord zal misschien ook (naar aanleiding van dit opschrift) moeten verbeterd worden bij Martialis, waar hij zingt (Epigr. XVI. 3):

Accipe Callaicis quidquid fodit Astur in arvis.

CLI.

MATRIBVS
GERVDATIABVS
IVLIA MINIA
V. S. L. M.

Matronis Gerudatiabus Iulia Minia votum solvit lubens merito.

Altaar, gevonden te St. Esteves in Provence.

Vgl. Spon, Ignot. deor. ar. 54. Miscell. erud. Antiq. 150. Keysler, Antiq. Sept. 437.

Flournoy vergeleek bij den naam dezer moedergodinnen de stad Girona (Girunda) in Catalonië. Vgl. Epist. ad Sponium, in Ign. deor. ar. 98. Keysler schenkt (zonder den naam des auteurs te noemen) aan dit gevoelen bijval. Quam facile enim (zegt hij) Catalaunius in Provincia commorans, imo Provincialis aliquis ipse Numini Catalaunensi votum reddere potuit? Quod Sponius simili a sua, quae Pontificiorum est, doctrina desumto illustrat. Maar grooter zwarigheid levert de weglating der N mijns inziens op. De inwoners van Gerunda werden Gerundenses genoemd. Zie een opschrift bij Golz, Oper. I. 216, aangehaald bij Keysler, bl. 437.

CLII.

MATRONIS HAMA
VEHIS. C. IVLIVS
PRIMVS ET CIVLIVS
QVARTVS EX IMPERIO
IPSARVM V. S. L. M.

Matronis Hamavehis Caius Iulius Primus et Caius Iulius Quartus ex imperio ipsarum votum solverunt lubenter merito.

Volgens de overlevering in 1680 (1582?) door een' landman, te Atorf, (niet Altorf, gelijk Keysler schrijft) gevonden.

Vgl. Broelman, Comment. Mss. c. 7. Sciogr. Monum. tab. Aldenbrüeck, de Rel. Ub. 57. Schannat, Eifl. Illustr. I. 549. Keysler, Antiq. Septr. 269. Act. Acad. Palat. V. 79. Hüpsch, Epigr. 40. 9. Orelli, Inscr. Lat. I. 361. 2087. Steiner, Cod. Inscr. II. 47, n°. 718. Lersch, Centralm. I. 27. 20.

Behalve het medegedeelde opschrift zijn (volgens Aldenbrueck) op dezen steen drie menschenbeelden zigtbaar: twee zittende mannen van gevorderden leeftijd, met lange baarden en eenen tabbaard, die tot op de voeten reikt: eene vrouw zit in hun midden, wier gedaante aan Nehalennia zoude kunnen doen denken. Aldenbrueck was van oordeel, dat de beide mannen de genoemde twee Juliussen voorstellen. Lersch houdt de drie figuren voor vrouwelijke gedaanten.

De verdeeling der regels, waarin wij Lersch gevolgd zijn, is bij Aldenbrueck, Haeffelin en Steiner geheel verschillend opgegeven.

1. Gudius wilde reeds hier HAMANEHIS lezen: eene verdraaijing, om aan eigene uitleggingen kracht bij te zetten.

2. Haeffelin leest hier: C. IVLIVS PRIMVS F. Het onderscheid (zegt deze schrijver) dat in dit opschrift tusschen Julius den eersten en Julius den vierden gemaakt wordt, is zeer opmerkenswaardig, en misschien het eenige voorbeeld van dien aard. De Romeinen zeiden niet: Marcellus of Antoninus de eerste, de tweede; en de Duitschers van dien tijd waren evenmin gewoon, hunne voorvaderen te tellen.

CLIII.

MATRONIS HAMAVEHIS
C. IVLIVS PRIMVS E.
C. IVLIVS QVARTVS EX
IMPERIO IPSARVM
V. S. L. M.

Matronis Hamavehis Caius Iulius Primus et Caius Iulius Quartus ex imperio ipsarum votum solverunt libenter merito.

Te gelijk met den anderen steen, aau de Hamavehen gewijd, ten tijde van Aldenbrueck in de verzameling van Graaf Herman van Blankenheim aanwezig. Misschien is het wel dit gedenkteeken, dat (volgens In de Betouw, Altar. en Gedenkst. 42) te Ziletdorff werd ontdekt. Terwijl de beide opschriften volmaakt overeenkomen, waren op dezen steen drie vrouwen afgebeeld, aan eene met vruchten voorziene tafel zittende.

Vgl. Aldenbrück, Relig. Ub. 57.

CLIV.

AVG SACR. DEAB
ICAVNI
T. TETRICIVS AFRICAN
D. S. D. D.

Augustis sacrum deabus Icaunis Titus Tetricius Africanus de suo dat dicat.

Altaar te Auxerre gevonden.

Vgl. Caylus, Recueil VII. 291. Orelli, Inscr. Lat. I. 98.

1. AVG. Caylus verklaart: *Augusto;* blijkbaar verkeerd.

2. Orelli houdt ICAVNI voor den genitivus van *Icaunus:* het komt mij echter waarschijnlijker voor, dat aan het woord de laatste letter s ontbreekt, zoodat men hetzelve bij DEABVS hehoort te voegen.

CLV.

MATRONIS
LANEHIABVS L
IALEHENIVS SE
CVNDVS ET C. CH
ALEHENIVS ..TERN..
EX I. PER.. IPSARV
PRO SE ET .VIS S L

Matronis Lanehiabus Lucius Ialehenius Secundus et Caius Chalehenius Paternus ex imperio ipsarum pro se et suis solverunt lubentes.

Wijdaltaar in 1835 bij de opruiming van een oud kerkhof te Lechenich gevonden, en thans in de ridderzaal van het oude slot aldaar bewaard. Wij deelen dezelve naar Lersch mede, wien twee afschriften ten dienste stonden.

Vgl. Centralm. II. 35, 29.

Mijns inziens zal er eenig verband zijn tusschen den oorspronkelijken naam der stad en die van de beide aanzienlijken, die dit altaar hebben gewijd. De steen schijnt aanmerkelijk te hebben geleden: de daarop voorkomende zamenvoegingen van letters zijn bij Lersch naauwkeurig aangewezen.

CLVI.

MA. RI. MELIAE. E.
PRO. FELICITA
TE. PVBLICA
CIVITATIS
MATTII
IVES VVSINO
BATES.

Matri Meliae e(x voto) pro felicitate publica civitatis Mattii (c)ives Vusinobates.

Vgl. Müller, üb. einer vor Cassel gefundenen Votivstein, in: Annal. f. Nass. Nass. Alterth. II. 2, 110.

CLVII.

MATRIBVS
MOPATIBVS
SVIS
M. LIBERIVS
VICTOR
CIVES
NERVIVS
NEG. FRV
V. S. L. M.

Matribus Mopatibus suis Marcus Liberius Victor, cives Nervius, negotiator frumentarius, votum solvit libenter merito.

Steen in September 1669 op een half uur afstands van Nymegen aan den Waal-oever op de Winsselingsche Waarden opgehaald. Smetius schonk haar aan de stad Nymegen. Ten onregte wordt dit gedenkteeken eene pierre tumulaire genoemd, door Schayes, les Pays-Bas avant et durant le domination des Romains, I. 440. 3.

Vgl. Smetius, Antiq. Neom. 94. Spon, Miscell. 105. 77. Keysler, Antiq. Septentr. 439. Tollius, Fortuit. 318. Muratori, Thes. Nov. 94. 5. Martin, Relig. d. Gaul. II. 182. In de Betouw, Opschr. op Alt. en Gedenkst. 44. Hüpsch, Epigr. 63. 5. Steiner, Corp. Inscr. II. 144. 228. Schayes, Pays-Bas, II. 379.

2. Martin leest: MORATIBVS.

6. CIVES voor CIVIS. Meerdere voorbeelden dezer schrijfwijze zijn uit Gruter aangehaald bij In de Betouw, Alt. en Gedenkst. 43.

CLVIII.

MATRIBVS
QVADRVBVRG
ET. GENIO. LOCI
SEP. FLAVIVS
SEVERVS
VET. LEG. $\overline{X}$ G. P. F.
V. V. TEMPLVM
CVM. ARBORIBVS
CONSTITVIT

Matribus Quadruburgensibus et genio loci Septimus Flavivs Severus, veteranus legionis decimae geminae piae fidelis valentis victricis templum cum arboribus constituit.

Op den Qualberg bij Xanten gevonden.

Vgl. Vermak. a. d. Wat. v. Kleef, 139. Hüpsch, Epigr. 33. 32. Cannegieter, de Brittenb. 27. Fiedler, Denkmäler, 158. Orelli, Inscr. Lat. I. 361. 2090.

3. In de *Vermak.* alleen: LOC.

5. Deze regel komt in de *Vermak.* niet voor. Cannegieter gaf het geheele gedenkteeken, als volgt:

Q. VADRV . . .
ET GENIO LO . . .
. . FLAVIV . . . .
SEVERV . . .
VET. LEG. X . . . .
V. V. TEMPLVM . .
CVM ARBOR . . .
CONSTITVIT
V. S. L. M.

Aldus was het opschrift uit de handschriften van Ewichius door Hagenbuch aan onzen Nederlandschen oudheidvorscher medegedeeld.

CLIX.

MATRONIS
ROMANEHIS
C. PVLMILENVS
V. S. L. M.

Matronis Romanehis, Caius Pulmilenus votum solvit lubens merito.

Steen gevonden in de Kerk te Loewenasser (of Lovenessen) bij Enskirchen.

Vgl. Gruter, 91. 5. Haeffelin, in Act. Acad. Palat. V. 76. Keysler, Antiq. Sept. et Celt. 273. Hüpsch, 41, 13. Aldenbrück, Relig. Ub. 55. Steiner, C. I. II. 128. 906.

3. Haeffelin leest: PVLMILLENVS. Aldenbrueck: PALMILENVS.

CLX.

MATRONIS
RVMÆHABVS
SACR
L VITELLIVS
CONSORS EXPLO
LEG VI VICTR

Matronis Rumanehabus sacrum, Lucius Vitellius, consors exploratorum legionis sextae victricis.

Geloftesteen te Atorf in het voormalige hertogdom Gulik gevonden, volgens Hüpsch, terwijl Gruterus en de uitgever in de Gedenkschriften der Paltsche Akademie als oord van ontdekking Rumesheim in dezelfde landstreek opgeven.

Vgl. Gruter, Inscript. 91. 4. Pighius, Herc. Prodic. 31. Act. Acad. Palat. V. 75. Broelmann, Com. Mss. I. VI. c. 8. Aldenbrück, Rel. Ub. 55. Hüpsch, Epigr. 57. 17. Steiner, C. II. II. 47. 717. Lersch, Centralmus. 1. 29.

2. Gruter heeft RVMAEHABVS. Zie ook In de Betouw, Alt. en Gedenksteenen 42, die verkeerdelijk van dit ééne opschrift twee verschillende gedenkteekenen, naar de onderscheidene lezingen, schijnt te maken.

5. Bij onderscheidene legioenen van het Romeinsche leger bevond zich eene *cohors exploratorum*, die men misschien eenigermate met onze sappeurs zoude mogen vergelijken. Steiner wil dat dezelve uit het land der Triboci en Boji werden geworven, op grond van eenen aan Diana gewijden steen. Cod. Inscr. Rh. I. 26. 43. Op het bekende grafschrift van Togius Statutus te Mannheim, vindt men de exploratores Devitienses, die te Deutz hun hoofdkwartier hadden. Vgl. F. Olg. (sann), in Zeits. f. d. Alterthumswiss. 1838. 64. 525. Op een' steen te Roomburg bij Leyden gevonden, een' numerus expl(o-(oratorum) Bat(avorum) Antoninianorum, thans in het Museum te Leyden. Zie Jansen, Mus. L. B. Inscr. Gr. et Latt. 78. Te Water, Narrat. App. 166—179. Elders weer ontmoet men exploratores Nemaningi, elders de numerus exploratorum Bremeniensium. Men zie voorts vooral Lersch, Centralmus. 1. 30. De verklaring van het woord consors is ook niet boven allen twijfel verheven: terwijl de meesten hier aan een consortium exploratorum denken, houdt Osann Consors voor een bijnaam van Vitellius: een gevoelen, waarmede ik mij bezwaarlijk zoude kunnen vereenigen. Zie Allg. Lit. Zeit. 1840, Erg. bl. 93. 743.

CLXI.

MATRONIS
RVMMEHIS
IT MAVIATI
NEHIS C. IVL.
. . TA I. P. P. S.

Matronis Rummehis et Maviatinehis Caius Iulius — — — ta impensis propriis ponendum statuit.

Steen door den Jesuit Joseph Hartzheim in October 1748 in de westelijke muur der Kapel van het kasteel Bürgel ontdekt.

Vgl. Aldenbrüeck, Relig. Ub. 59. Hüpsch, Epigr. 57. 16. Orelli, Inscr. Lat. I. 361. 2088. Steiner, C. I. II. 39, 692. Zie ook Lersch, II. 29. 23.

2. Dat Rummehae hetzelfde beteekent als Rumanehae lijdt mijns erachtens geen twijfel. Zou men niet misschien moeten lezen:

MATRONIS
RVMANEHIS.
d. i. *Rumanehis?*

5. Steiner verklaart de letters I. P. P. S. door: EX IMPERIO IPSORVM: de reden dezer uitlegging is moeijelijk te bevroeden. Het zoude altijd nog *ipsarum* moeten zijn. Schreiber (Feen in Europa 61. 92) leest:

Q. T. E. IP. PS.

en legt dit uit door: *Quartus ex imperio ipsarum.*

3. Schreiber (Feen in Europa, 61. 92) gist, dat hier GAVIATI behoort te worden gelezen. Het Keulsche Mss. van Lersch heeft *aulaiti.*

CLXII.

SENO .
MATRO .
CO. II .
HELVET .
QVIRA .
IS. IVL .
CIVS .
LEG. XXII .
IEVS. II .

Wijaltaar op een' heuvel bij de kapel te Böckingen, nabij Heilbronn, gevonden. Hetzelve is verloren geraakt. Het handschrift van den predikant Storr dient tot grondslag van alle latere nasporingen: het is duidelijk, dat in het oorspronkelijke afschrift vele fouten zijn ingeslopen. (Schellhorn verklaart: Senonibus Matronis Cohors prior Helvetorum, cui praeest Iulius Civilis centurio legionis duodevicesimae praefelicis, votum solvit lubens merito.

Vgl. Seufert, progr. Schellhorn, Amoenit. Lit. X. 1276. tab. 55. Eckhart, de reb. Franc. p. 9. Muratori, 93. 5. Sattler, Gesch. d. H. Wurtemb. p. 210. Lingen, kl. Deutsche Schrift. III. p. 50. Hanselmann, wie weit die Römermacht enz. I. 225. Jäger, Geschichte der Stadt Heilbronn, I. 4. 5. Grotefend, in Seebode, Krit. Bibl. 1828, 354. Orelli, Inscr. Lat. I. 135. 478. Wiener, de Legat. XXII, p. 106. Stälin, Wurt. Jahrb. 1835, I. 49. Steiner, Cod. J. I. 34, 56.

3. Misschien is het COH I, en alzoo de cohors prima.

8. Orelli leest: LEG. X III. Vandaar dat Schellhorn aan de achttiende legioen dacht: lateren hebben gemeend ook hier, gelijk op zoo vele andere in de nabuurschap ontdekte gedenkteekenen de Legio XXII te moeten zoeken.

CLXIII.

DEABVS MATRIBVS
TRAMAI. VEX. CERMA
P. V. R. D. PRO SALVTE
RVFVS L. M.

Altaar, gevonden bij Lowther in Westmoreland.

Vgl. Selden, de Diis Syris, II. 2. 258. Schedius, de Diis Syris, II. 2. 171. Reines, Synt. 187. 172. Reinhard, in Martini, Thes. III. 1. 315. Keysler, Antiq. Septentr. 390. Barth, Alt. deutsche Relig. I. 128.

3. Schedius wil in den tweeden regel Tarami lezen, en de fout aan den onkundigen steenhouwer wijten. Selden deelt ons de meening van den geleerden Thomae Gale mede. Lego (zegt deze) BRAMAE VEXILLATIO GERMANORVM. Aldus edidit ab remaenio non sine manifesta dipthongi nota, et quoniam videam, Deas matres a Germanis eximii cultas fuisse, quod ex multis apud Gruterum et Reinesium inscriptionibus patet, conjicio vexillarium vel vexillationem Germanorum hanc sacrasse aram Bramaenii: ubi et illa prior erecta fuit, nec moratur me, quod non Bramaenii, sed ad Lowther eruta haec fuit: nimirum post retractum limitem, Romani monumenta etiam huiusmodi retraxisse videntur, ne in hostium potestatem venirent. Barth houdt de inscriptie voor naauwkeurig medegedeeld, en brengt dezelve in verband met Trami, Trami, in het Oud-Zweedsch de booze geest en Tram een daemon uit de Reuzenwereld: verder met de naar zijn gevoelen vrouwelijke Taramis. Vgl. Altd. Relig. I. 128, 129.

4. Sommigen lezen:

. . . R. F. V. S. L. M.

CLXIV.

MATRIBVS
TREVERIS
T. PATERNIVS
PERPETVVS
CORNICVLAR
LEG. LEG
XXX. V. V. L. M.

Matribus Treveris Titus Paternius Perpetuus, cornicularius legati legionis tricesimae Ulpiae Victricis, lubens merito.

Gevonden te Birten, vroeger te Kleef, thans in het Museum te Bonn aanwezig.

Vgl. Dorow, Denkm. I. 101. Vermak. a. de wateren van Kleef, 130. Cannegieter, de Brittenb. 36. Hupsch, Epigr. 33. 30. Fiedler, Röm. Denkm. 221. Orelli, Inscr. Lat. I. 362. 209. 2. Steiner, Cod. Inscr. II. 16, 634. Lersch, Centralm. II. 33. 28. In vereeniging met een ander opschrift komt deze inscriptie voor bij Donat. 180. 1. Keysler, Antiq. Sept. 441. en Hontheim, Prodr. Hist. Trev. I. 187.

4. Orelli heeft (naar Cannegieter): PERPETVS. Bij dezen is het geheele opschrift in vier regels afgedeeld.

5. De cornicularii komen herhaaldelijk op gedenksteenen voor. Zoo kennen wij eenen Soemus (?) Cornicularius Cohortis flaviae, die aan Mars en de Victoria een altaar wijdde; elders ontmoeten wij eenen Paternius Avitus en Antonius Paternus, beiden cornicularii, elders wederom anderen. Men gelooft vrij algemeen, dat de cornicularii soldaten waren, die een helmversiersel tot belooning hunner dapperheid verkregen, naar het voorbeeld van Papirius, van wien Livius (X. 44.) getuigt: Equites omnes ob insignem

multis locis operam corniculis armillisque argenteis donat. Anderen houden de cornicularii voor een bijzonder ambt in de legioenen, even als de librarii, tesserarii enz. Lersch meent, dat vermits op een gedenkteeken (bij LABUS, *Ara di Hamburgo*, bl. 63) uit het begin der derde eeuw, van drie legioenen ook drie cornicularii voorkomen, elke legioen slechts eenen cornicularius had: iets dat mijns inziens aan tegenspraak onderhevig is. Treffend kan mijns bedunkens tot opheldering eene plaats van Asconius met een opschrift uit het straks genoemde tijdvak worden vergeleken. Accensus, zegt de eerste, (In Cic. Verr. II. 1. 28) nomen est ordinis et promotionis in militia, ut nunc dicitur princeps vel *commentariensis* aut *cornicularius*. Haec enim nomina de legionaria militia sumta sunt. En nu vinden wij op een' aan Caracalla gewijden steen:

AVRELI. TITIAN.
PROMOTVS. D. LEG. VIII. AN
TONINIAN. EX. CORN
ICVL. PATERNIVS. AVITVS. ET.
ANTONI. PETIANVS. CORNIC.
ANTONIVS. ATTIANVS. RESP
ECT. VRSINVS. CONSTANT. RESTI
TVTVS. COMM. COS. DEVO
TISSIMI NVMINI EIVS.

Hier wordt, behalve de Cornicularii Paternius Avitus en Antonius Petianus, zekere Aurelius Titianus, een Decurio leg. VIII Antoninianae genoemd uit de cornicularii: dus niet de eenige van dien naam, die tot het legioen behoorde: daarenboven nog eenige anderen, die commentarienses van den Consul waren. Mij komt het niet onwaarschijnlijk voor, dat beide namen verschillende ambten van stafofficieren aanduiden. Van daar heeft het straks medegedeelde op-

schrift de commentarienses van den Consul, gelijk Valerius Maximus (VI. 1. 1.) van den cornicularius Tribuni spreekt. Men kan dit ook zeer wel met het berigt van Livius in verband brengen, wanneer men stelt, dat de verdienstelijksten steeds tot dezen rang verheven werden, en alsdan een helmversiersel tot onderscheiding ontvingen, van waar de uitdrukking corniculo merere bij Sueton. Grammat. 9. Vgl. Grut. Inscript. Thes. 431. 9. Deze uitlegging komt ook zeer wel overeen met de oorspronkelijke beteekenis van het woord commentariensis, daar de papieren der legioenen wel bij de staf zullen hebben berust. Echter is het woord ook op de trawanten van burgerlijke ambtenaren toegepast. Vgl. L. 2. D. *de proxim. Sacr. Scrip.* L. 1. Cod. *de apparit. praef. praet.* Tit. Cod. *de cohort.* caet.

6. Orelli heeft (gelijk Keysler) slechts eens. LEG.

CLXV.

MATRONIS VACALLI
NEHIS TIB. CLAVDI.
MATERNVS IMP. M.
. . . . . L. M.

Matronis Vacallinehis Tiberius Claudius Maternus imperio monitus (votum solvit) lubens merito.

Steen te Anweiler bij Wachlendorf ontdekt. Gruter vergist zich, als hij het klooster Eiffling (Eifliz) tusschen Keulen en Gulik als het oord der ontdekking opgeeft: daar ter plaatse werd het gedenkteeken later langen tijd bewaard. Boven hetzelve zijn drie vrouwen zigtbaar, die vruchten in hunnen schoot dragen: onder het opschrift ziet men (volgens Steiner) knapen en priesters, die een offer wijden. Naauwkeuriger echter schijnt de beschrijving van Aldenbrück, volgens wien een man met

eene vrouw op een altaar plengen, terwijl tusschen hen beiden een knaapje bij een wierookvat staat. Ten tijde van laatstgenoemden schrijver was dit gedenkteeken in de grafelijke verzameling te Blankenheim aanwezig. Au bas de ce Relief (zegt ook Banier, Diss. 35) sont un prestre et une presteresse accompagnez d'un Camille, qui offrent un sacrifice à ces déesses.

Vgl. Chrysantus Boyss. ap. Th. Leodium, Orig. Palat. 17. Golz, Thes. rei Antiq. 1. cl. I. 2. Gruter, 91. 3. Thomasinus, de Donar. et Tabell. votiv. 98. Fabretti, de Aquis et aquaeduct. II. Martin, Relig. d. Gaul. II. 148. Keysler, Ant. Sept. 271. Act. Acad. Palat. V. 76. Hüpsch, Epigr. 33. 4. Steiner, Cod. Inscr. II. 129. 908. Aldenbrück, de Relig. Ub. 55.

1. Golz las hier verkeerdelijk VACILLINEHIS.

2. Haeffelin (gelijk mede Banier, Martin en Keysler) leest alleen CLAVD. Een andere Tiberius Claudius, met den bijnaam Potitius, komt voor op een gedenkteeken bij Poitiers gevonden, en in 1842 naar het Museum van Oudheden ter genoemder stede overgebragt:

AVG. ET
MERCVRIO
V. S. L. M.
TIB. CL. POTIT.
FI P N[I]

Vgl. Mém. de la Sociét. des Antiq. de l'Ouest, 1840. 99. Catal. du Mus. d. Antiq. à Poitiers (1843). 51. 5.

3. De woorden: IMP. M. komen bij Haeffelin niet voor. Keysler daarentegen heeft:

MATERNVS. iM: Pi: iM:

Voor MATERNVS had Leodius MATER NVR, en wilde dit toepassen op Livia, de moeder van Keizer Tiberius en de schoondochter van Augustus! (MATER, NVRVS).

CLXVI.

MATRIBV .
. ACALLI
NEIS ATTICI
M TERNV
M. L. Ī. MI.
IVS. IPSA
. . . . L . . M.

Matribu(s) (V)acallineis Atticius M(a)ternu(s), miles legionis primae Minerviae, iussu ipsarum lubens (et) merito (votum solvit).

Altaar gevonden te Bonn en thans aldaar bewaard wordende.

Vgl. Lersch, Centralm. II. 36.

3. Lersch verklaart het laatste woord door *Attici:* ik begrijp echter niet, hoe hier een genitivus zou kunnen worden gebezigd.

4. Indien de tekst bij Lersch geheel naauwkeurig is, gelijk ik meen te mogen veronderstellen, zoo zal de steenhouwer verzuimd hebben eene dwarsstreep door het laatste gedeelte van de letter M te beitelen, waardoor de tweede letter (A) had behooren te zijn aangeduid.

CLXVII.

. . . .
VALLAMNEI
HIABVS
IVLIA GENETI
F. LELLA
. . EX . IMPERIO

(Matronis) Vallamneihiabus Iulia Geneti filia Lella fierit jussit ex imperio.

Gedenkteeken ontdekt te Fettenhennen, thans in het Museum te Keulen aanwezig.

Vgl. Lersch, Centralmus. I. 32. 25.

2. Bij Lersch zijn de twee laatste letters als slechts voor een gering gedeelte zigtbaar aangeduid: derzelver herstelling ben ik aan eene welwillende mededeeling van Dr. Janssen verschuldigd.

6. Ofschoon Lersch zulks niet heeft aangewezen, schijnt er echter (volgens aanteekening van evengenoemden) aan den aanvang van dezen regel iets te ontbreken. Misschien waren het de letters F I of V S.

CLXVIII.

MATRIB
V LLO
GONS
ACRANS
V. S. L. M.

Matribus V(a)llogonsis Acransius votum solvit lubens merito.

Geloftesteen in September 1802 in de bouwvallen van het kasteel St. Laurent bij Trèves, niet verre van Florac gevonden.

Vgl. Broussons, in Journal de la Lozère, a 1806. Baneilhon, Dissertation, Nimes 1819. Séguier, et Cayx de Marvejols, in Mém. de la Société Royale des Antiquaires de France, t. VIII. 241.

1. Volgens de afteekening van dit gedenkteeken in laatstgenoemd werk gegeven, komt het mij niet twijfelachtig voor of de eerste regel behoort aldus te worden geschreven:

MATRIB

Het is bevreemdend, dat geen der schrijvers, die opzettelijk over dit opschrift hebben gehandeld, aan de moederdienst gedacht hebben. Séguier verklaart de drie eerste regels aldus: Marco Tritullo Consuli. Cayx de Marvejols merkt te regt op, dat er geen consul van dien naam bekend is, en daarenboven de uitdrukking *cons.*, in opschriftenstijl aldus gebezigd, bevreemding moet baren. Daarom gaf deze geleerde de volgende uitlegging: *Marco Tritullo Constantius Acransius.* Doch is men hiermede geholpen? Wie gebruikte ooit de formule *votum solvit lubens merito* met betrekking tot gewone menschen? Het levert dan ook mijns inziens weinig nut op, of men met moeite trachte te staven, dat Tritullus hier dezelfde zij als Tertullus, die in 529 leefde. De naam der moeders blijft ons een geheim, doch met hoevele soortgelijke namen is zulks niet het geval? Misschien zoude een naauwkeurig onderzoek naar de aloude plaatsbenamingen in den omtrek deskundigen op het spoor kunnen brengen.

CLXIX.

IN H. D. D.
DIS. DEAB. Q. OMNB
MATRIBVS. VAP
THIABVS. ET. GENIO
LOCI. SACRVM. C.
TAVRICIVS. VE
RVS. B. F. CoS. PRO. SE
ET. SVIS. V. S. L. M.
POSVIT. ET. DEDIT.

In honorem domus divinae. Dis Deabusque omnibus, Deabus Vapthiabus et genio loci sacrum. Caius Tauricius Verus, beneficiarius consulis, pro se et suis votum solvit lubens merito, posuit et dedit.

Ad Rhenum alicubi, (zegt Gruter) sub tribus stemmatis eiusdem aetatis virorum.

Vgl. Gruter, Thes. 90. 10. Keysler, Antiq. Sept. 435. Engelberts, Aloude Staat en Gesch. d. Nederl. III. 128. Schreiber, die Feen in Europa, 62. 93.

2. Schreiber heeft voluit OMNIBVS.

4. Dezelfde geeft in bedenking, of hier niet: VAPTHVIABVS zoude moeten worden gelezen.

9. Bij Keysler komt de laatste letter niet voor. DEDI.

CLXX.

MTRONS
VATVIABVS IV
LIA VEGETI
FILIA MAD
IA. PRO SE
ET SVIS VO
TVM SOL
VIT L. M.

Matronis Vatuiabus Iulia, Vegeti filia, Mandia, pro se et suis votum solvit lubens merito.

Altaar in 1781 bij Rodingen gevonden, thans in het Museum te Mannheim. De beide zijden van het gedenkteeken zijn met beeldwerk versierd: men houdt het voor hoornen des overvloeds, waaruit druiven en andere vruchten te voorschijn treden.

Vgl. Hüpsch, Epigramm. 57. 14. Lamey, Act. Acad. Palat. VI. 71. Steiner, C. I. II. 45. 713. Gräff, Antiq. zu Mannh. 20.

Bij Steiner leest men wederom:

MATRONIS VATVIABVS IVLIA VEGETI
FILIA MANDIA PRO SE ET SVIS
VOTVM SOLVIT
L. M.

2. Graeff leest hier VATVRIABVS: merkt men echter op, dat de letters VATVR in een getrokken zijn, zoo kan mijns bedunkens de ontwikkeling ligt onjuist zijn, en men aan de van elders bekende *matronae vatuiae* te denken hebben. Zie ook Osann, Zeits. f. Alt. 1844, 31. 247. no. 23. De afbeelding bij Lamey heeft mij in dit gevoelen versterkt.

3. Was deze Vegetus dezelfde die als vrijgelatene van Antonia bij Gruter (Thes. 357. 10) voorkomt?

ANTONIAE
L. F. SERGILLAE
VEGETVS
LIBERT.

4. Graeff houdt *Mandia* voor een duitschen naam. Reeds Lamey had de aandacht op het woord gevestigd: als vrouwennaam toch was Mandun of Manadum ten tijde van Karel den Grooten in den omtrek van Mannheim zeer gebruikelijk. Zie Cod. dipl. Lauresh. I. no. 345. II. no. 1755 et 2712, aangehaald bij Lamey, l. l. VI. 71.

CLXXI.

MATRONIS
VATVIABVS
NERSIHENIS
PRIMINIA
IVSTINA
PROSE ET SVIS
EX IMPERIO IP. L. M.

Matronis Vatuiabus (et) Nersihenis Priminia Iustina pro se et suis ex imperio ipsarum lubens merito.

Steen, gevonden in het land van Gulik, thans te Keulen.

Vgl. Janssen, Gedenkteekenen, I. 10. Beibl d. Köln. Zeit. 1829. Lersch, Centralmus. I. 31. 24.

4. PRIMINIA, niet PRIMINA. Eveneens zoude ik op het brok eener aarden pot, in het Museum te Leyden aanwezig, en bij Janssen, Inscr. Gr. et Lat. 147. 177, beschreven, in plaats van (P)RIMI(N)VS, gelijk de geleerde schrijver aanvult, liever lezen: (P)RIMI(NI)VS.

CLXXII.

MATRONIS
VATVIABVS
Q. IVL. PRIMVS
PRO SE ·E SVIS
V. S. L. M.

Matronis Vatuiabus Quintus Iulius Primus pro se et suis votum solvit lubenter merito.

Kleine geloftesteen in 1781 bij Rodingen gevonden, thans sedert 1784 in het Museum te Mannheim. Op de beide zijden is een bloem afgebeeld.

Vgl. Act. Acad. Palat. VI. 72. Hüpsch, Epigramm. 56. 13. Steiner, C. I. II. 45. 712. Gräff, Antiq. zu Mannh. 20.

1. Steiner vereenigt met dezen regel vs. 2 en 3.

2. Uit het uitgebreide geslacht der Iulii komt een C. Iulius Primus herhaaldelijk voor. Zie Lersch, Centralm. I. 20, en het grafschrift van eenen adoptivus in dezelfde gens, aldaar III. 100. 199.

CLXXIII.

MATRONIS
VATVIMS
L. IVL. VITALIS
V. S. L. M.

Matronis Vatui(abu)s Lucius Iulius Vitalis
votum solvit laetus merito.

Geloftesteen te Gulik gevonden.

Vgl. Hüpsch, Epigr. 57. 15. Steiner, C. I. II. 46. n°. 716. Gräff, Antiq. zu Mannh 19. 30. Schreiber, Feen in Europa, 62. 98. Osann, Zeits. f. Alt. 1844, 31. 247. n°. 23.

2. VATVIMS houdt Graeff voor eene vergissing des kunstenaars. Steiner heeft zeker min juist het gedenkteeken medegedeeld als volgt:

MATRONIS VATVIMS T. IVLIVS
VITALIS V. S. L. M.

Schreiber leest: VATVINIS: eene lezing, die echter geenszins op autopsie schijnt te berusten. Feen in Europa, 62. 93.

3. *Vitalis.* Dikwijls voorkomende naam, onder anderen op den bodem van een kruik in het Museum te Leyden. Zie Janssen, Inscr. Gr. et Lat. 153. 233. Op het gezag van Graeff heb ik van den onzen het praenomen *Lucius* geschreven, ofschoon hij bij Lamey *Titus* genoemd wordt.

CLXXIV.

MATRONIS
VEDIANTIABVS
P. ENISTALIVS P. F.
CL. PATERNVS CEMENELENSIS
OPTIO AD ORDINE > LEG. XXII
PRIMIGENIAE PIAE FIDELIS
L. M.

Matronis Vediantiabus Publius Enistalius Publii filius, Claudius Paternus Cemenelensis optio ad ordine(m) (promotus) centurionum legionis vicesimae secundae primigeniae piae fidelis lubens merito.

Altaar bij Nicaea in het nabuurschap van het tegenwoordige Cimies in Frankrijk (Provence) gevonden, en naar een handschrift van Peirescius door Spon medegedeeld.

Vgl. Spon, Ignot. deor. arae, 53. Miscell. 104. LXXV. Keysler, Antiq. Sept. 444. Orelli, Inscr. Lat. I. 362. 2093.

4. Ptolemaeus meldt, dat Cemneleon eene stad der Vediantiers was. Dezelfde komt ook op andere gedenkteekenen voor, b. v. op navolgend insgelijks in Provence gevonden altaar:

D. M.
MARTI VINCIO M. VATINVS FIL. GAL.
IIIIII VIR ET INCOLA CEMENAEI
EX VOTO.

In welk opschrift ik de laatste I in den tweeden regel in L zoude veranderen.

5. Schreiber (Feen in Europa, 58. 72) schrijft voluit: AD ORDINEM. *Optio* zoude (volgens sommigen) hetzelfde beteekenen dat wij door plaatsvervangers aanduiden. Optio (zegt Keysler) est quasi electus, adscitus ediutor centurionis vel alterius ordinarii absentis vel valetudine negotiisque detenti, a Tribuno datus. En in dien zin komt het woord ook meermalen voor: optio quaestoris militum, optio arcarii, optio magistri equitum. Misschien vertolkt men het woord 't best door *helper*. Vgl. vooral de geleerde aanteekening van Reinesius, Synt. 11—13. Zie ook Kellerman, Vigil. Rom. Spon (Miscell. 104) noemt Publius Enistalius eenen *decurio* legionis vicesimae secundae; hetgeen ongetwijfeld eene schrijffout is.

CLXXV.

. . . NIS
. . EABVS
IVLVS
V. PRO

(Matro)nis (. . . .)eabus Iulus votum pro . . . .

Brokstuk van een altaarsteen uit Gulik, thans in het Museum te Mannheim. De letters duiden aan, dat het een gedeelte van een tot de moederdienst behoorend altaar is.

Vgl. Gräff, Antiq. zu Mannh. 18. Later heeft Osann dit opschrift in zijne Epigraphica op nieuw medegedeeld, zonder echter tot deszelfs verklaring eenig nieuw licht bij te zetten. Zeits. f. d. Alterthumswisseeschaft, 1844, 31. 246. n°. 19.

CLXXVI.

. . DIGINIBVS
SACRVM
EX COMMINVS
SACRATVS ET
CASSIA VERA
EX. IMP. IPS.

. . diginibus sacrum Sextus Comminius Sacratus et Cassia Vera ex imperio ipsarum.

Steen, ongetwijfeld in den omtrek van Keulen gevonden, en ook thans aldaar aanwezig.

Vgl. Aldenbrück, Rel. Ub. 81. Hüpsch, Epigr. 6. 11. Steiner, Cod. Inscr. II. 114. 868. Orelli, Inscr. Lat. I. 322. 1729. Lersch, Centralmus. I. 33. 27. coll. 72.

1. Steiner leest in den eersten regel: DIS GENIIS, terwijl hij bij Aldenbrueck, Huepsch en Orelli DIS GINIBVS vond geschreven. Het opschrift gedoogt zulk eene lezing in geenen deele. Ik zoude geenszins twijfelen, of de naam duidt op matronae, in welk geval misschien een of twee letters in den aanvang van het woord moeten worden bijgevoegd.

3. De aanvulling SEX voor EX, door Lersch aangenomen, was reeds door Orelli en Steiner voorgeslagen. Bij Aldenbrueck leest men werkelijk SEX. De tweede en derde regel zijn bij Orelli verkeerdelijk vereenigd.

3. Het geslacht der Comminiussen is bekend. Met eene dubbelde M komt het alleen voor bij Gruter, 907. 9. 488. 3. 489. 1.

6. Aldenbrueck verdeelt dezen regel:

EX IMP.
IPS.

CLXXVII.

IN H DD
DIABVS
MALVISIS
ET SILVANO
AVR. VERE
CVNDVS
ORD. BRITO
V. S. L. M.

In honorem domus divinae. Diabus (Deabus) Malvisis et Silvano Aurelius Verecundus, ordine Britonum, votum solvit lubens merito.

Gedenkteeken, waarschijnlijk in of bij Keulen gevonden. In de vorige eeuw werd hetzelve ten huize van den Burgemeester de Brassart bewaard.

Vgl. Gelenius, de mag. 210. Gruter, Thes. 91. 6. Gudius, Epist. ad Rup. 64. Broelmann, Epid. fig. 30. Keysler, Antiq. Septentr. et Celt. 438. Cannegieter, de Brittenb. 60. Aldenbrück, de Relig. Ubior. 70. Hüpsch, Epigrammat. 10. 28. Steiner, Cod. Inscr. Rheni, II. 120. 887. Orelli, Inscr. Lat. I. 361. 2089. Lersch, Centralm. Rheinl. Inschr. I. 32. 26.

3. Orelli leest: MALVISIS; Steiner: MALVISIIS: bij Keysler en Lersch wordt het woord met eene enkele I geschreven. Vreemd is het dat Gudius, die met dit MALVISIS geen weg wist, het woord al te stout in MATRIBVS wilde veranderen.

7. Aldenbrueck en andere lezen ORD. BRITO; Lersch: ORB BRITO; Keysler gaf voluit ORDO. Gudius was met dit *ordo* verlegen, en wilde daarom lezen OR. BRITO, d. i. *Origine Brito* of *Oriundus Britonibus*, ja zelfs DOM. BRITO. De zwarigheid is in het woord ORD. ge-

legen, 't welk Lersch wel verklaart door eene kleine afdeeling soldaten, soms van honderd manschappen, doch waarvoor geene bewijsgronden worden bijgebragt. Britannische cohorten worden dikwijls genoemd. Zie boven bl. 18. XXIV. Een altaar voor Apollo en Diana bij Steiner (Cod. Iuscr. Rh. I. 96. 161) heeft een' *numerus Britonum;* gelijksoortige afdeeling vinden wij op een gedenkteeken bij Orelli (Inscr. Lat. I. 1627) vermeld. Elders wederom komt eene *legio* I *Aelia Britonum*, eene *legio* II *flavia Britonum* voor. Zie Orelli, Inscr. Lat. I. 804. 2205, II. 3155. Maar dit alles geeft ons (wij moeten het bekennen) nog geen juist begrip van eenen *ordo Britonum*, schoon ook 't eerste woord elders op opschriften voorkome. Zie Gruter, 484. 2. Daarom verklaarde Cannegieter (wiens scherpzinnige gissing tot mijne verwondering door Lersch is veronachtzaamd) ORD. BRITO door *Ordovix Brito*. Uit Ptolemaeue (Ὀρδούικες) en Tacitus (Annal. XII. 33. Agric. 18) kennen wij de Ordovices, de dappere bondgenooten der Silures, vroegere bewoners van een deel van het tegenwoordige Wallis. Zie Mannert, Geogr. d. Griech. u. Röm. II. 2. 212. Ik zoude niet aarzelen deze uitlegging als de waarschijnlijkste aan te nemen, ware het niet, dat door latere oudheidkundigen eene boven de D geplaatste I duidelijk was aangewezen.

CLXXVIII.

S. RONIS. WLALI
N. BMPLCFEB. CLAV
AI. CANOCIMBIS.

Afschrift eener inscriptie, waarvan de oorsprong onbekend is. Het is duidelijk, dat dezelve onjuist is, en moeijelijk te herstellen. Den eersten regel wil men aldus verbeteren:

SIRONIS. VVLALI

Huepsch Epigrammat. 43. 21. Lersch, Jahrb. d. Ver. v. Alterth. in Rheinl. II. 129. Steiner, Cod. Inscript. II. 136, n°. 925. Laatstgenoemde verdedigt het meervoudige geslacht. Mijns inziens ten onregte. Nergens komen Sironae matronae voor. Het is dan ook bevreemdend, dat Steiner (II. 209) van eene *Sirona mater* te Grossbottwar en te Nierstein spreekt: op geen der beide plaatsen wordt van de moederdienst gewag gemaakt.

2. Steiner houdt het voor zeker, dat de persoon, die dezen gedenksteen wijdde, Claudius heette, doch wordt in dit gevoelen door Lersch niet ondersteund. Men moet erkennen, dat, wanneer een opschrift zoo gebrekkig is medegedeeld als het onderhavige, aan de gevolgtrekkingen, af te leiden uit de zamenvoeging van eenige weinige letters, eene zeer beperkte waarde moet worden toegekend.

CLXXIX.

NYMPHIS
AVG.
MATIVS
FINITVS
V. S. L. M.

Nymphis augustis Matius Finitus votum solvit lubens merito.

Altaar gevonden te Toeplitz in Stiermarken.

Vgl. von Steinbuchel, Alterthümer in der Oesterreichischen Monarchie, in Wiener Jahrb. d. Literatur, 1829, XLVIII, Anzeig. 100. 305.

CLXXX.

NYMPHIS
AVG
ERVCTVS
Q. SABINI VERANI
C. P. P. SER. VILIC
POSVIT.

Nymphis augustis Eructus Quinti Sabini Verani, conductoris portorii Pannonici, servus villicus posuit.

Dit opschrift is ingemetseld in den zuidelijken buitenmuur van het badhuis te Toeplitz in Stiermarken.

Vgl. von Steinbüchel, Alterthümer in der Oesterreichischen Monarchie, in Wiener Jährb. d. Literatur, 1829, XLVIII, Anzeig. 100. 304.

4. De naam des meesters, en de betrekking die hij bekleedde, worden volkomen opgehelderd door volgend te Pettau gevonden, en door Gruter (Thes. 83. 5) medegedeeld opschrift:

ISIDI
AVG
SACRVM
MARTIALIS
FIRMINI
Q. SABINI
VERANI
T. P.
CONDVC
PORTORI
ILLYRICI
APIARI. VIC
VOTO
SVSCEPTO.

5. Von Steinbüchel heeft VELIG.

Afschrift eener inscriptie, waarvan de oorsprong onbekend is. Het is duidelijk, dat dezelve onjuist is, en moeijelijk te herstellen. Den eersten regel wil men aldus verbeteren:

SIRONIS. WLALI

Huepsch Epigrammat. 43. 21. Lersch, Jahrb. d. Ver. v. Alterth. in Rheinl. II. 129. Steiner, Cod. Inscript. II. 136, nº. 925. Laatstgenoemde verdedigt het meervoudige geslacht. Mijns inziens ten onregte. Nergens komen Sironae matronae voor. Het is dan ook bevreemdend, dat Steiner (II. 209) van eene *Sirona mater* te Grossbottwar en te Nierstein spreekt: op geen der beide plaatsen wordt van de moederdienst gewag gemaakt.

2. Steiner houdt het voor zeker, dat de persoon, die dezen gedenksteen wijdde, Claudius heette, doch wordt in dit gevoelen door Lersch niet ondersteund. Men moet erkennen, dat, wanneer een opschrift zoo gebrekkig is medegedeeld als het onderhavige, aan de gevolgtrekkingen, af te leiden uit de zamenvoeging van eenige weinige letters, eene zeer beperkte waarde moet worden toegekend.

CLXXIX.

NYMPHIS
AVG.
MATIVS
FINITVS
V. S. L. M.

Nymphis augustis Matius Finitus votum solvit lubens merito.

Altaar gevonden te Toeplitz in Stiermarken.

Vgl. von Steinbuchel, Alterthümer in der Oesterreichischen Monarchie, in Wiener Jahrb. d. Literatur, 1829, XLVIII, Anzeig. 100. 305.

CLXXX.

NYMPHIS
AVG
ERVCTVS
Q. SABINI VERANI
C. P. P. SER. VILIC
POSVIT.

Nymphis augustis Eructus Quinti Sabini Verani, conductoris portorii Pannonici, servus villicus posuit.

Dit opschrift is ingemetseld in den zuidelijken buitenmuur van het badhuis te Toeplitz in Stiermarken.

Vgl. von Steinbüchel, Alterthümer in der Oesterreichischen Monarchie, in Wiener Jährb. d. Literatur, 1829, XLVIII, Anzeig. 100. 304.

4. De naam des meesters, en de betrekking die hij bekleedde, worden volkomen opgehelderd door volgend te Pettau gevonden, en door Gruter (Thes. 83. 5) medegedeeld opschrift:

ISIDI
AVG
SACRVM
MARTIALIS
FIRMINI
Q. SABINI
VERANI
T. P.
CONDVC
PORTORI
ILLYRICI
APIARI. VIC
VOTO
SVSCEPTO.

5. Von Steinbüchel heeft VILIG.

CLXXXI.

MATRONIS
MAHLINEHIS
TIB. CLAVDIVS
TATICENVS
V S L M

Matronis Mahlinehis Tiberius Claudius Taticenus votum solvit lubens merito.

Opschrift op de voorzijde van een altaar van kalksteen te Keulen, den 15 Februarij 1844 ontdekt. De heusche dienstvaardigheid van Dr. Janssen deelde het mij mede, alvorens hetzelve nog door Lersch was bekend gemaakt.

Vgl. Lersch, Jahrb. d. Vereins d. Alt. im Rheinlande, V. 315. 93.

CLXXXII.

M RONIS
A FANIB. C.
IVL. MNSVE
TVS M. L. I. M.
P. F.V.S.L.M. FV
F AD ALVTVM
FLVMEN. SECVS
MONT CAVCASI

Matronis Aufani(a)bus Caius Iulius Mansuetus, miles legionis primae Minerviae piae felicis, votum solvit lubens merito. Fecit voto facto ad Alutum flumen, secus montem Caucasi.

Opschrift der voorzijde van een langwerpig vierkant altaartje van kalksteen, onlangs te Keulen ontdekt. Op dezelfde voorzijde zijn (volgens 't berigt van Dr. Janssen) tevens duidelijke sporen van blaauwachtig graauwe beschildering zigtbaar.

Vgl. Lersch, in Jahrb. d. Vereins von Alt. im Rheinlande, V. 316. Janssen, ald. V. 436.

4. AVFANIB. VOOR AVFANIABVS.

5. 6. Hier las Dr. Janssen:

P. F. V. S. L. M. FV.

'E AD ALVTVM,

hetgeen zou kunnen beteekenen:

Poni fecit, votum solvens lubenter merito. Fuet (voor *fuït*) *ad Alutum* enz. Echter is ook Janssen van oordeel dat P. F. had behooren te zijn geschreven, terwijl de fout op rekening des steenhouwers zou kunnen worden geplaatst. *Fuet* voor *fuit* is overigens eene niet zeldzame schrijfwijze.

7. De berg Caucasus en eene rivier met name Alutus. »Ware de vloed Aluta (zegt Lersch) in Dacie (Alt), die in de Donau valt, gemeend, zoo mogt men vermoeden, dat dit gedenkteeken tot den tijd van keizer Trajanus behoort, vermits toen ter tijde de legio prima Minervia, waartoe Mansuetus behoorde, in Dacie vocht. Maar eensdeels druischt hiertegen in de vorm ALVTVM, en ten anderen de uitdrukkelijke vermelding van den berg Caucasus.'' Liever vindt hij daarom hier een nieuwe bijdrage tot de oude aardrijkskunde geleverd. Terstond, toen Dr. Janssen mij met dezen gedenksteen bekend maakte, twijfelde ik voor mij geenzins, of wij hebben hier werkelijk met eenen Mansuetus te doen, die onder de vanen van Trajanus in Dacie vocht. Of is het zoo vreemd, dat de naam eens riviers door den eenen schrijver met een manne-

lijken uitgang, door den anderen met een vrouwelijken werd geschreven? De eenige oude schrijver, die van de Aluta melding maakt is Ptolemaeus, bij wien deze rivier Ἀλοῦτα genoemd wordt. Ptolemaeus tastte wel eens meer mis in de juiste benaming van deze of gene plaats, dezen of genen berg, stroom enz. De inboorlingen hebben welligt reeds voor eeuwen de bedoelde rivier, gelijk ten huidigen dage, Alt of Olt genoemd, en de eene Griek kan daaraan dezen, de andere Romein genen uitgang hebben toegevoegd.

Maar (zegt men) die Alutus ligt toch niet aan gene zijde van den Caucasus. Ik wil niet onzen Mansuetus eene dichterlijke verheffing aanwrijven (ofschoon hij, blijkens het gebruik van secus als praepositio, niet geheel vreemd was van poëtische vormen); anders hadde hij, op het voetspoor van vele oude zangers, ja ook prozaschrijvers, den Caucasus kunnen nemen voor elk gebergte, dat verafgelegen, steil, koud, de zetel van het roofgedierte was. Maar de Aluta of Alt ontspringt uit den bergketen, die het midden van Dacie doorsnijdt. Ik weet niet, hoe de ouden dien bergketen noemden, maar dit is bekend, dat daar de Caucoensen (*Καυκοηνσιοι*) woonden, door Ptolemaeus met name vermeld. Ptol. III. 8. 5, t. I. p. 178. ed. Nobbe. Kan niet de naam van dezen volksstam door Mansuetus onjuist zijn overgebragt, of kan zelfs niet de steenhouwer, wiens aardrijkskundige kennis zich bij het algemeene bepaalde, die ook reeds uit den tweeden regel een letter vergat, aan de begeerte zijns lastgevers op eene min naauwkeurige wijze hebben voldaan? Een en ander zij hier slechts bij wijze van gissing geopperd.

8. Secvs. Over het niet geheel ongewone gebruik van dit bijwoord als voorzetsel, zie Lersch, t. a. p. bl. 317, die voorbeelden uit Plinius en Quintilianus aanhaalt. Voor zoover mij bekend is, komt het echter

slechts eenmaal als zoodanig op een gedenkteeken voor, bij Gruter, Thes. 806. 7.

CLXXXIII.

NYMPHIS
PRO. SALV
TE. SVA. SE
VER. SERA
NVS. V. S. L. M.

Nymphis pro salute sua Severus Seranus votum solvit lubens merito.

Kleine gedenksteen, gemetseld in den voorgevel van een huis te Bagnères.

Vgl. Bimard, Proleg. in Murat. I. LVII. Oihenart, Antiq. Notit. Vascon. 36. Catel, Hist. du Languedoc, 56. Boucher, Chorogr. de Prov. 232. Laroque, in Mercure de Fr. Févr. 301. Pasumot, Voyage aux Pyrén. 315. Palassou, Essai sur la minéral. des Pyrenées, 174. Millin, Voyage, V. 491.

CLXXXIV.

RVFINA
LVCVBVS
V. S. L. M.

Rufina Lucubus votum solvit lubens merito.

Gedenkteeken; te Nismes ontdekt.

Vgl. Millin, Voyage au midi de la France, IV. 264.

Millin vertaalt: *aux bois sacrés:* mijns inziens teregt, zoo men hier aan eene persoonsverbeelding denkt,

waarom ik geloof, dat men de beteekenis juister omschrijft door *godessen die de wouden beschermen.* Zoude misschien daarom het woord in de vierde verbuiging zijn gebezigd?

CLXXXV.

MATRIS
L. CLASSIV
V. S. L. M.

Matris Lucius Classius votum solvit lubens merito.

Gedenkteeken, te Nismes ontdekt, en door Millin voor de eerste maal uitgegeven.

Vgl. Millin, Voyage au midi de la France, IV. 274.

CLXXXVI.

PROXVMIS. SVIS
CORNELIA CVPITA.

Proxumis suis Cornelia Cupita.

Gedenkteeken, te Nismes gevonden.

Vgl. Millin, Voyage, IV. 275.

1. Men vergelijke de te Vaison gevondene opschriften, hierboven onder n°. CIV en CV.

CLXXXVII.

NYMPHI
AVG.
VALERIA
HELLAS
V. S. L. M.

Nymphis Augustis Valeria Hellas votum solvit lubens merito.

Gedenkteeken, te Auch gevonden.

Vgl. D'Orbessan, Mélanges, II. 194. Millin, Voyage, IV. 471.

CLXXXVIII.

NYMPHIS
T. CAVDVS
RVFVS
V. S. L. M.

Nymphis Titus Caudus Rufus votum solvit lubens merito.

Altaar, insgelijks te Auch ontdekt.

Vgl. D'Orbessan, Mélanges, II. 194. Millin, Voyage, IV. 471.

CLXXXIX.

NVMI
MATR
SACRV
RVTAEN
V. S. L.

Numinibus Matribus sacrum. Rutaenus votum solvit lubens.

Opschrift, op eenen te Auch ontdekten steen gevonden.

Vgl. d'Orbessan, Mélanges, II. 293. Millin, Voyage dans le midi de la France, IV. 470.

2. D'Orbessan meende te lezen: MANV, ofschoon het slot van dezen regel hoogst onduidelijk was. Je crois (zegt Millin) qu'au lieu de l'N, qui est maltraitée, il faut lire TR; c'est à dire, *numini matrum*, aux déesses méres.

3. D'Orbessan las: SACRA.

CXC.

MATR
IBVS

Matribus.

Altaartje van gebakken aard, langwerpig vierkant van gedaante, hoog 0,27 el, breed van onderen 0,13, van boven 0,105 el en dik 0,06. De letters zijn er in gesneden, toen de aarde reeds gebakken was. Hetzelve is gevonden te Holdeurnt en bevindt zich in de bekende verzameling van den heer P. C. G. Guyot te Nymegen.

Vgl. L. J. F. Janssen, een Romeinsche tegel voorzien van latijnsch opschrift, p. 20. 1. Dezelfde, in Jahrb. d. Vereins von Alterthumsfr. in Rheinlande, VII. 61.

CXCI.

IOVI
ET. MA
TRIB
VS. PE
RPERT
VA: P.
V. S. L. L. D. S.

Iovi et Matribus Perpertua posuit, votum solvens laeta de suo.

Geloftesteen in 1808 tusschen Mentz en Zahlbach gevonden.

Vgl. Lehne, Gesamm. Schr. 187. 44. Steiner, C. Inscr. I. 186. 503.

CXCII.

BIVIS
TRIBVIS
QVADRVBIS.

Biviis, Triviis, Quadriviis.

Opschrift te Wiflisburg in Zwitserland (Aventicum) in 1762 ontdekt.

Vgl. Hagenbuch, Mss. IV. 225. Orelli, Inscr. Helvet. 178. 200.

CXCIII.

IN H. D. D.
DEABVS NIM
PHIS. SIGNA ET
ARAM C. CA
RANTINIVS
MATERNV
S. PRAEFECT
VS AQVE
V. S. L. L. M.

In honorem domus divinae. Deabus Nimphis signa et aram Caius Carantinius Maternus, Praefectus aquae, votum solvit laetus libens merito.

Gedenkteeken in 1813 bij het in orde brengen der vestingwerken te Castel bij Mentz gevonden.

Vgl. Lehne, Ges. Schrift. 306. 102. Steiner, Cod. Inscr. I. 195. 338.

CXCIV.

MERT SVI.
C. MITI..
VA R I A
. IL. L. G.
VI V I C T
V. S. L. M.

Mer(curio) et sui(s matribus) Caius Mitius, Varia (sc. domo), (m)iles l(e)gionis sextae victricis, votum solvit lubens merito.

Afbeelding op hout van de voorzijde eener in 1751 op de Hunerberg gevondene, thans verlorene ara, te Nymegen bewaard.

Vgl. H. Cannegieter, Ep. de ara ad Noviomag. reperta, 2 vlg. In de Betouw, de ar. lap. 29. Dezelfde, verkl. d. opschr. te Nymegen, 82. Dezelfde, Commentatiuncula ad Taciti Hist. l. v. c. 19, p. 32, not. 33. Dezelfde, Spec. de ordine procedendi cor. Neom. tribunal. 8. Janssen, in Jahrb.. d. Vereins von Altherth. im Rheinlande, VII. 47.

1. Ik aarzel geenzins, om in dit en het eerstvolgende opschrift onder SVIS de moedergodinnen te verstaan, gelijk hierboven nº. XXVI. bl. 18. Reeds Cannegieter dacht hier aan plaatselijke godheden, met wien Janssen niet kon instemmen, die slechts aan dezulken wil gedacht hebben, die onmiddelijk tot den kring van Mercurius behooren.

2. Misschien moet men MATI lezen, vermits de letters op het gedenkteeken zeer versleten zijn.

4. In de Betouw: MIL.

CXCV.

MATR SVI
C. METIVS
MARTIALIS
B. F. L. LEG.
VI. VICT.
V. S. L. M.

Matribus suis Caius Martialis, beneficiarius legati legionis sextae victricis, votum solvit lubens merito.

Altaar, in December 1703 te Xanten opgedolven.

Vgl. In de Betouw, Opschr. te Nym. 83. Dezelfde, ar. et lap. 28. 1. Janssen, in: Jahrb. d. Vereins von Alterthumsf. im Rheinl. VII. 47. Lersch, Ald. VII. 75. ***

1. In de Betouw heeft MAR, voor MARTI. Liever lees ik hier MATR. met Lersch, die echter huiverde dit te doen, uit hoofde dat de man die dit altaar wijdde een Martialis was. Dan, wat doet dit ter zake?

4. In de Betouw heeft in het aangehaalde Latijnsche geschrift: VICTR, elders slechts VICT.

CXCVI.

IVNONIBVS
M. AEMILIVS
GENIALIS
PRO SE ET ÆMILIIS
AVITO ET LVPVLA
LIBERIS SVIS.

Iunonibus Marcus Aemilius Genialis, pro se et Aemiliis Avito et Lupula, liberis suis.

Opschrift op een sarcophaag, nabij het dorpje Pützdorf in het Akensche, ongeveer vier voeten onder den grond, den 20 April 1844 gevonden. De deksel der kist bestond uit drie groote steenen, waarvan de een zijdelings in het graf was gevallen. De zijstukken waren zonder versierselen of opschriften: de boven mede gedeelde regelen bevonden zich daarentegen op het oostelijke boveneinde.

Vgl. Düntzer, in Jahrb. der Vereins f. Alt. im Rheinlande, V. 338. vgl.

1. 2. 4. De letters NIB, ILL, EMI, ALII, zijn allen zaamgetrokken; de schrijfwijze is bij Düntzer naauwkeurig medegedeeld.

5. Düntzer maakt den lezer opmerkzaam op de verbinding Aemiliis Avito et Lupula. Wij herinneren onzen lezer de bekende ara van Genève,

IOVI O. M.
CINGI DVO
STABVLO ET AVLVS.

Velen dachten hier verkeerdelijk aan eenen Jupiter Cingiduus. Zoo ook bij Muratori, 37, 3:

VOLVMNI DVO
VERVS ET SEVERVS
DIANAE INVICTAE
D. D.

CXCVII.

SECVNDIA
MATERNA PRO
SE ET CASSIO
VALENTE CONIV
GE LIBERIS QVE
V. S. L. L. M.

(*Iunonibus*) *Materna pro se et Cassio Secundia Valente conjuge, liberisque votum solvit lubens laeta merito.*

Opschrift van het westelijk boveneinde der straksgemelde sarcophaag. De hierop vermelde gelofte zal wel even eens als aan de andere zijde aan de Junonen gedaan zijn. Beide steenen bevinden zich in het bezit van den landeigenaar Hommelsheim te Pützdorf, doch zullen eerlang naar Aken worden overgebragt.

Vgl. Düntzer, Jahrb. d. V. v. A. F. im Rheinlande, V. 340. 114.

CXCVIII.

IVNONI
BVS FAM
O | ' | O
VICANI
O | |

Iunonibus Familii — — — vicani O—

Gedenksteen, 2¼ voet lang, en anderhalf voet breed, n de eerste helft der maand Mei 1844 voor de munsterpoort te Zülpich gevonden. De steen bevindt zich thans nog bij de weduwe Weber te Zülpich, maar het uitzigt bestaat, dat hij eerlang aan het Museum te Bonn zal worden afgestaan.

Vgl. Düntzer, in Jahrb. des Vereins v. Alth. im Rheinlande, V. 341. 116.

2. Indien volgens de verzekering van Düntzer in vs. 3 de letters ILI vrij duidelijk zijn, zoude ik gelooven, dat hier van de Junones van zekeren Familius sprake is. Düntzer verklaarde het tweede woord door Familiaribus, hetgeen mij hoogst bedenkelijk voorkomt.

4. Gaarne hadden wij den naam der plaats, waar deze vicani woonden, door dit gedenkteeken bewaard gewenscht. Zie boven het opschrift onder n°. 1 medegedeeld.

CXCIX.

MATRONIS
. VFANABVS
C. LVCILIVS
CRISPVS
V. S. L. M.

Matronis (A)ufaniabus Caius Lucilius Crispus votum solvit lubens merito.

Gedenksteen, ter hoogte van anderhalf voet, die ten jare 1830 door den rentmeester Wirz nabij Bürzel ontdekt.

Vgl. Olinschlaeger, Ueber Niederlassungen der Roemer in Bergischen, in Jahrb. des Vereins v. Alterth. fr. im Rheinl. V. 238. Janssen, aldaar, VII. 169.

1. Olinschlaeger heeft PATRONIS. Schoorvoetende nam ik de gissing van Dr. Janssen over, vermits de eerstgenoemde schrijver het gedenkteeken als uitmuntend bewaard prijst. De noodzakelijkheid echter deed reeds Urlichs, t. a. p. V. 238, de verandering van PATRONIS in MATRONIS voorstellen.

2. Opmerkelijk acht ik het, dat juist hier de vorm *Aufanae*, voor *Aufaniae*, is bewaard gebleven.

C C.

MATRIBVS PATERNIS H. ANNANE F...
T. FL. VICTORINVS
I. Ɔ LEG. XXX VVVS

Martribus paternis — — Titus Flavius Victorinus, primis centuris legionis tricesimae Ulpiae Victricis, votum solvit.

Altaar, ten jare 1643 te Keulen ontdekt.

Vgl. Gelenius, de admir. sacr. et civ. magnitud. Coloniae Claudiae Agripp. Aug. L. III. Synt. X. p. 336. In de Betouw, Uitlegging van de opschriften op Altaren en gedenkt. 48.

1. Misschien moet hier PATERNVS gelezen worden. Ondanks alle aangewende moeite heb ik dit opschrift bij geenen lateren schrijver dan Gelenius kunnen vinden, aan wien ook In de Betouw zijne opgave heeft ontleend.

C C I.

SVLEVIS SACR
L. AVRELI PRI
MVS ET MAR
CELLVS DVPL
ET FL. FESTVS
FRATRES
V. S. L. L. M.

Sulevis sacrum. Lucii Aurelii Primus et Marcellus Duplarius et Flavius Festus fratres votum solvunt laeti lubentes merito.

Opschrift te Rome ontdekt.

Vgl. Orelli, Inscr. Lat. I. 362. 2099.

CCI.

MATRIBVS
ANNA NEPTIS
QVETTIVS QVINTVS
OPT. LEG. XXX VVPFBA
V S L M MAXIMO ET
PATERNO COSS.

Matribus Anna, neptis Quinti (et) Vettius Quintus, optio legionis trecesimae Ulpiae Victricis piae felicis, beneficiarius Augusti, votum solvunt lubenter merito, Maximo et Paterno consulibus.

Fraai gedenkteeken, van het huis Wisse in der tijd naar Kleef overgebragt, waarop boven 't opschrift eene afbeelding der Moedergodinnen voorkomt, door Cuper medegedeeld.

Vgl. Cuperi Inscript. et Marm. Antiq. in Poleni Supplem. 249.

1. Zou men naar aanleiding van dezen regel niet ook het bovengemelde aan Gelenius ontleende opschrift: MATRIBVS ANNANEF kunnen herstellen?

5. 6. Dus is dit gedenkteeken opgerigt ten jare 986 na de stichting der stad of in het jaar 233 onzer jaartelling.

REGISTER DER OPSCHRIFTEN.

A. NAAMLIJST DER MOEDERGODINNEN.

B. NAAMLIJST VAN GODEN EN GODINNEN.

AANVULLINGEN EN VERBETERINGEN IN DE OPSCHRIFTEN.

N°. Bl.

I. 1. Ook te vinden bij Cuper, Inscript. et Marm. in Poleni Suppl. 249. Cocquebert-Montbret, sur l'étymologie du mot Cauchemare, in Mém. d. l. Soc. d. Ant. d. Fr. IV. 295. Knapp in Archiv. f. Hess. Gesch. u. Alterth. III. 2. 536. Cuper las in vs. 3 MATRABVS. Het doet mij leed, dat ik bij het bewerken van mijn geschrift niet heb mogen gebruiken het werk van den geleerden Emile Bégin, Lettres sur l'Histoire Médicale du nord-est de la France, Metz 1840. Dezelfde Schrijver heeft dit punt andermaal aangestipt in zijn Metz depuis XVIII Siècles (Par. et Metz 1843—1845) I. 42. Eene afbeelding gaf Adrien Linden, bij Bégin, t. a. p. I. 288.

II. 3. Ook bij Knapp, t. a. p. 537. Cocquebert-Montbret, t. a. p. 301, die verkeerdelijk het opschrift aldus mededeelt:

DEAB. MAIR...
IVLIVS REGVLVS
EX VOTO

Knapp heeft in vs. 4 ANTONIANAE.

V. 5. Ontdekkingen l. ontdekkingsoord.

VII. 6. Reg. 4 v. ond. 38 l. 58.
— 5 - — Goul. l. Gaul.

IX. 7. Ook bij Gudius, Inscr. Antiq. 57, ed. Hess. Volgens de schets bij dezen schijnt het gedenkteeken in twee stukken verbrokkeld te zijn.

XIII. 9. Regel 5 v. ond. bonorem l. honorem.

N°.	Bl.	
VIV.	10.	Volgens Gudius t. a. p. te Vienne gevonden, waar Millin het nog zag. Ook medegedeeld bij Millin, Voyage au Midi de la Fr. II. 42, die eene afbeelding van het gedenkteeken geeft. Vs. 3 heeft Gudius CATITIVS. Vs. 4 Millin heeft SEDVLLVS. Hij vond het opschrift in drie regels verdeeld.
XV.	11.	Dit is ongetwijfeld hetzelfde opschrift, dat Muratori voor de tweede maal veranderd mededeelde, I. 32, 3: VESTAE / ET MATRIBVS / T. CELERINVS / TEM. PORTIC. / CVSTODIARVM / D. S. Vgl. C. H. A. in Miscell. Obs. Nov. 1742. IV. 208. Regel 12 v. ond. verbeterd l. verbetert.
XIX.	13.	Ook bij Selden, de Dis Syris, II. c. 2. In de Betouw, Opschr. op Alt. en Ged. 49. In vs. 3 heeft In de Betouw ASITTICVS.
XX.	14.	Ook bij Colon, Hist. de Lyon, 249. Antiq. d. l. ville de Lyon (1738), 410. Millin, Voyage, I. 491. Knapp, t. a. p. II. 3. 356. Millin deelt het opschrift aldus mede: MAT. AVG. PHE. EGN. MED. Hij verklaart PHE door PHI*l*E*mus*.
XXI.	15.	Ook te vinden bij Gori, Synt. III Xenior. Epigraph. in Act. Societat. Lat. Ienens. V. 54. 13. Vs. 3. Gori heeft: ANTONINI. Vs. 7. Gruter verbetert: DEC. COL. APUL., waaraan Gori zijne goedkeuring hechtte. Vs. 9. Gori verklaarde: ARAE AUGUSTI.

N°. Bl.

XXVI. 18. Zie ook Lersch, Jahrb. d. V. v. Alterth. in Rh. VII. 75. †††

XXXVIII. 26. Eenigzins anders medegedeeld door Gudius, 103.

XLI. 27. Reg. 5 v. ond. dezelve l. denzelven.

XLVIII. 31. Ook bij Smet. Inscript. Antiq. 147. 26.
In vs. 3 heeft Smetius:
METELLA I..., die vs. 4 en 5 verbindt.

LIX. 37. Ook bij Spon, Miscell. 80. 17.
Reg. 10 v. ond. facerunt l. fecerunt.

LXIV. 41. Ook bij Millin, Voyage, IV. 275, die in de dwaling verkeerde, dat dit opschrift tot op zijnen tijd onuitgegeven was, en bij Wiesenfeld, Beitrag zum Verständniss d. röm. Steinschriften (Prag. 1844) p. 32, die echter verkeerdelijk TULIAE leest.
Regel 11 v. o. *montanis* l. *Montanus.*

LXVIII. 44. Regel 7 *Attinicae*, *Flamicae*, l. *Atticae Flaminicae.*

LXXI. 45. Ook bij Apianus, Inscript. Sacro-Sanct. Vetust. 460, die het opschrift aldus mededeelt:

NYMPHIS N
BRITTON
TRIPVTIEN
SV B CVRA
MVLPIMALC
HI > LEG. XXII
P. R. P. F.

LXXII. 47. *Consutibus* l. *consulibus.*
Mededeeld l. medegedeeld.

LXXXI. 54. Pococke heeft voor LVCIVS LVCCIVS.

LXXXVI. 58. *Laetus* l. *laeta.*
Avent. 81 l. 56. 4.

N°.	Bl.	
		Ook bij Apianus, Inscript. 442, die in vs. 2, 3 an 4 lees: ALAI STNGHP. CR. QVI ET AEL. BASSIANVS PRAE. F. V S L E M
LXXXVIII.	60.	Ook bij Knapp, v. a. p. II. 3. 536, en Bégin, Metz depuis XVIII siècles. I. 320.
LXXXIX.	62.	Ook (en wel volgens eene verbeterde door Troyon hem medegedeelde lezing) bij Orelli Inscript. Helvet. (Tur. 1844) 157. 132.
XCIV.	67.	LVTATIIS SVEBIS. Vgl. Smetius, Chron. 121. In de Betouw, de ar. et lapp. *Annot. et Praef.* Janssen, in Jahrb. d. V. v. Alt. in Rh. VII. 73. Lutetiae en Lutetias l. Lutatiae, Lutatias.
XCVI.	70.	Regel 10 v. ond. vior. l. viar.
XCVIII.	73.	Steiner heeft vs. 6: V. S. T. L. M.
CIII.	78.	Reg. 4 v. bov. Pavia l. Padua.
CVI.	79.	Ook bij Pococke en Milles, Inscript. Antiq. II. 110, die het woord ET in vs. 6 bij vs. 5 voegt, en vs. 8 voor C laest G.
CVIII.	81.	Ook bij Aventinus, Annal. Boior. 62. 4. en bij Muchar, in zijne voortreffelijke Geschichte der Steiermark (Grätz 1844) I. 176, dia eveneens ALOVNIS leest.
CXXVI.	92.	In de Mss. toevoegselen van Buchelius op de Inscript. Antiq. van Smetius, ter Akademische Bibliotheek te Utrecht, fol. 34 verso, komt vs. 4 niet voor.
CXXVII.	95.	DESCVB+ONE l. DISCVB+ONE.
CXXX.	97.	Ook bij In de Betouw, Annot. ad app. de monument. sepulcr. milit praes. 23. Pococke

N°.	Bl.	
		et Millis, Inscript. Antiq. II. 116. 3. Janssen, in Jahrb. d. V. v. Alt. im Rh. VII. 48. 13. In vs. 2 las Pontanus AFRANIABVS, Schayes en Janssen AVFANIBVS. Voor ALBINIVS heeft Pococke (vs. 3) ALBINVS. In vs. 5 vind ik ook bij Janssen alleen T. M.
CXXXIX.	106.	Ook Smetius maakt van dezen steen melding, Antiq. Neom. 91, op wien verwezen wordt door Keysler, Antiq. Sept. 410. Zie voorts In de Betouw, Opschr. 48.
CXLI.	107.	Ook bij Steiner, Inscr. Rh. II. 81. 789, die Hersel, een dorpje nabij Bonn, als plaats van ontdekking opgeeft.
CXLIV.	109.	Ook bij von Hauer, Statist. Darstell. d. Kreises Solingen, 8, en Oligschlaeger, Roemische Niederl. im Bergischen, in Jahrb. d. V. v. Alt. im Rh. V et VI. 237. Oligschlaeger heeft in vs. 2 ALAGABIABVS, vs. 3 IVL. PVSVA, vs. 4 in plaats van JVL, IVLISI, er bijvoegende, dat het laatste woord schier onleesbaar is.
CLII.	117.	Monum. tab. I. Monum. tab. III. 32. Ook Bertholet, Hist. de Luxemb. VI. 285. Gruter. Thes. 91. 2. In vs. 5 heeft (volgens de afbeelding bij Broelman) nog een letter tusschen de V en S gestaan.
CLIII.	118.	4. D. M. L. Zoo heeft het Mss. van Buchelius op Lips. edit. Inscr. Ant. Smet. 34 verso, gelijk mede vs. 2 F, in plaats van E. Reg. 8 v. ond. aau l. aan.
CLIV.	119.	Bij Caylus is het slotwoord in vs. 1 DEA, bij Millin (Voyage I. 167) DEAE.

N°.	Bl.	
CLVII.	121.	Ook bij Pocock.e en Milles, Antiq. Inscr. II. 116. 9. In de Betouw, de Ar. et lap. 5. 14. Beucker Andreae, de orig. jur. munic. in Frisia, 254. Messager des Sciences de la Belgique, 1840, 379. 1. Janssen, in Jahrb. d. V. v. Alt. im Rhl. VII. 47.
		In vs. 2 leest Pococke: MOPTATIBVS.
		Vs. 3 moet wegvallen, als een toevoegsel der vroegere uitgevers.
		Reg. 12 v. ond. haar l. hem.
CLVIII.	122.	Ook bij Steiner, Cod. Inscr. II. 134, 921, die vs. 2 voor LOCI leest LOC.
CLX.	124.	Reg. 7 v. bov. C. II. l. C. I.
CLXI.	125.	Voor ontdekt — l. ontdekt.
		Ook bij Oligschlaeger (J. d. V. v. Alt. im Rh. V. 237), die spreekt van ROMMEHAE, dat stellig onjuist is. Orelli heeft RUMMAHIS.
CLXII.	126.	Ook bij Orelli, Inscr. Helvet. 212. 324, die vs. 1 en 2 in éénen regel vereenigt.
CLXIII.	127.	Reg. 18 v. ond. Thomae l. Thomas.
CLXV.	130.	Thans te Munster-Eifel. Zie Schreiber, 61. Ook bij Gruter. Thes. 92, 1 en Smet. Inscr. Ant. 33. 6. 131. Th. Lecodium, l. Th. Leodium, in Freheri.
CLXXI.	137.	I. 10, l. 170.
		1829, l. 1829, n°. 17.
CLXXIII.	138.	Steiner geeft Rodingen als plaats der ontdekking op.
CLXXIV.	139.	vs. 4. Andere voorbeelden bij Spon, Miscell.

UNIVERSITY OF CHICAGO
44 755 786

UNIVERSITY OF CHICAGO
44 755 786